

**T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ**

**KRİZLERİN TARIM SEKTÖRÜ VE ÇİFTÇİLERİN DAYANIKLILIĞI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ANTALYA ÖRTÜALTI TARIM ÇİFTÇİLERİ**

Şerife Betül ÇETİNKAYA

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA

ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZİRAN 2020

ANTALYA

**T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ**

**KRİZLERİN TARIM SEKTÖRÜ VE ÇİFTÇİLERİN DAYANIKLILIĞI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ANTALYA ÖRTÜALTI TARIM ÇİFTÇİLERİ**

Şerife Betül ÇETİNKAYA

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA

ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZİRAN 2020

ANTALYA

ÖZET

KRİZLERİN TARIM SEKTÖRÜ VE ÇİFTÇİLERİN DAYANIKLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ANTALYA ÖRTÜALTI TARIM ÇİFTÇİLERİ

Şerife Betül ÇETİNKAYA

Yüksek Lisans Tezi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hilal ERKUŞ

Haziran 2020; 120 sayfa

Bu çalışmanın amacı, krizlerin tarım sektörünün ve çiftçilerin dayanıklılığı üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda son yıllarda meydana gelen, politik kriz niteliğindeki 2015 Türkiye Rusya Uçak Krizi ve ekonomik kriz niteliğindeki 2018 Türkiye Ekonomik Krizi değerlendirmeye alınmıştır. Uçak Krizi'nin değerlendirmeye alınmasının sebebi, politik temelli ortaya çıkan bir kriz olmasının yanında, Antalya tarım sektörünün ana pazarının Rusya olmasıdır. 2018 Ekonomik Krizi'nin değerlendirmeye alınma sebebi ise meydana geliş tarihi ile etkilerinin halen devam ediyor olmasıdır. Çalışmada karma yöntem çerçevesinde, Antalya tarım sektörünün kriz dönemlerinden nasıl etkilendiğinin belirlenmesi ile birlikte, çiftçilerin genel çalışma şartlarının, ekonomik durumlarının, üretim koşullarının, tarım stratejilerine katılım düzeylerinin değerlendirilmesi, çiftçilerin krizler karşısındaki kırılganlıklarının ve krizlere uyum yöntemlerinin belirlenmesi, tarım sektörünün ve çiftçilerin, krizlere karşı kırılganlıklarının azaltılabilmesi ve uyum yöntemlerinin güçlendirilebilmesi için olası tavsiyelerde bulunulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın sonucunda, çiftçilerin her iki kriz döneminden de olumsuz olarak etkilenmelerinin yanında, politik temelli bir kriz olan Uçak Krizi'nden daha yüksek düzeyde etkilendikleri belirlenmiştir. Çiftçilerin her iki kriz döneminde de dayanıklılıklarını azaltan kırılganlıklar, mevcut çalışma şartları, girdi maliyetleri, borçlanma, birliklere erişim eksikliği, yönetim eksikliği ve politikalar olarak belirlenirken, krizlere karşı geliştirilen uyum yöntemleri ise destek ve/veya teşvik almak, yenilikçi üretim yapmak, tasarruf yapmak, komisyoncudan faizsiz kredi almak ve borçlanmak olarak belirlenmiştir. Ekonomik Kriz'den farklı olarak Uçak Krizi döneminde kırılganlık olarak tek pazara ve tek ürüne bağımlılık belirlenirken, uyum yöntemi olarak ürün çeşitliliğinin benimsendiği görülmüştür. Ulaşılan bir diğer önemli sonuç ise politikaların sektörün dayanıklılığı üzerinde ne denli önemli olduğu ve çiftçilerin sektörde devlet kontrolünü daha fazla hissetmek istedikleridir.

ANAHTAR KELİMELE: Dayanıklılık, Kalkınma, Kriz, Politika, Tarım sektörü

JÜRİ: Prof. Dr. Hilal ERKUŞ

Prof. Dr. Ziya GENÇEL

Prof. Dr. Burak BEYHAN

ABSTRACT

THE IMPACT OF CRISES ON THE RESILIENCE OF THE AGRICULTURAL SECTOR AND FARMERS: ANTALYA GREENHOUSE FARMERS

Şerife Betül ÇETİNKAYA

MSc Thesis in the Department of City and Regional Planning

Supervisor: Prof. Dr. Hilal ERKUŞ

June 2020; 120 pages

The aim of this study is to examine the effects of crises on the resilience of the agricultural sector and farmers. In line with this the 2015 Turkey-Russia Aircraft Crisis, and the 2018 Turkish Economic Crisis, both of which have political and an economic character have been evaluated. The reason why the Aircraft Crisis with Russia is evaluated is not only its political character, but also its ongoing economic impact on Antalya's agricultural sector. Within the framework of the mixed method analysis, the study aims to; determine how Antalya agricultural sector is affected from crisis periods, evaluate the general working conditions, economic conditions, production conditions and participation levels of farmers in agricultural strategies, determine the vulnerability of farmers in the face of crises and their adaptation methods to crises, make possible recommendations to reduce the vulnerability of the agricultural sector and farmers against crises and to strengthen their adaptation. As a result of the study, it is found out that farmers were adversely affected by both crisis periods, and that they were affected by the Aircraft Crisis, which is a politically based crisis, at a higher level. The vulnerabilities that reduce the resilience of farmers from both crisis periods are sorted out as current working conditions, input costs, borrowing, lack of access to non-governmental organizations, lack of governance and policies. Adaptation methods developed against crises are ascertained as getting support and/or incentives, making innovative production, saving, getting interest-free loans from the brokers and borrowing. Since the dependency on single market and product were determined as vulnerabilities in the Aircraft Crisis period, unlike the Economic Crisis, it was observed that the product diversity was adopted as an adaptation method. Another important result is the importance of both policies to sustain the resilience of the sector and central state policy for the farmers.

KEYWORDS: Agriculture sector, Crisis, Development, Policy, Resilience

COMMITTEE: Prof. Dr. Hilal ERKUŞ

Prof. Dr. Ziya GENÇEL

Prof. Dr. Burak BEYHAN

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, bölgesel kalkınma sürecinde anahtar rol oynayan, değişen dünya koşullarında hayatta kalabilmek için mücadele veren tarım sektörünün sürdürülebilirliğine katkı sağlamak amacıyla hazırlanmış ampirik bir çalışmadır.

Öncelikle, tez konu seçimimden başlayarak yüksek lisans eğitimimin her aşamasında bilimsel önerilerini benden esirgemeyen, beni yönlendiren, çalışmaya teşvik eden çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hilal Erkuş'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Akademi hayatımda oluşturdukları hoşgörülü çalışma ortamı ve tüm destekleri için Prof. Dr. Ziya Gençel'e, Doç. Dr. Dilek Koç San'a, Doç. Dr. Nilüfer Gürer'e, Doç. Dr. Kıvanç Ertuğay'a ve Dr. Öğr. Üyesi Engin Kepenek'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez çalışmasının alan araştırması aşamasında beni yalnız bırakmayan, yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Büşra Bars'a ve ailesine teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez yazım sürecinde, gösterdikleri tüm destekler için, ikinci bir ailenin sıcaklığını bana yaşattıkları için, Aysel ve Hüseyin Çetinkaya'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Eğitim hayatıma şekil veren, her zaman, her konuda desteklerini hissettiğim, gerçek birer çiftçi olan annem Huriye Çetinkaya'ya, babam Hakan Çetinkaya'ya ve çok kıymetli kardeşim Begüm Çetinkaya'ya minnetlerimi sunuyorum. Bu tez en çok sizin için...

Son olarak, hayatıma girdiği günden beri ihtiyacım olan tüm huzuru ve mutluluğu verdiği için, çalışmalarımın her anını güzelleştirerek bu zor süreci keyiflendirdiği için, uygun çalışma ortamı oluşturabilmem için gösterdiği üstün hassasiyet için eşim Başar Çetinkaya'ya sonsuz sevgimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
AKADEMİK BEYAN	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
ÇİZELGELER DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ	1
2. KAYNAK TARAMASI.....	5
2.1. Bölgesel Kalkınma	5
2.1.1. Bölgesel kalkınmanın gelişimi.....	5
2.1.1.1. Sanayi Devrimi'nden 20. yüzyılın ilk yarısına kadar bölgesel kalkınma stratejileri	7
2.1.1.2. 1950-1970 arası bölgesel kalkınma stratejileri.....	7
2.1.1.3. 1970-1990 arası bölgesel kalkınma stratejileri.....	7
2.1.1.4. 1990 ve sonrası bölgesel kalkınma stratejileri	8
2.1.2. Tarım sektörü ve bölgesel kalkınma ilişkisi	8
2.2. Dayanıklılık.....	10
2.2.1. Dayanıklılığa etki eden faktörler	11
2.2.1.1. Kırılganlık	11
2.2.1.2. Uyum sağlama kapasitesi	12
2.2.2. Bölgesel dayanıklılık.....	13
2.2.3. Tarım sektörü ve dayanıklılık ilişkisi.....	17
2.2.3.1. Tarım sektörünün ve çiftçilerin dayanıklılığını artıran etmenler	19
2.3. Tarım Stratejilerinin Gelişimi	20
2.3.1. Toprak ve Tarım Reformu	22
2.3.2. Türkiye'nin tarım stratejilerinin değişimi	22
2.3.2.1. Planlı dönem öncesi tarım stratejileri	23
2.3.2.2. Planlı dönem tarım stratejileri	23
2.3.2.3. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde tarım politikaları.....	29
3. MATERYAL VE METOT.....	31

3.1. Antalya'nın Ekonomik Yapısı.....	31
3.1.1. Krizlerin Antalya ekonomisi üzerine etkisi	34
3.1.2. Antalya'da tarım sektörü	39
3.2. Metot.....	46
3.2.1. Çalışmanın amacı.....	49
3.2.2. Çalışmanın hipotezleri.....	49
3.2.3. Çalışma alanı ve örneklem seçimi	51
3.2.3.1. Antalya ilçelerinde tarım sektörü ve çalışma alanı seçimi.....	52
3.2.3.2. Kumluca tarım sektörü.....	61
3.2.3.3. Kumluca örtüaltı tarım sektörü.....	65
4. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	68
4.1. Demografik Özelliklere Ait Bulgular	69
4.2. Ekonomik Özelliklere Ait Bulgular.....	69
4.3. Üretim Özelliklerine İlişkin Bulgular	71
4.4. Katılımcılık Durumlarına İlişkin Bulgular.....	75
4.5. Yenileşimi Benimsemeye İlişkin Bulgular	77
4.6. Kriz Dönemleri ile İlgili Bulgular	78
4.7. Hipotezlerin Test Edilmesi.....	82
5. SONUÇLAR.....	99
6. KAYNAKLAR	103
7. EKLER	113
ÖZGEÇMİŞ	

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Krizlerin Tarım Sektörü ve Çiftçilerin Dayanıklılığı Üzerindeki Etkisi: Antalya Örtüaltı Tarım Çiftçileri” adlı bu çalışmanın, akademik kurallar ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını belirtir, bu tez çalışmasında bana ait olmayan tüm bilgilerin kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

09/06/2020

Şerife Betül Çetinkaya

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

da	: Dekar
p	: Anlamlılık değeri
r	: Korelasyon katsayısı
s.s	: Standart sapma
t	: t istatistiği
n	: Örneklem büyüklüğü
x	: Ortalama
%	: Yüzde
\$	: Dolar
“01.01”	Ondalık Ayırıcı

Kısaltmalar

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATB	: Antalya Ticaret Borsası
BAKA	: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
ÇKA	: Çukurova Kalkınma Ajansı
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DAC	: Development Assistance Committee
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FAO	: Food and Agriculture Organization of the United Nations
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTHB	: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
IPA	: Instrument for Pre Accession
IPARD	: Instrument for Pre-Accession Assistance

KB	: Kalkınma Bakanlığı
Kobi	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KUZKA	: Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı
LQ	: Location Quotient
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
ORAN	: Orta Anadolu Kalkınma Ajansı
OTP	: Ortak Tarım Politikası
SBB	: Strateji ve Bütçe Başkanlığı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TKB	: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Tarım sektörünün doğrudan ilişki kurduğu sektörler.....	9
Şekil 2.2. 1971-2010 yılları arasında tarım ve kırsal kalkınmaya yapılan yardımların değişimi	10
Şekil 2.3. Uyum kapasitesi ile kırılganlık ve dayanıklılık arasındaki ilişki.....	13
Şekil 2.4. Yaşanan şokun bölgenin büyümesi üzerindeki etkileri.	14
Şekil 2.5. Yaşanan şokun bölgenin büyümesi üzerindeki olumlu etkileri.....	15
Şekil 2.6. Dayanıklılığa etki eden faktörler ve ilişkileri	16
Şekil 3.1. Antalya'nın konumu ve ilçeleri	31
Şekil 3.2. Antalya'nın sektörler göre GSYH dağılımı	33
Şekil 3.3. Antalya'nın GSYH'sinin Türkiye içindeki oranının değişimi	33
Şekil 3.4. Antalya'nın sektörel bazda GSYH'sinin yıllara göre değişimi	36
Şekil 3.5. Batı Akdeniz Bölgesi'nden yapılan yaş sebze ve meyve ihracatı	37
Şekil 3.6. Antalya'nın Rusya Federasyonu'na yaptığı yaş sebze meyve ihracatının değişimi	39
Şekil 3.7. Batı Akdeniz Bölgesi'nden yapılan yaş sebze ve meyve ihracatının ülkelere göre ayrımı ve yıllar içindeki değişimi	39
Şekil 3.8. Antalya'nın belirli göstergelerle Türkiye içindeki oranı.....	40
Şekil 3.9. Çalışmanın yöntem ve değerlendirme aşamaları	47
Şekil 3.10. Çalışmanın hipotezleri.....	50
Şekil 3.11. Üç farklı veri ile yapılan kümelenme analizi sonuçları.....	58
Şekil 3.12. 2019 yılı Antalya ilçelerinin örtüaltı tarım alanları	60
Şekil 3.13. Örtüaltı tarım alanlarının yıllar içerisindeki değişimi	61
Şekil 3.14. Kumluca bitkisel üretim alanları.....	62
Şekil 3.15. Kumluca üretim alanları	63
Şekil 3.16. Kumluca'da en çok üretilen sebzelerin ekildikleri alan büyüklükleri	64
Şekil 3.17. Kumluca'da en çok üretilen meyvelerin ekildikleri alan büyüklükleri.....	65

Şekil 3.18. Kumluca’da yer alan sera türleri ve yüzdeleri	66
Şekil 4.1. Çiftçilerin elinizde sermaye olsa neye yatırım yaptınız sorusuna verdikleri yanıtlar.....	71
Şekil 4.2. Çiftçilerin pazara erişim için alternatif önerileri.....	74
Şekil 4.3. Çiftçilerin dezavantajlı oldukları konular.....	75
Şekil 4.4. Çiftçilerin politikaların sektör üzerindeki müdahalelerini değerlendirmeleri	76
Şekil 4.5. Çiftçilerin politikacılar­dan beklentileri	76
Şekil 4.6. Çiftçilerin, size yetki verilseydi sorunlarınızı nasıl çözerdiniz? sorusuna verdikleri yanıtlar.....	77
Şekil 4.7. Çiftçilerin yenilikçi üretim yapmanız için ne yapılsa daha iyi olurdu? sorusuna verdikleri yanıtlar	78
Şekil 4.8. Çiftçilerin kriz döneminde yaşadıkları zorluklar	81
Şekil 4.9. Çiftçilerin kriz döneminde yatırımlarını nasıl yönlendirdikleri	81
Şekil 4.10. Çiftçilerin kriz döneminde geleceği nasıl gördükleri.....	82

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Çalışmanın aşamaları	3
Çizelge 2.1. Bölgesel kalkınma stratejilerinin değişimi	6
Çizelge 2.2. Disiplinlere göre dayanıklılık tanımları	11
Çizelge 2.3. Tarım sektörünün faydaları.....	21
Çizelge 2.4. Kalkınma planlarında ilk kez geliştirilen tarım politikaları.....	24
Çizelge 3.1. 2013-2014 yıllarına ait iller arası rekabetçilik endeksinde Antalya'nın sıralaması.....	32
Çizelge 3.2. Antalya ekonomik performansının yıllara göre Türkiye ve diğer illerle kıyaslanması	34
Çizelge 3.3. Antalya'nın iktisadi faaliyet kollarına göre GSYH dağılımı	35
Çizelge 3.4. Rusya Federasyonu'ndan elde edilen turizm geliri.....	36
Çizelge 3.5. Batı Akdeniz'in yıllara göre sektörel ihracatı.....	38
Çizelge 3.6. Türkiye ve Antalya'nın bitkisel üretim değeri.....	40
Çizelge 3.7. Antalya'nın arazi dağılımı ve Türkiye içindeki yüzdesi	41
Çizelge 3.8. Ürün desenine göre üretim alanları ve yüzdesi.....	41
Çizelge 3.9. Antalya'nın meyve üretimi ve Türkiye içindeki oranı	42
Çizelge 3.10. Antalya'nın sebze üretimi ve Türkiye içindeki oranı.....	42
Çizelge 3.11. Antalya süs bitkileri üretimi ve Türkiye içindeki oranı	43
Çizelge 3.12. Antalya'daki sebze tohumu ve fide üretimi yapan firma sayısı ve Türkiye içindeki yüzdesi.	43
Çizelge 3.13. Sebze üretiminin örtüaltı üretimdeki payı	44
Çizelge 3.14. Antalya'nın örtüaltı tarım alanları ve Türkiye içindeki yüzdesi.....	44
Çizelge 3.15. Antalya örtüaltı ve açık tarla sebze üretimi ve 17 yıldaki değişimi.....	45
Çizelge 3.16. Antalya ve Türkiye'nin yaş sebze meyve ihracat miktarı ve değeri	45
Çizelge 3.17. Antalya'nın İhracat Yaptığı Ülkeler ve İhracat Değerleri	45
Çizelge 3.18. Mahallelere göre yapılan görüşme sayısı	51

Çizelge 3.19. İlçelerin ekonomik aktivitelerinin yerellik katsayıları	52
Çizelge 3.20. Sosyal Güvenlik Müdürlüğü verileri ile yapılan üç yıldız analizi	55
Çizelge 3.21. Antalya Tarım ve Orman İl Müdürlüğü verileri ile yapılan üç yıldız analizi	56
Çizelge 3.22. İlçe ziraat odalarına kayıtlı çiftçi sayıları ile yapılan üç yıldız analizi....	57
Çizelge 3.23. En çok tarım alanına sahip olan yedi ilçe ve yıllara göre tarım alanlarının değişimi.....	59
Çizelge 3.24. Meyve ve sebze üretiminde ilk beş ilçe.....	60
Çizelge 3.25. Kumluca'nın 2004-2019 yılları arasında sahip olduğu tarım alanlarının büyüklüğü.....	63
Çizelge 3.26. Kumluca'da üretilen tahıllar, ekilen alan ve üretim miktarları.....	64
Çizelge 3.27. Kumluca'da üretilen süs bitkileri, ekilen alan ve üretim miktarı.....	65
Çizelge 3.28. Kumluca'nın 2004-2019 yılları arasında örtüaltı tarım alanları	66
Çizelge 3.29. Kumluca plastik ve cam seralarında üretilen sebzeler	67
Çizelge 4.1. Çiftçilerin demografik özellikleri.....	69
Çizelge 4.2. Çiftçilerin ekonomik özellikleri	70
Çizelge 4.3. Çiftçilerin üretim özellikleri	71
Çizelge 4.4. Çiftçilerin sigorta yaptıрма bilgileri ile üretim ve satış aşamasında yaşadıkları zorluklar.....	72
Çizelge 4.5. Çiftçilerin pazara erişim hakkındaki görüşleri.....	73
Çizelge 4.6. Çiftçilerin katılımcılık durumlarına ilişkin bulgular	75
Çizelge 4.7. Çiftçilerin yenileşimi benimseme durumlarına ilişkin bulgular	77
Çizelge 4.8. Çiftçilerin kriz dönemlerinde ekonomik durumlarının değişimi	79
Çizelge 4.9. Çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeyleri.....	82
Çizelge 4.10. Uçak Krizi ile Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi	83
Çizelge 4.11. Çiftçilerin gelirlerinin krizlerden etkilenme düzeyleri.....	83
Çizelge 4.12. Gelirin Uçak Krizi'nden ve Ekonomik Kriz'den etkilenmesi arasındaki ilişkinin analizi.....	83

Çizelge 4.13. Krizlerden etkilenme ile krizlerden gelirin etkilenmesi arasındaki ilişkinin incelenmesi	84
Çizelge 4.14. Krizden etkilenme ile ailedeki birey sayısı arasındaki ilişki	84
Çizelge 4.15. Krizden etkilenme düzeylerinin yaşa göre incelenmesi	85
Çizelge 4.16. Krizden etkilenme düzeylerinin eğitime göre incelenmesi	86
Çizelge 4.17. Gelir ve sera büyüklüğü ile krizden etkilenme arasındaki ilişki	87
Çizelge 4.18. Krizden etkilenme düzeyinin borçlu olma durumuna göre incelenmesi. .	87
Çizelge 4.19. Çiftçilerin birikim yapabilme durumu ile krizden etkilenmeleri arasındaki ilişki	89
Çizelge 4.20. Çiftçilerin ortalama üretim miktarı, serada çalışan kişi sayısı ve aynı ürünün kaç yıldır ekildiği ile krizlerden etkilenme düzeyleri arasındaki ilişki	90
Çizelge 4.21. Çiftçilerin sigortalı olma durumlarına göre krizden etkilenme düzeyleri	90
Çizelge 4.22. Çiftçilerin yetiştirdikleri ürün türüne göre krizden etkilenme düzeyleri ..	91
Çizelge 4.23. Krizden etkilenme düzeylerinin ürün çeşitliliğine göre incelenmesi	92
Çizelge 4.24. Krizden etkilenme ve çiftçilik yapılan yıl arasındaki ilişki	93
Çizelge 4.25. Birliklere üyelik ve krizden etkilenme arasındaki ilişki	93
Çizelge 4.26. Yönetişim (katılımcılık düzeyi) ile krizden etkilenme arasındaki ilişki ..	94
Çizelge 4.27. Krizden etkilenme ve destek ve/veya teşvik alma arasındaki ilişki	95
Çizelge 4.28. Krizden etkilenme ile yenileşimi benimseme arasındaki ilişki	96
Çizelge 5.1. Çiftçilerin kırılganlıkları ve geliştirdikleri uyum yöntemleri	100

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, besin kaynağı üretme ve gıda sanayisi için hammadde sağlamanın yanı sıra, büyük bir istihdam imkânı sunarak, kalkınma sürecinde hassas bir rol oynamaktadır. Sektörün kalkınma sürecinde bu kadar önemli bir rol yüklenmesinin ilk sebebi, üretim sürecinin yapı taşı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple sektör, ilişkili olduğu gıda sanayi ve turizm gibi diğer sektörlerin de yapı taşı oluşturmaktadır. Sektörün kalkınma sürecinde rol almasının ikinci sebebi ise ülkelerin kalkınma sürecinde ilk adım olarak tarım sektörünü kullanmalarıdır. Tüm gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörü GSYH içinde büyük bir orana sahipken, kalkınma sağlandıkça tarım sektörünün oranı azalmaktadır. Geçmişte kabul gören tarım sektörü ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki günümüzde değişmeye başlamıştır. Artık sektör sadece ekonomik kalkınmanın sağlanması için bir basamak görevi görmemekte olup, bölgelerin ve dolayısıyla ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarında tamamlayıcı bir rol üstlenerek Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Kalkınma sürecinde sektöre yüklenen rolün değişimi, bölgesel kalkınma stratejilerinin değişimi ile paralellik göstermektedir. Bölgesel kalkınma stratejilerinin tarihsel olarak gelişimine bakıldığında, her dönem kalkınma stratejilerinin Sanayi Devrimi, 1929 Büyük Buhran, II. Dünya Savaşı, 1970 Petrol Krizi gibi çeşitli krizlerle geçerliliğini yitirdiği ya da yetersiz kaldığı ve yeni stratejiler geliştirilmesi gerekliliği ile değişime uğradığı görülmüştür. 1990 sonrası bölgesel kalkınma stratejilerinde, krizlere bölgelerin nasıl tepki verdiği ve olası bir krize karşı nasıl uyum sağlanacağı tartışılmaya başlanmış ve yazında dayanıklılık (resilience) kavramı gündeme gelmiştir.

Son dönem kalkınma yazınında dayanıklılık kavramının ön plana çıkmasıyla birlikte, bölgesel dayanıklılık gündeme gelmiştir. Özellikle yaşanan ekonomik krizler, bölgeler arasındaki farklılıkları ve şoklara karşı kırılganlıkları analiz etmek amacıyla dayanıklılık kavramının önemini artırmıştır (Soroka vd. 2019). Mevcut yazın, bölgelerin krizler, iklim değişikliği, terör olayları gibi dışsal ve içsel şoklara karşı dayanıklı bir yapı sergilemesi gerektiği ve bu dayanıklı yapıyı koruyarak büyümesi gerektiğine odaklanmıştır (Pike vd. 2010).

Tarım sektörünün kalkınma sürecinde oynadığı rol düşünüldüğünde, sektörün dayanıklı bir yapıya kavuşması ile yaşanacak olan kalkınmanın sürdürülebilir olması sağlanacaktır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün (FAO) yayınladığı beş ilkededen dördüncüsünün *“İnsanların, toplumların ve ekosistemlerin dayanıklılığın artırılması, sürdürülebilir tarımın anahtarıdır”* olması bu durumu destekler niteliktedir (FAO 2014). Ayrıca *“Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Ulaşabilmek İçin Gıda ve Tarımın Dönüşümü”* başlığı altında 2018 yılında politika yapıcılara yol gösterici olması adına yayınladığı 20 hedefli kılavuzda yer alan *“şoklara karşı önleme ve koruma: dayanıklılığı artırın”* ve *“şoklara hazırlanın ve yanıt verin”* hedefleri, konunun önemini destekler niteliktedir (FAO 2018).

Türkiye’de tarım sektörü, devam edegelen yapısal sorunlar, girdi ediniminde ithalatçı konumda olunması, ürün fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar, güvencesiz çalışma şartları gibi zorluklar ve belirsizlikler içinde varlığını sürdürmeye çalışırken, aniden meydana gelen krizlerin etkileri, bu olumsuz şartları daha da

kuvvetlendirmektedir. Bu sebeple sektör, ani meydana gelen bir şok esnasında (özellikle son yıllarda meydana gelen ana pazar niteliği taşıyan Rusya ile gerçekleşen Uçak Krizi ve dışa bağımlılığın etkisinin çok fazla hissedildiği 2018 Ekonomik Krizi bu şoklara örnektir) kırılgan bir yapı sergilemekte ve sektörden kazanç elde eden birçok paydaş olumsuz etkilenmektedir. Yaşanan olumsuzluklar, bireyden başlayarak yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde birçok aktörü etkileyerek, kalkınma sürecinde büyük sorunlar yaratmaktadır.

Öte yandan yazında, yaşanan krizlerin her zaman olumsuz etki yaratmayabileceği yani sektörün krizi fırsata çevirebileceği ortaya konmaktadır. Bu durum krizlerin sektörler üzerindeki etkisinin sektörün türüne ve mevcut yapısına göre değişiklik göstermesi ile ilişkilidir. Yani sektör dayanıklı bir yapıda ise, karşılaştığı krizi fırsata çevirerek, gelişimini iyileştirebilir ya da sektör sahip olduğu kırılganlıklar yüzünden krize yenik düşebilir. Tarım sektöründe, önceden beri belirsizlikler içerisinde mücadele ediliyor olması, bir krizle karşılaşıldığında bu belirsizliklerin daha da artmasına neden olmaktadır. Dayanıklılık kavramının, bireyden başlayarak, yerele, bölgeye ve ulusal düzeye ilerleyen bir birikim süreci olduğu düşünüldüğünde, ulusal dayanıklılığın sağlanabilmesi için bölgelerin, bölgesel dayanıklılığın sağlanabilmesi için sektörlerin ve sektörlerin dayanıklılığının sağlanabilmesi için de bireyin dayanıklı bir yapıda olması gerekmektedir. Bu yüzden bu çalışmada, tarım sektörü ile birlikte sektörün üretim aşamasında ilk aktör olarak rol alan çiftçilerin dayanıklılığını etkileyen faktörler (kırılganlıklar ve uyum sağlama yöntemleri), kriz dönemleri özelinde incelenmektedir. Çiftçilerin krizler esnasında nasıl hayatta kalabileceklerini, krizlere karşı kırılganlıklarının neler olduğunu ve krizlerin olumsuz sonuçlarını azaltmak için hangi uyum yöntemlerini geliştirdiklerini incelemek, sektörün yaşanan krizleri fırsata çevirebilmesi için oldukça önemlidir.

Çalışmanın genel amacı, krizlerin (ekonomik ve politik), tarım sektörü ve sektörün üretim aşamasında ilk aktör olan çiftçilerin dayanıklılıkları üzerindeki etkilerinin saptanmasıdır. Tez çalışması kapsamında son yıllarda meydana gelen, politik kriz niteliğindeki 2015 Türkiye Rusya Uçak Krizi ve ekonomik kriz niteliğindeki 2018 Türkiye Ekonomik Krizi değerlendirmeye alınmıştır.

Bu doğrultuda; çiftçilerin genel çalışma şartlarını, ekonomik durumlarını ve üretim koşullarını değerlendirmek, çiftçilerin tarım stratejilerine katılım düzeyini ve yenileşimi benimseme düzeylerini değerlendirmek, çiftçilerin krizler karşısındaki kırılganlıklarını ve krizlere uyum süreçlerini (uyum sağlama yöntemlerini) belirlemek, tarım sektörünün ve çiftçilerin, krizlere karşı kırılganlıklarının azaltılabilmesi ve uyum sağlama yöntemlerinin güçlendirilebilmesi için olası tavsiyelerde bulunmak amaçlanmaktadır. Bu amaçlarla tez, sekiz ana başlık ve bu başlıkları kapsayan altı aşamadan oluşmaktadır (Çizelge 1.1).

Çizelge 1.1. Çalışmanın aşamaları

1. Aşama	PROBLEMİN BELİRLENMESİ - Krizlerin tarım sektörü ve çiftçilerin dayanıklılığı üzerindeki etkisi nedir? Bu etkiler krizin türüne göre farklılık göstermekte midir? - Çiftçilerin krizlere karşı hangi konularda kırılganlıkları vardır? Bu kırılganlıklar krizin türüne göre farklılık göstermekte midir? - Çiftçiler hangi farklı kriz koşullarında hangi farklı uyum yöntemlerini geliştirmektedirler?
2. Aşama	KURAMSAL BİLGİLER ve YAZIN ARAŞTIRMASI - Bölgesel kalkınma, dayanıklılık ve tarım stratejilerine dair kuramsal bilgilerin sunumu - Tarım sektörü ve dayanıklılık yazınının taranması
3. Aşama	YÖNTEM SEÇİMİ, VERİ ANALİZİ - Hipotezlerin kurulması - Araştırma sorularının cevaplanabilmesine olanak sağlayan yöntemin seçimi: Karma yöntem - NİCEL: Hipotezlerin test edilmesine imkân sunan analiz teknikleri: Betimleyici ve çıkarımsal istatistik yöntemleri - NİTEL: Sınıflandırma, frekans ve yüzde dağılımı, doğrudan aktarma
4. Aşama	BULGULARIN SUNUMU ve TARTIŞMA - Demografik, ekonomik, üretim, katılımcılık ve yenileşimi benimseme başlıkları altında bulguların sunumu - Hipotezlerin test edilmesi - Bulguların yazın ışığında tartışılması
5. Aşama	SONUÇ - Elde edilen sonuçların sunumu - Sonuçlar doğrultusunda geliştirilen önerilerin sunumu

Belirlenen amaçlara ulaşmak için tez çalışmasında; “Krizlerin tarım sektörünün ve çiftçilerin dayanıklılığı üzerindeki etkisi nedir?, Çiftçilerin krizlere karşı kırılganlıkları hangi konulardadır?, Çiftçiler hangi farklı kriz koşullarında hangi farklı uyum yöntemleri geliştirmektedirler?, Çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeyleri nedir?, Etkilenme düzeyi krizin türüne göre farklılık göstermekte midir?, Krizler çiftçilerin ekonomik durumlarını nasıl ve ne derece etkilemiştir?, Krizin türüne göre etkilenme düzeyi farklılık göstermekte midir?, Bu konuda hangi destek mekanizmalarından yararlanmışlardır?, Krizden etkilenme düzeyleri çiftçilerin demografik ve ekonomik özellikleri ile üretim biçimleri, katılımcılık düzeyleri ve yenileşimi benimseme düzeylerine göre farklılık göstermekte midir?” soruları araştırılmaktadır.

Bu doğrultuda tez konusu ile ilgili yazın; tarımın bölgesel kalkınma ile ilişkisi, tarımın dayanıklılık ile ilişkisi ve geçmişten günümüze tarım stratejilerinin konu özelinde değerlendirilmesini içermektedir. Yazın araştırması ve çalışma alanında yapılan gözlemler, sektörün mevcut yapısını anlamak ve alan araştırması için bilgi kaynağı oluşturmuştur. Çalışma alanının seçiminde üç yıldız analizi yöntemi kullanılarak, tarım sektöründe olgun kümeler olarak Korkuteli ve Kumluca ilçeleri belirlenmiştir. Çalışma kapsamında Rusya ile gerçekleşen Uçak Krizi de değerlendirmeye alınacağından (Rusya'ya en çok yaş sebze ve meyve ihracatı yapıldığından), yaş sebze ve meyve üretiminin yapıldığı örtüaltı tarım alanının en fazla olduğu Kumluca ilçesi çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın evrenini 2019 yılı Kumluca çiftçi sayısı (14015) oluşturmuştur. %5 kabul edilebilir hata oranı ve %95 güven seviyesinde örneklem büyüklüğü 374 çiftçi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile 2019 yılının Nisan ve Ağustos ayları arasında toplam 380 çiftçi ile görüşülmüştür. Fakat 80 görüşme, yanıtların eksikliği sebebiyle değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Araştırma soruları doğrultusunda geliştirilen hipotezler, karma yöntem çerçevesinde, nitel ve nicel verilerin bir arada kullanılmasıyla analiz edilmiştir. Nicel verilerin analizinde, örneklem verilerinden yola çıkarak evrenin özellikleri hakkında çıkarımlar yapmaya ve hipotezlerin test edilmesine imkan sağlayan çıkarımsal istatistik yöntemlerinden t testi ve varyans analizi yöntemleri (Christensen vd. 2015) ile birlikte betimleyici istatistik yöntemlerinden frekans ve yüzde dağılımları ile korelasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel verilerin analizinde ise görüşmelerden elde edilen yanıtların belirli temalara göre gruplaması (sınıflandırma) yapılarak betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve frekans ve yüzde dağılımları kullanılarak analiz edilmiştir.

Tez, yukarıda bahsedilen aşamaları kapsayacak şekilde beş başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonraki ikinci bölümde kaynak taraması ve kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde, bölgesel kalkınma, dayanıklılık kavramı ve değişen tarım stratejileri ile birlikte, tarım sektörünün ve çiftçilerin dayanıklılığını artıran etmenlere ait kaynak taramasına yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü materyal ve metot bölümüdür. Materyal bölümünde Antalya'nın ekonomik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra krizlerin Antalya ekonomisi üzerine etkisi, Antalya'da tarım sektörü ve örtüaltı tarım sektörü hakkında bilgilere yer verilmiştir. Metot bölümünde ise çalışmanın amacı, hipotezler ve çalışma alanı seçimi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Dördüncü bölümde çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgular; demografik özelliklere ait bulgular, ekonomik özelliklere ait bulgular, üretim özelliklerine ait bulgular, katılımcılık durumlarına ilişkin bulgular, yenileşimi benimsemeye ilişkin bulgular, kriz dönemleri ile ilişkili bulgular ve hipotezlerin test edilmesi başlıklarından oluşmaktadır. Elde edilen bulguların yazın ışığında tartışılması da bu bölümde yapılmaktadır.

Son olarak beşinci bölümde çalışmadan elde edilen sonuçlar ve sonuçlar doğrultusunda geliştirilen öneriler yer almaktadır.

2. KAYNAK TARAMASI

2.1. Bölgesel Kalkınma

Kalkınma kavramı, gelişme kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Kelime anlamı olarak “*bir ekonomide halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimleri içerecek biçimde toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açan büyüme*” anlamına gelmektedir (Anonim 2). Bölgesel kalkınma ise DPT (2003)’ye göre, bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ile bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünüdür (Akpınar 2010).

Bölgesel kalkınma, çoğunlukla ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmesine rağmen, bir bölgenin kalkınması için sadece ekonomik büyüme (GSYH) göstergesi yeterli olmamaktadır. Ekonomik büyümenin yanında sermaye akışı, yeni yatırımlar, artan üretim, artan istihdam (Przygoda 2015), gelir dağılımı farkının azalması (Sevinç 2011) gibi nicel değişimlerle beraber teknolojinin gelişmesi, eğitim seviyesinin artması, altyapı hizmetlerinin kalitesinin artması, sosyal refahın artması (Sevinç 2011), nitelikli işgücünün oluşturulması, gibi niteliksel değişimler de gerekmektedir. Ayrıca büyüme sürecinde, bölgelerin sahip oldukları potansiyeller de (fiziki konum sebebiyle pazara yakın olma, uygun iklim koşulları, politikalar ile desteklenme gibi) kalkınmaya olumlu yönde katkı yapmaktadır. Kalkınmayı hızlandırıcı potansiyele sahip olan bölgeler diğer bölgelere göre daha hızlı gelişmektedir. Hızlı gelişen bölgeler, diğer bölgelerden ekonomik olarak daha çekici hale gelerek bölgeler arası eşitsizlik ortaya çıkmaktadır.

Coğrafi engeller, çalışabilir (genç) nüfusun azlığı, sosyal ve ekonomik yapının düzensizliği, daha önceden geliştirilen stratejilerin olumsuz veya yetersiz etkileri gibi sebeplerden dolayı bölgeler arası gelişmişlik farkı artmakta olup, yoksulluğun artması, eğitim kalitesinin düşmesi, işsizliğin artması, altyapı sistemlerinin yetersiz kalması gibi sonuçlar doğurmaktadır (Anonim 1). Olumsuz sonuçların ortadan kaldırılarak bölgeler arası eşitsizliğin azaltılması için uzun yıllardır devletler tarafından çeşitli stratejiler ve politikalar geliştirilmektedir. Bu stratejiler, teknolojik ilerlemeler ve buna bağlı olarak yaşanan küreselleşme ile zaman içerisinde değişime uğramıştır.

2.1.1. Bölgesel kalkınmanın gelişimi

16. ve 17. yüzyılda dinsel, bilimsel, felsefi ve siyasi düşüncelerde değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerle beraber bilimsel yöntem ve rasyonel düşünme ilkeleri gelişmeye başlamıştır. Yaşanan gelişmeler (özellikle teknolojik gelişmeler), Fransız Devrimi (1789-1799) ile beraber tüm Avrupa’ya yayılarak Sanayi Devrimi’ni (18. ve 19. yy) ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin yayılması Avrupa ile sınırlı kalmamış, tüm dünyayı sarmıştır. Bu dönemden önce devletler birbirleri üzerinde askeri güçleri ile üstünlük kurmaktayken, Sanayi Devrimi ile bu güç durumu değişmiştir. Artık ülkeler niteliksel ve niceliksel bazı özelliklerine göre birbirleri üzerinde üstünlük kurmaya başlamışlardır. Devlet içindeki farklılıklar ekonomik göstergeler ile tanımlanarak, kalkınmanın ana koşulunun ekonomik eşitsizliklerin giderilerek bütünleşmenin sağlanması olduğu vurgulanmıştır (Eraydın 2004).

Öte yandan 20. yüzyılın ortalarına doğru artmaya başlayan küreselleşme olgusu, doğal ve ekonomik kaynakların varlığını, geleneksel yaşam tarzını ve devletin temel işlevlerini değiştirmiştir (Antonescu 2012). Küreselleşmenin artan etkisiyle birlikte bölgesel kalkınma 1980'lerden itibaren karmaşılaşmaya başlamıştır. Yeni bölgesel kuramların ortaya çıkmasıyla, devlet kurumlarının rolü ve önemi, mekânsal düzeyde gerçekleşen müdahaleler ve bölgesel veya yerel düzeyde uygulanan kamu politikaları farklılaşmıştır. Dinamik bir kavram olan kalkınma da, bu değişimlerle birlikte değişmeye başlamış, dolayısıyla da bölgesel kalkınma stratejileri farklılaşmıştır (Çizelge 2.1). Bu farklılıkları dönemlere göre incelemek, bölgesel kalkınmanın değişimini görmek açısından yararlı olacaktır.

Çizelge 2.1. Bölgesel kalkınma stratejilerinin değişimi

Sanayi Devrimi-1950	• Klasik ve Neo-klasik İktisat Teorileri • 1929 Büyük Buhran, Keynesyen politikalar
1950-1970	• Neo-klasik Büyüme Modeli (dışsal/exogenous) • Altyapı yatırımları, yabancı sermayeyi çekme çabası (Atak 2011) • GSYH hedefli büyüme, tarım ve sanayileşme arasında dengeli büyüme (Thorbecke 2016) • Yoksulluk, az gelişmişlik, mekâna eşitsiz dağılan gelir (Korten 2012) • Bölgelerin göreceli üstünlüğü (Eraydın 2004) • İthal ikameci politikalar • İki kutuplu dünya düzeni, güçlü ulus devleti, refah devleti, kitlesel üretim, fordist birikim, coğrafi üstünlükler (Tekeli 2008)
1970-1990	• İçsel (endogenous) Büyüme Modeli • Sosyoekonomik refahı artırmaya yönelik politikalar, yoksulluğun azaltılması, kırsal kalkınmanın sağlanması (Thorbecke 2016) • İthal ikameci politikaların terk edilmesi (iktisadi serbestleşme), liberal politikaların benimsenmesi • Aktörler arası işbölümü, refah devletin öneminin azalması, yerel yönetimlerin öneminin artması, esnek üretim, esnek birikim, yeni sanayi mekânlarının oluşması (Tekeli 2008)
1990 sonrası	• İçsel ve dışsal büyümenin birlikteliği (Köroğlu 2012) • Tek kutuplu dünya düzeni • Teknolojik ilerlemeler • İnternetin kullanımının yaygınlaşması • Bilgi toplumuna geçiş (Tekeli ve Pınarcıoğlu 2004) • Bölgesel ağ ve yenilik (Antonescu 2012) • Yenilikçiliğin ve buluşçuluğun öneminin artması, çoklu aktör düzeni, küresel yönetim, etkin kurumsal yapı (STK'lar), küresel yönetimin ortağı ulus devlet (Tekeli ve Pınarcıoğlu 2004) • Bölgelerin kırılabilirliklerinin belirlenerek, dayanıklılıklarının artırılması

2.1.1.1. Sanayi Devrimi'nden 20. yüzyılın ilk yarısına kadar bölgesel kalkınma stratejileri

Sanayi Devrimi'nin başlangıcından 20. yüzyılın ortalarına kadar, klasik ve neo-klasik iktisat görüşleri hâkim olmuştur. Bu görüşlere göre, kaynak dağılımını ve kaynağın bölüşümünü en etkin şekilde piyasa sağlamaktadır (Öztürk 2010). Serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği bu görüşlerde, piyasaya müdahale etmeye gerek yoktur çünkü piyasa kendi kendini düzenleyebilir. Fakat 1929 Ekonomik Bunalımı veya Büyük Buhran olarak adlandırılan ve 1930'lu yıllar boyunca etkisini gösteren, tüm dünyada yıkıcı etkiler yaratan kriz, klasik ve neo-klasik görüşlerin yetersiz olduğunu göstermiştir. Yaşanan krizin etkileri sonucunda bölgesel dengesizlikler üzerinde durulmaya başlanmış ve ilk olarak Tennessee Vadi Projesi (ABD) ile Tennessee Vadisi'ne hidroelektrik santrali kurularak, işsiz halkın istihdamının sağlanması sayesinde geri kalmışlığın giderilmesi hedeflenmiştir (Erikli ve Bayat 2016). 1929 Büyük Buhran'ın etkilerinin devam ettiği bir dönemde yapılan proje, krizin etkilerinin Keynesyen politikalar ile hafifletilmeye çalışıldığını göstermektedir.

2.1.1.2. 1950-1970 arası bölgesel kalkınma stratejileri

Bu dönem bölgesel kalkınma stratejilerinde, 1956 yılında Solow tarafından geliştirilen Neo-klasik Büyüme Modeli'nin (dışsal/exogenous) hâkim olduğu görülmektedir. Klasik ve neo-klasik iktisat teorilerini içeren bu model, ekonomik büyümenin, ekonomi dışı etkilere dolaylı olarak çıktığını varsaymaktadır. Bu büyüme modelinde daha az gelişmiş alanlarda dışsal faktörlerin ekonomik ve sosyal ilerlemenin hızına önemli bir etkisi olduğu varsayılmaktadır ve ekonomik olarak daha gelişmiş olan bölgelerin daha az gelişmiş bölgeleri büyümeyle zorladığı varsayılmaktadır (Przygoda 2015).

1960'lı yıllardan itibaren bölgesel kalkınmaya yönelik Keynesyen politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Temel hedefler, bölge dışından imalat sanayi yatırımları yapılarak yabancı sermayeyi bölgeye çekmek ve altyapı yatırımları ile bölgeyi geliştirmektir (Atak 2011). Hızlı sanayileşmenin başladığı bu dönemde daha çok yoksulluk, az gelişmişlik ve mekâna eşit olarak dağılmayan gelir üzerinde durulmaya başlanmıştır (Korten 2012). Bölgeler arası göreceli üstünlükler ile fiziksel yatırımlara öncelik verilmiştir (Eraydın 2004). 1970'li yıllara kadar, merkezi idarenin kontrolü ve desteği ile kalkınma politikaları uygulanmıştır (Deviren ve Yıldız 2014). Başka bir deyişle, kalkınma için gerekli altyapıyı güçlü refah devleti hazırlamaktadır ve ulusaşırı büyük yatırımcılar, yatırımı yapan girişimciler ve halk, kalkınmayı hızlandırıcı güçler olarak rol oynamaktadırlar (Tekeli ve Pınarcıoğlu 2004). Fakat 1970 yılında ortaya çıkan petrol krizi ve hemen sonrasında patlak veren borç krizi sonucunda, bu dönemde uygulanan bölgesel kalkınma politika ve stratejileri yetersiz kalmış ve yeni stratejiler geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

2.1.1.3. 1970-1990 arası bölgesel kalkınma stratejileri

Bu dönemde meydana gelen 1970 Petrol Krizi ile geri kalmışlıktan kurtulmada ekonomik kalkınmanın tek başına yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu krizle birlikte 1960'lara kadar yaygın üretim biçimi olarak kabul edilen fordist üretim biçiminin kırılganlıkları görülerek, daha esnek bir yapıda üretim yapılması gerektiği görülmüştür

(Saklı 2013). 1980 yılından itibaren ülkelerin ithal ikameci politikaları terk etmeleri ve liberal politikaların benimsenmesi ile de iktisadi anlamda büyük bir değişim yaşanmıştır. Bölgesel kalkınma stratejilerinde ise ekonominin ulus ötesi bir boyut kazanmasıyla mekânın merkezden yönetimi giderek zorlaşmıştır (Okçu vd. 2005). Küreselleşmenin ve yerelleşmenin öneminin arttığı bu dönemde bölgesel kalkınma politikaları, sadece doğrudan devlet yardımları gibi dışsal faktörlere değil, içsel gelişmeye de (iş gücünün niteliği, sosyal ve kültürel refah gibi) önem veren bir yapıya bürünmüştür (Deviren ve Yıldız 2014). İçsel büyüme (endogenous) modelinde, işgücünün sadece istihdam edilen kişi sayısı olarak değerlendirilmesinin yetersiz olduğu, aynı zamanda istihdam edilen kişilerin nitelikli işgücüne sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu dönemde aktörler arası iş bölümünün önemi ortaya çıkmakta ve yerel yönetimlerin kalkınma sürecinde daha çok rol almaya başladığı görülmektedir (Tekeli ve Pınarcıoğlu 2004).

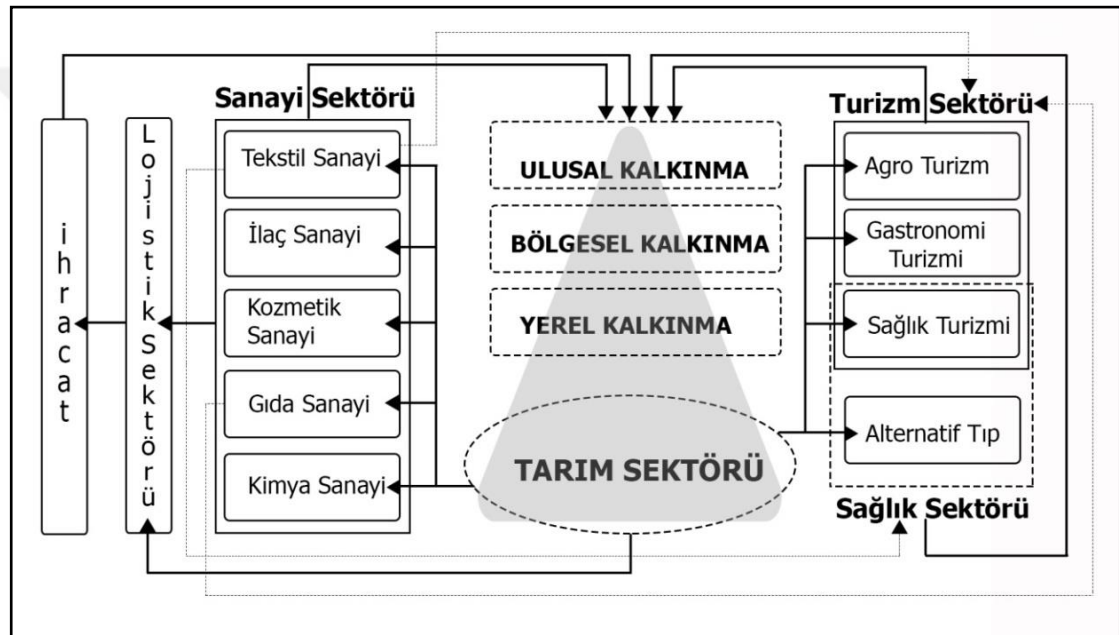
2.1.1.4. 1990 ve sonrası bölgesel kalkınma stratejileri

1990'lı yıllar, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda dünyanın tek kutuplu hale geldiği ve ileri teknolojik gelişmelerle sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin yaşandığı bir dönemdir (Tekeli ve Pınarcıoğlu 2004). Bölgesel kalkınma stratejilerinde sadece yerelin ön plana çıkarılmasının yetersizliği görülmüş ve içsel ve dışsal faktörlerin bir arada değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Koroğlu 2012). Bu dönem bölgesel kalkınma stratejileri, her alanın gelişimini, potansiyel özelliklerini ve farklılıklarını gözden kaçırmadan bölgesel ağlara ve yeniliğe odaklanmaktadır (Antonescu 2012). Devlet artık tek başına bir aktör olmaktan çıkmış ve küresel yönetim sisteminin bir parçası haline gelerek, sivil toplum kuruluşları ve etkin bir kurumsal yapı ortaya çıkmıştır (Tekeli ve Pınarcıoğlu 2004). Bu dönemde yoksulluğun giderilmesi ve sosyo-ekonomik refahın artırılması temelinde politika ve stratejiler geliştirilmiştir (Thorbecke 2016). Öte yandan küreselleşmeyle beraber, bölgeler için yeni risklerin oluşmaya başlaması (Stiglitz 2016), küresel sistemin ağlarına uyum sağlayabilmek için geçmiş olaylardan ders alınması gerektiği görüşünü yaygınlaştırmıştır. Bu riskler, tüm dünyayı sarsan ekonomik krizler, ülkeler arası gerçekleşen politik anlaşmazlıklar, iklim değişikliği ve buna bağlı olarak artan olumsuz çevre koşulları (sektörler üzerinde doğrudan veya dolaylı etkiye sahip) gibi içsel ve/veya dışsal şoklardır. Bu dönemde, bölgeler şoklara karşı nasıl daha dirençli hale gelebilir? sorusu tartışılmaktadır. Bu doğrultuda (özellikle 2000 sonrası) geliştirilen stratejilerde, bölgelerin mevcut kırılganlıklarını belirleyerek, nasıl daha dayanıklı, dirençli bir yapıya sahip olabilecekleri üzerine tartışılmaya başlanmıştır.

2.1.2. Tarım sektörü ve bölgesel kalkınma ilişkisi

Tarım sektörü, toplumların zenginleşmesinde önemli rol oynayarak tarım-kalkınma arasındaki ilişkiyi belirlemekte olup, bu ilişkinin kökenleri insanoğlunun avcılık-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişine kadar uzanmaktadır (Mollavelioğlu 2018). İnsanoğlu avcılık ve toplayıcılıktan, yerleşik hayata geçiş yaparak, tarım ile ilgilenmeye başlamış, ilk çiftçiler ortaya çıkmış ve bu dönem tarım devrimi olarak adlandırılmıştır. Tarım devrimi ile birlikte toplumların sosyal ve ekonomik yapılarında dönüşümler yaşanmıştır.

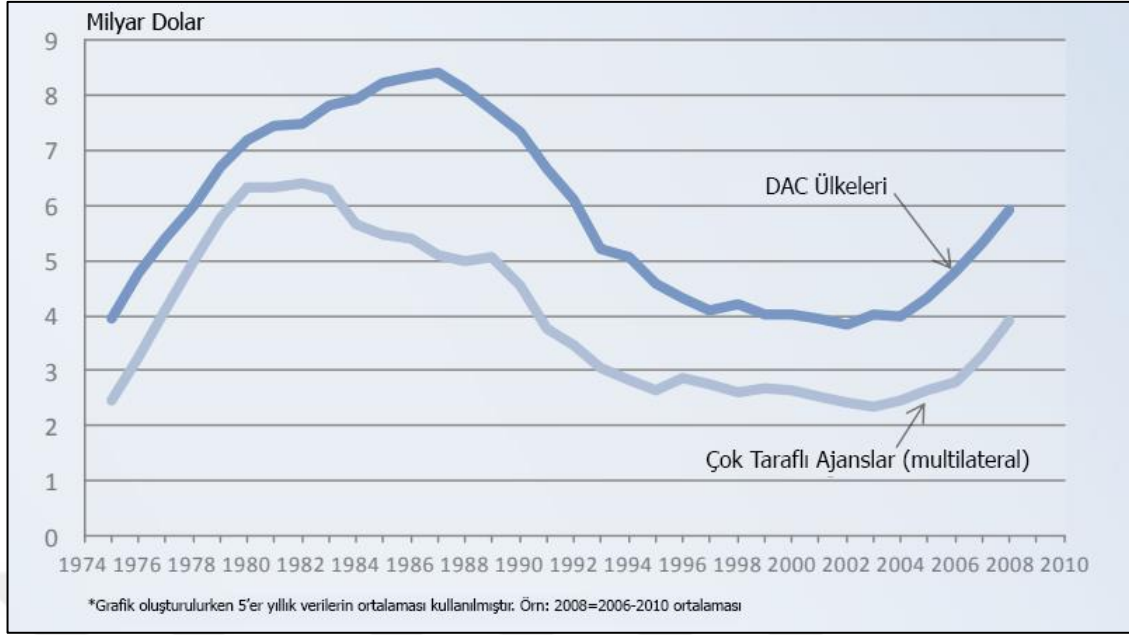
Tarım sektörü, bir ülkenin yerel, bölgesel ve ulusal kalkınma sürecinde stratejik önemde rol oynayan bir sektördür. Sektörün kalkınma sürecinde bu kadar önemli bir işlev yüklenmesinin sebebi, üretim sürecinin yapı taşı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple sektör, ilişkili olduğu sanayi ve turizm gibi diğer sektörlerin de yapı taşı oluşturmaktadır (Şekil 2.1). İnsanoğlu ilk kez tarım yapmaya başlamış ve sosyal ve ekonomik olarak geliştikten sonra sanayi sektörüne yönelmiştir. Bu durum günümüzde de benzer şekilde ilerlemektedir. Devletler çoğu zaman tarım sektörünü kalkınmanın başlangıcındaki itici güç olarak kullanmakta (neredeyse tüm az gelişmiş ülkelerde sektörün ekonomideki oranı büyüktür, işgücünün çoğu tarımda çalışmaktadır (Mollavelioğlu 2018)) ve büyüme sağlandıkça tarım sektörünün, genel ekonomi içindeki oranı azalmaktadır. Fakat sektör, diğer sektörlerle girdi oluşturduğu büyüme sürecinde önemini korumaya devam etmektedir. Yani sektör doğrudan ve dolaylı olarak kalkınmanın her evresinde rol almaktadır.

Şekil 2.1. Tarım sektörünün doğrudan ilişki kurduğu sektörler (yazar tarafından hazırlanmıştır)

Sektörün kalkınma sürecinde aldığı rolün ağırlığını yani ülke ekonomisi içindeki oranını belirleyen faktör ülke politikalarıdır. Diğer bir deyişle, tarımın kalkınma üzerindeki etkisinin belirleyicisi kamu yatırımları olmaktadır. Sektöre yapılan kamu yatırımları arttıkça, tarımın genel ekonomi içindeki oranı da artmaktadır.

Geçmişte sektör kalkınma sürecinde daha çok bir basamak olarak kullanılmıştır. OECD'nin 2019 yılı verilerine göre, tarım ve kırsal kalkınmaya yapılan yardım, 1980'lerin ortalarında %23 iken bugün %9'a düşmüştür. Bu düşüşün sebebi, tarımdan elde edilen gelirin az olması ve diğer sektörlerden tarıma oranla daha fazla gelir elde edilebiliyor olmasının yanı sıra, kırsal kalkınma projelerinden beklenen faydanın görülebilmesidir. Fakat günümüzde sektörün önemi tüm ülkeler tarafından kabul edilmiş ve sektörü iyileştirmeye yönelik yatırımlar yeniden canlanmıştır (Şekil 2.2).

Şekil 2.2. 1971-2010 yılları arasında tarım ve kırsal kalkınmaya yapılan yardımların değişimi (OECD 2011) (Development Assistance Committee (DAC), kalkınma sürecinde işbirliği yapan ülkeler için oluşturulmuş bir forumdur)

2.2. Dayanıklılık

Bölgesel kalkınma yaklaşımları, tarih boyunca içinde bulunduğu dönemin ekonomik, siyasal, sosyal ve çevresel özelliklerinin bölge üzerinde yarattığı etkilerle çeşitli değişimler yaşamıştır. Bu değişimlere bakıldığında, her dönem kalkınma stratejilerinin Sanayi Devrimi, 1929 Büyük Buhran, II. Dünya Savaşı, 1970 Petrol Krizi gibi çeşitli krizlerle geçerliliğini yitirdiği ya da yetersiz kaldığı ve yeni stratejiler geliştirilmesi gerekliliği ile değişime uğradıkları görülmüştür. 1990 sonrası bölgesel kalkınma stratejilerinde, krizlere bölgelerin nasıl tepki verdiği ve olası bir krize karşı nasıl uyum sağlanacağı üzerine tartışılmaya başlanmış ve yazında dayanıklılık (resilience) kavramı gündeme gelmiştir.

Genel olarak “resilience” kavramı, Türkçeye dayanıklılık, dirençlilik, esneklik, çabuk iyileşme gücü, değişimle başa çıkma, zorlukları yenme gücü, değişen koşullara uyum kapasitesi (Eraydın 2013) olarak çevrilmiştir. Bu kavram ekoloji, biyoloji, psikoloji, ekonomi, şehir ve bölge planlama, mühendislik gibi birçok farklı disiplin tarafından tartışılmaktadır.

Kavram, ilk olarak ekoloji biliminde tartışılmaya başlanmıştır. Bu alanda ilk dayanıklılık tanımlaması Kanadalı ekolojist Holling tarafından 1973 yılında yapılmıştır. Holling (1973)’e göre ekolojik sistemlerin davranışını ikiye ayırmak mümkündür. İlki, geçici bir rahatsızlıktan sonra sistemin denge durumuna dönme kabiliyetindeki kararlılık (stability) (ne kadar hızlı dönerse o kadar kararlı olur), ikincisi ise sistemin kalıcılığının ve rahatsızlığı emebilme yeteneğinin ölçüsü olan dayanıklılıktır. Yani ekolojik dayanıklılık, bir sistemin şoktan önceki durumuna geri dönmeye önce tolere edebileceği (absorbe edeceği) şok büyüklüğü ile ölçülmektedir (Holling 1973; Martin 2012; D’Lima ve Medda 2015). Kavram ekoloji biliminden sonra birçok disiplin

tarafından çalışılmaya başlanmıştır (Çizelge 2.2). Farklı şekilde yapılan tanımlamalar, disiplin alanlarının ihtiyaçlarına göre değişiklikler göstermektedir (Gallopın 2006).

Çizelge 2.2. Disiplinlere göre dayanıklılık tanımları

Disiplin	Yazar ve Tarih	Tanım
Ekoloji	Folke vd. 2004	Çeşitlilik, bütünlük ve ekolojik süreçleri korurken rahatsızlıktan kurtulma yeteneği
	Holling 1973	Bir sistemin değişimi emebilme ve devam edebilme yeteneği
Ekonomi	European Commission 2017	Bir ülkenin ekonomik durgunluğa karşı dayanma ve eski haline gelebilme potansiyeli
	Mancini vd. 2012	Bir ekonominin olumsuz dışsal şokların etkilerinden iyileşmesi veya bu etkilere uyum sağlama, olumlu şoklardan faydalanma yeteneği
Planlama	Hill vd. 2008	Bir bölgenin şoklardan başarılı şekilde kurtulma yeteneği
	Foster 2007	Bir bölgenin rahatsızlığı tahmin etme, rahatsızlığa hazırlanma, rahatsızlığa müdahale etme ve iyileşme yeteneği
Mühendislik	Pimm 1984	Sistemin şok sonrası dengeye dönme hızı
	Bodin ve Wiman 2004	Bir sistemin yer değiştirmeden sonra dengeye döndüğü hız
Psikoloji	Egeland vd. 1993	Bireyin, yüksek risk, stres ya da travmalara karşı başarılı şekilde uyum sağlama kapasitesi
	Katz 2004	İnsanların değişen koşullara uyum sağlama yolları
Sosyoloji	Adger 2000	Grupların ya da toplulukların sosyal, politik ve çevresel değişimin bir sonucu olarak dış baskılar ve rahatsızlıklarla başa çıkma yeteneği
	Lucini 2013	Topluluğun bir sorunun etkisini düzeltmek için soruna müdahale ederek yoluna devam etme yeteneği

Her geçen gün kavram üzerine yapılan çalışmaların sayısında bir artış yaşansa da, yapılan tanımlarda görüldüğü üzere, kavram üzerinde henüz net ölçütler belirlenememiştir. Bu yüzden dayanıklılığa etki eden faktörleri incelemek, dayanıklılığı anlamak açısından faydalı olacaktır.

2.2.1. Dayanıklılığa etki eden faktörler

Bir sistemlerin kırılganlıkları (vulnerability) ve uyum sağlama kapasitesi (adaptive capacity), sistem dayanıklılığının derecesini belirleyen faktörlerdir.

2.2.1.1. Kırılganlık

Vulnerability Türkçe'ye kırılganlık, savunmasızlık, korunmasızlık, zafiyet, güvenlik açığı, hasar görebilirlik olarak çevrilmiştir. Dayanıklılık kavramında olduğu gibi, bu kavramda da henüz üzerinde anlaşılmış ortak bir tanım yoktur. Sistemin ne derece dayanıklı olduğu, sistemin kırılganlıkları ile ilişkilidir. Yani sistemin herhangi bir rahatsızlık karşısında kırılgan bir yapı sergilemesi (savunmasız kalması), o bölgenin dayanıklı bir yapıda olmadığının göstergesidir. Foster (2007)'e göre dayanıklılık düşük kırılganlıkla ilişkilidir ve dayanıklılığı düşük olan sistemler çeşitli şoklarla baş edememekte, savunmasızlıkları artmakta ve kırılgan bir yapı sergilemektedirler. Gallopın (2006)'e göre savunmasızlık, şokla karşılaşıldığında, sistemin değişim veya

dönüşüm potansiyelidir. Adger (2006)'e göre savunmasızlık, maruz kalma, duyarlılık ve uyum sağlama kapasitelerini içermektedir.

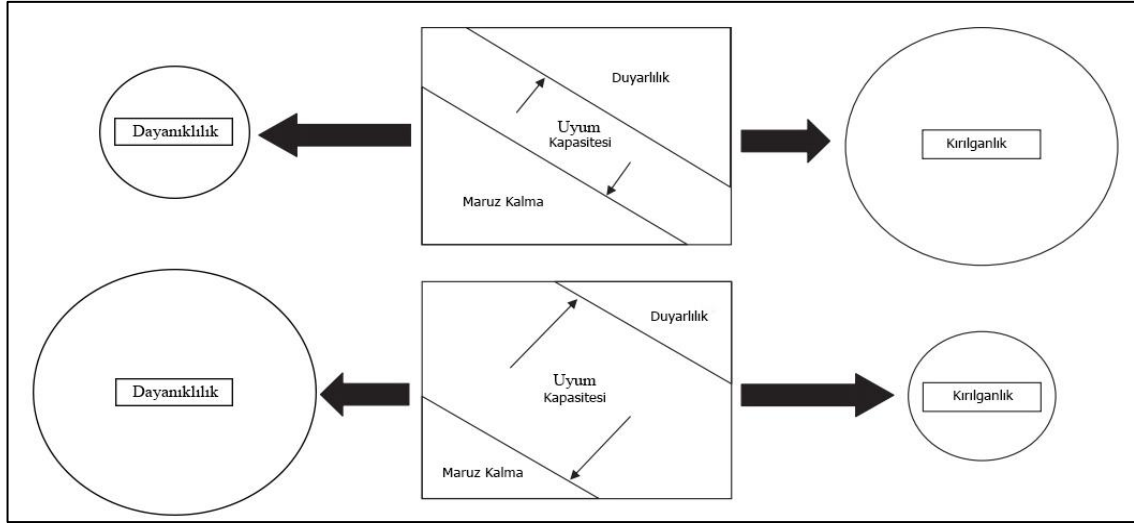
Yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, sistemin kırılabilirliği, karşılaşmış olduğu rahatsızlıkla doğrudan ilişkilidir. Bu rahatsızlıklar stres, şok, kriz veya tehlike olarak örneklendirilebilir. Gallopin (2006) sistemin karşılaşabileceği rahatsızlığı yavaş veya aniden gelişen, sistemle etkileşime giren ve sistemde bir dönüşüm yaratma potansiyeli olan içsel veya dışsal süreç olarak tanımlamaktadır.

Rahatsızlıkların sisteme olan etkisi genellikle olumsuz olarak algılansa da, olumlu sonuçları da olabilmektedir. Örneğin bitki sağlığını tehdit eden bir böcek salgını, tarım sektöründe bitkisel üretimi olumsuz yönde etkileyebilir. Salgın, bitkisel ilaç üretimi yapan firmalar için ise fırsat yaratabilir. Yani aynı rahatsızlık bitkisel üretim yapanlar için kriz yaratırken, ilaç firmaları için fırsat yaratabilir. Bu örnek, aynı rahatsızlığın iki sektör üzerinde farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. İlaç firmalarının salgın için geliştirdiği ilaçlar bitkisel üretim sürecinde kullanıldığında, gelecekte meydana gelebilecek salgınlara karşı güç kazanılıyorsa, kriz tarım sektörü için de olumlu etkiler yaratmış olacaktır. Burada önemli olan rahatsızlığı fırsata çevirmek ve güçlenerek (dayanıklı sistemlerin özelliği) büyümeye devam etmektir.

Sistemin savunmasızlığının ilişkili olduğu bir diğer kavram ise duyarlılıktır (sensitivity). Luers (2005)'e göre duyarlılık, bir sistemin dışsal bir rahatsızlığa cevap vereceği derecedir. Smith ve Wandel (2006)'e göre, sistemin maruz kaldığı rahatsızlığa olan hassasiyetidir. Gallopin (2003)'e göre, sistemin içsel veya dışsal bir rahatsızlıktan etkilenme derecesidir. Yani duyarlılık, bir sistemin rahatsızlığa maruz kaldığında, değişime uğramadan önce, rahatsızlığın etkilerini ne derece emebildiğidir (Adger 2006). Buradan anlaşılacağı üzere, sistemin duyarlılığı, rahatsızlığa ne derecede ve ne kadar süre maruz kaldığı ile ilişkilidir. Yani bir sistem şoka karşı fazla duyarlı ve/veya savunmasız olabilir ancak sistem şoka maruz kalmazsa, şoktan etkilenmeyecektir (Gallopin 2006).

2.2.1.2. Uyum sağlama kapasitesi

Adaptive capacity Türkçeye uyum sağlama kapasitesi, uyarlanabilir kapasite, adaptasyon kapasitesi olarak çevrilmektedir. Uyum sağlama kapasitesi, dayanıklılığın bir bileşenidir (Gunderson 2000; Carpender vd. 2001) ve dışsal şokların potansiyel zararlarını hafifletmek, dengelemek ya da değişikliklerle ilgili fırsatlardan yararlanabilmek için süreçler, uygulamalar ya da yapılardaki değişimleri ifade eder (Janssen vd. 2006). Gallopin (2006)'e göre uyum sağlama kapasitesi arttıkça, sistemin şoklara karşı duyarlılığı ve savunmasızlığı azalmakta, dayanıklılığı ise artmaktadır (Şekil 2.3). Uyum sağlama kapasitesi yüksek sistemler, kriz esnasında veya sonrasında oluşan rahatsızlıkları emerek ve/veya fırsata çevirerek, uyum sağlama kapasitesi düşük olan sistemlere göre daha hızlı şekilde toparlanmaktadır. Yani, bir sistem değişen koşullara karşı uyum sağlayabildiği ölçüde dayanıklı olmaktadır.

Şekil 2.3. Uyum sağlama kapasitesi ile kırılabilirlik ve dayanıklılık arasındaki ilişki (Engle 2011’den uyarlanmıştır)

Uyum sağlama süreci öğrenme, teknolojik ilerleme (Gallopın 2006), sahip olunan kaynaklar, potansiyeller ve politikalar (Eraydın 2013) ile yakından ilişkilidir. Öğrenmeye açık ve ileri teknolojiyi kullanan bir sistem, sahip olduğu kaynakları ve potansiyelleri etkin şekilde kullandığı zaman, sistemin değişen koşullara uyum sağlama kapasitesi yani dayanıklılığı artacaktır. Öte yandan politikalar, sistemin ileri teknolojiyi, kaynaklarını ve potansiyellerini etkin şekilde kullanması için itici bir güç oluşturursa, sistemin uyum sağlama süreci kolaylaşarak hızlanacak ve dayanıklılığı artacaktır.

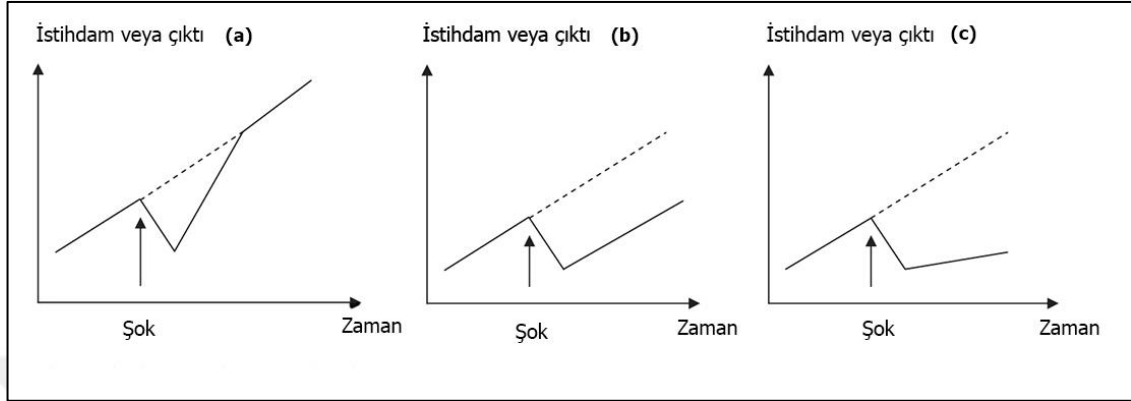
2.2.2. Bölgesel dayanıklılık

Son dönem kalkınma yazınında dayanıklılık kavramının ön plana çıkmasıyla birlikte, bölgesel dayanıklılık gündeme gelmiştir. Özellikle yaşanan ekonomik krizler, bölgeler arasındaki farklılıkları ve şoklara karşı kırılabilirlikleri analiz etmek amacıyla dayanıklılık kavramının önemini artırmıştır (Soroka vd. 2019). Mevcut yazın, bölgelerin ekonomik krizler, iklim değişikliği, terör olayları gibi dışsal ve içsel şoklara karşı dayanıklı bir yapı sergilemesi gerektiği ve bu dayanıklı yapıyı koruyarak büyümesi gerektiğine odaklanmıştır (Pike vd. 2010).

Genel olarak dayanıklılık, bir sistemin dayanıklılığını korumak için bir şoka tepki verme yeteneği olarak kabul edilmektedir (Hu ve Hassink 2018). Burada şok olarak bahsedilen süreç, bir sistemi içsel veya dışsal olarak olumsuz etkilemesi beklenen bir süreçtir.

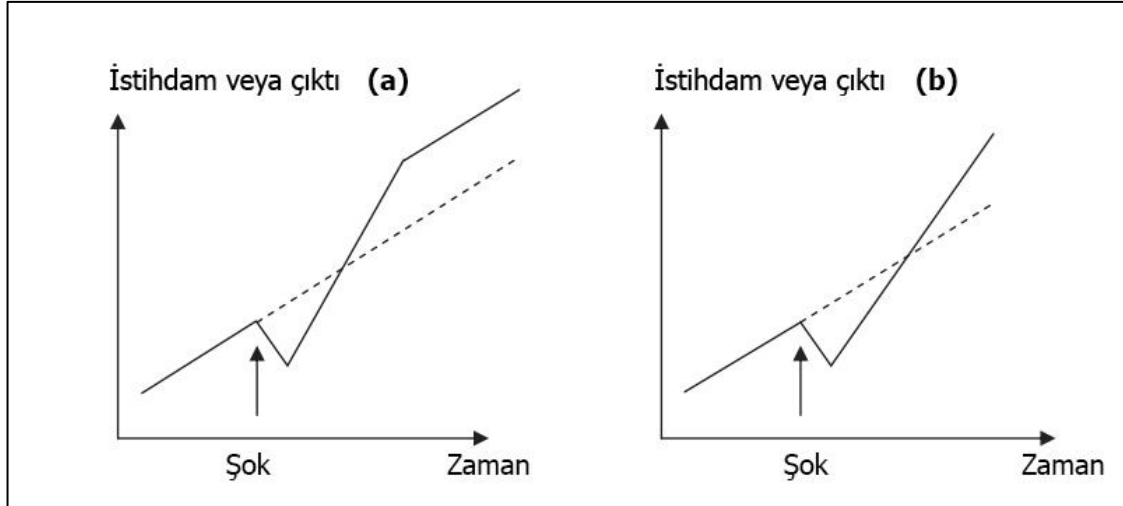
Hill ve diğerleri (2008)’nin yaptığı tanımlamaya göre bölgesel dayanıklılık, bir bölgenin, bir tür dışsal şoka maruz kaldığında bölgesel veya ulusal ekonominin mevcut durumunu sürdürme yeteneğidir (Pike vd. 2010). Bu tanımlamaya göre sistemlerin şoktan önceki durumları denge olarak varsayılır ve şok sonrasında eski durumuna geri dönen sistemler dayanıklı sistem olarak adlandırılır. Martin (2012)’e göre bölgesel dayanıklılık, yerel bir sosyo-ekonomik sistemin şoktan kurtulma kabiliyetidir. Martin’in yaptığı tanımlamada da sistemin şoktan önceki durumu hakkında bir ayırım yapılmamış,

şok öncesi durumuna geri dönen her sistem dayanıklı olarak kabul edilmiştir. Bir başka tanımda ise bölgesel ekonomik dayanıklılık, ani şoklara karşı yerel ekonomik direnç ve geri kazanılabilirlik ile ilişkilendirilmiştir (Foster 2007; Hill vd. 2008; Ringwood vd. 2018). Diğer tanımlamalarda olduğu gibi bu tanımda da sistemin şok öncesi durumu değerlendirilmeye alınmayarak bir denge durumu olduğu varsayılmıştır (Şekil 2.4).

Şekil 2.4. Yaşanan şokun bölgenin büyümesi üzerindeki etkileri (Martin 2012); **a)** bölge şok öncesi büyüme eğilimine geri döner; **b)** büyüme seviyesindeki kalıcı düşüş, durgunluk öncesi büyüme oranının yeniden başlaması; **c)** büyüme seviyedeki kalıcı düşüş ve düşük büyüme oranı (Martin 2012)

Şekil 2.4'te görüldüğü gibi, bir bölgenin dayanıklı olarak nitelendirilebilmesi için şoktan önceki durumuna geri gelmesi gerekmektedir (şekil a dayanıklı bir bölgeyi temsil ederken, şekil b ve c dayanıklı olmayan yani şoktan sonra toparlanamayan bölgeleri temsil etmektedir). Oysa bir bölgenin dayanıklı olarak nitelendirilebilmesi için şoka nasıl tepki verdiğinin yanında, şoktan önceki durumunun niteliği ve şoktan sonra nasıl bir gelişme gösterdiği de önemlidir. Bu doğrultuda yapılan bir tanımlamaya göre dayanıklılık, sistemin dayanıklılığını koruyabilmek için ani bir şoka tepki vermesi, şok sonrası hayatta kalması ve iyileşebilmesini ifade etmektedir (Hu ve Hassink 2018). Foster (2007)'e göre ise bölgesel dayanıklılık, bir bölgenin, rahatsızlığı tahmin etme, rahatsızlığa hazırlanma, rahatsızlığa müdahale etme ve iyileşme yeteneğidir. Folke (2006)'ye göre dayanıklılık, bir sistemin radikal olarak farklı bir duruma dönüşmesinden önce özümseyebileceği düzensizliğin büyüklüğüne, kendi kendini organize etme kapasitesine ve ortaya çıkan koşullara uyum sağlama kapasitesine bağlıdır. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere dayanıklılık, geri kazanım odaklı olmakla beraber, bölgenin şoklara karşı ne kadar dayanıklı olduğu ve şok sonrasında iyileşerek gelişebilmesini de içermektedir. Kısacası bir bölge, uyum sağlama yöntemleri geliştirerek şokla baş edebiliyor ve şoktan önceki büyüme hızını geçebiliyor yani iyileşebiliyor ise o bölge dayanıklı bölgedir (Şekil 2.5). Yani bölge, şoku fırsata çevirerek kendini geliştirdiği zaman dayanıklı olabilmektedir.

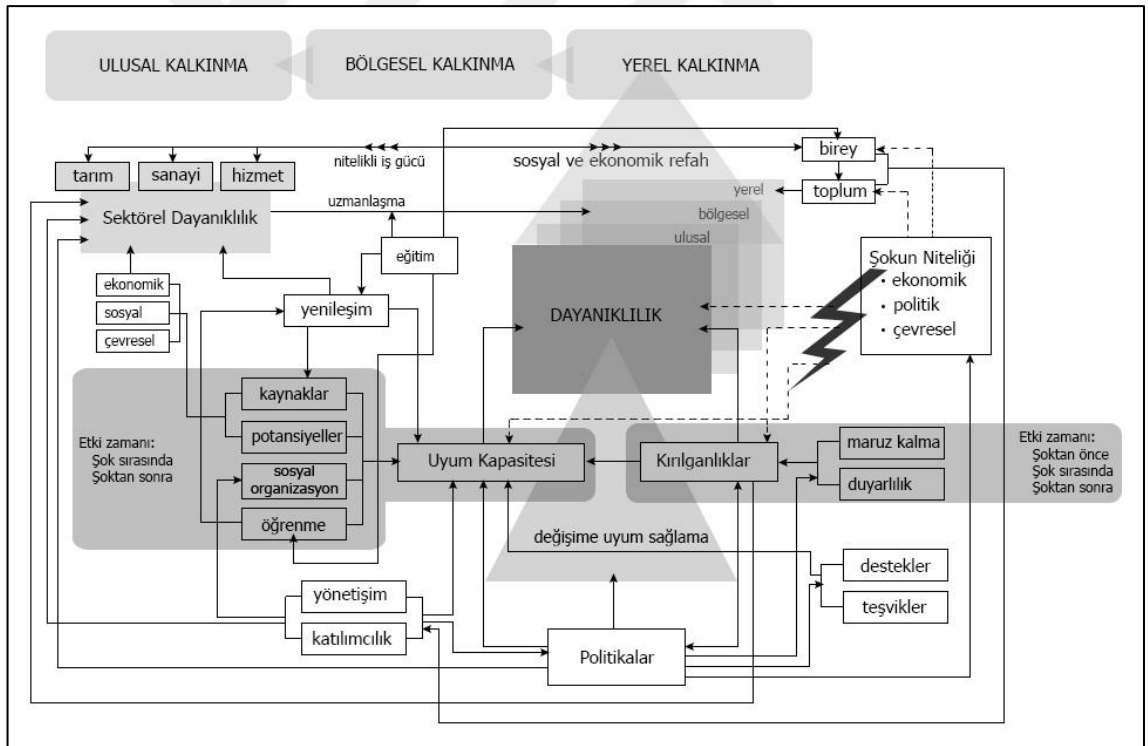
Şekil 2.5. Yaşanan şokun bölgenin büyümesi üzerindeki olumlu etkileri (Martin 2012); **a)** daha yüksek bir seviyeye iyileşme, durgunluk öncesi büyüme oranının yeniden başlaması; **b)** sürekli daha yüksek bir büyüme oranına ulaşmak (Martin 2012)

Bölgesel dayanıklılık çoğu çalışmada ekonomik durumla ilişkilendirilmektedir. Ekonomi, bölgelerin dayanıklılığının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Fakat tek etmen ekonomi değildir. Martin ve Sunley (2015)'ye göre güçlü bir bölgesel ekonomi ile birlikte, bölgesel sermaye (fiziksel, finansal, beşeri, sosyal ve yenileşim/innovativeness), prensipler (politikalar, yönetim ve kurumlar) ve bölgeye özgü faktörler de bölgesel dayanıklılığın belirleyicileridir. Kriz döneminde ve kriz sonrası toparlanma döneminde, kaynaklar, kırılabilirlikler, uyum sağlama kapasitesi ve politikalar, bölgelerin büyüme hızlarını etkileyen etmenlerdir (Eraydın 2013). Yani dayanıklılığın, bölgenin şokla başa çıkma kapasitesini artıran bir özelliği (Adger 2000) olduğu düşünüldüğünde, bölgenin dayanıklı bir yapı sergileyebilmesi için şoka karşı koyması ve şoktan sonra düzenleme yapabilmesi gerekmektedir (Carpenter vd. 2001). Bölgenin şoka karşı koyma sürecinde kırılabilirlikler, şok esnasında ve şoktan sonra düzenleme yapabilme (büyüme hızını artırma) sürecinde ise kırılabilirliklerle birlikte uyum sağlama kapasitesi de etkili olmaktadır.

Kaynaklar ve bölge için geliştirilen politikalar da bölgelerin savunmasızlıklarının azaltılması ve uyum sağlama kapasitelerinin artırılması sürecinde rol alan önemli faktörlerdir. Bir bölgenin güçlü kaynaklara sahip olması, kriz esnasında bölgenin deneyimlerini ve yeterliliklerini daha etkin şekilde kullanmasında yardımcı olmaktadır. Altyapı, insan sermayesi, etkileşimli iletişim sistemleri, güçlü dış ilişkilerle yapılanmış olan bölgeler, krizlere karşı daha donanımlı ve dayanıklı bir yapıya sahip olmalarından dolayı, krizlerin oluşturduğu rahatsızlıkları daha kolay emebilme yeteneğine sahiptirler (Foster 2007). Bölgenin sahip olduğu nitelikli işgücü, nüfusunun eğitim ve beceri düzeyi, ulaşım altyapısı, girişimcilik kültürü, yenilikçilik ve ekonomik kaynaklar (Eraydın 2013), tedarik girdileri, yerel güven ağları, bilgi yayılımı, resmi ve resmi olmayan işbirlikleri (Simmie ve Martin 2009) bölgelerin krizlere karşı daha dayanıklı bir yapı sergilemelerinde rol alan önemli kaynaklardır (Eraydın 2013).

Bölgelerin kırılabilirliklerinin azaltılması ve uyum sağlama kapasitelerinin artırılması sürecinde rol alan bir diğer önemli etmen de politiklardır. Politikaların,

stratejik karar verme sürecindeki belirleyiciliği, dayanıklılığı yönlendirici etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Jayaraman (2004)'a göre devlet politikaları kırılganlıklarla başa çıkarak dayanıklılığı güçlendirmektedir. Öte yandan politikalarla birlikte iyi bir yönetim sistemi, dayanıklılığın artırılmasında önem taşıyan bir diğer faktördür (Jayaraman 2004; Briguglio vd. 2009). Briguglio ve diğerleri (2009)'ne göre kişi başına düşen GSYH oranı yüksek olan ekonomiler, daha iyi yönetim sistemine sahiptirler. Ezcurra ve Rios (2019)'a göre bölgesel dayanıklılığın sağlanmasında, krizin bölgesel tepkilerini şekillendirirken hükümet kalitesi önemli bir faktördür. Çünkü geliştirilen devlet politikaları, bölgelerin yaşadığı krizlerin türünü, sıklığını ve yoğunluğunu etkilemektedir. Sondermann (2018)'a göre ise hükümet kalitesi kriz sıklığını azaltma eğilimindedir. Bu yüzden bölgelerin daha dayanıklı bir yapı sergilemesi için yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde iyi bir yönetim sisteminin kurgulanması gerekmektedir. Örneğin, bir bölge sahip olduğu potansiyelleri kullanamıyorsa, bu durum bölgenin kırılgan bir yapıda olabileceğinin göstergesidir. Devlet ise, bölgenin sahip olduğu potansiyelleri kullanabilmesi için çeşitli teşvikler veya destekler yaparak, bölgenin potansiyellerini etkin bir şekilde kullanabilmesine dolayısıyla dayanıklı bir yapı sergileyebilmesine zemin hazırlayabilir. Bireyden başlayarak bir birikim şeklinde ilerleyen dayanıklılık süreci, daha dirençli ulusal kalkınmanın sağlanabilmesinde anahtar rolü görmektedir. Bu süreçte etkili olan faktörler ve ilişkileri Şekil 2.6'da gösterilmektedir.

Şekil 2.6. Dayanıklılığa etki eden faktörler ve ilişkileri (yazar tarafından hazırlanmıştır)

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi bireyin dayanıklılığından başlayan süreç toplumsal dayanıklılığa birikim sağlayarak yerel, bölgesel ve ulusal düzeye yükselmektedir. Dayanıklılığın değişime uyum sağlama süreciyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde, kırılganlıklar ve uyum sağlama kapasitesi bu sürece etki eden faktörler

olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle dayanıklılığın derecesini ve niteliğini belirleyen etmenler kırılğanlıklar ile uyum sağlama kapasitesidir. Uyum sağlama kapasitesi kaynaklar, potansiyeller, sosyal organizasyon ve öğrenmeden etkilenirken, maruz kalma ile duyarlılık kırılğanlığın belirleyicisi olmaktadır. Kırılğanlık ve uyum sağlama kapasitesine etki eden başka bir etmen şokun niteliğidir. Ekonomik, politik, sosyal ve çevresel olarak meydana gelebilecek bir şok, kırılğanlıklar ve uyum sağlama kapasitesi üzerinde değişimler yaratarak dayanıklılığın yönünü ve şiddetini belirlemektedir. Başka bir deyişle bölge, şok meydana gelmeden önce kırılğanlıklarını en aza indirebiliyor ise, şok meydana geldiğinde ve şoktan sonra kırılğanlıklarını kontrol edebiliyor ve uyum yöntemleri geliştirebiliyor ise dayanıklı bir bölge olarak nitelendirilebilir. Bu sayede daha sağlıklı bir yerel, bölgesel ve ulusal kalkınmadan bahsedilebilir.

Bölgenin dayanıklı bir yapıya kavuşması sürecinde birçok farklı etmenin rol oynadığı görülmektedir. Politikalar, dayanıklılığa etki eden diğer etmenler üzerinde etkiye sahip olmasından dolayı, bölgenin dayanıklılığı belirleyen en önemli etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Politikalar, bölgenin dayanıklılığına doğrudan etkide bulunan şokların niteliği üzerinde belirleyici olurken, bölgenin kırılğanlıkları ve uyum sağlama kapasiteleri üzerinde de güçlü bir etkiye sahiptir. Politikaların bu denli belirleyici olmasının sebebi, dayanıklılığa etki eden eğitim, yenileşim, yönetim, katılımcılık, destek ve teşvikler gibi faktörleri doğrudan etkileyebilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca sektörler üzerine geliştirilen politikaların (yatırımlar olarak düşünülebilir) sektörel dayanıklılığı arttırıcı nitelikte olması, işgücünü oluşturan bireyin dayanıklılığına katkı yaparak yine bir birikim süreci olarak toplumun dayanıklılığını arttırmakta ve yerel, bölgesel ve ulusal dayanıklılığa birikim sağlayarak kalkınma sürecinde politikaların aldığı önemli rolü ortaya koymaktadır.

2.2.3. Tarım sektörü ve dayanıklılık ilişkisi

Krizler, ülkeleri, bölgeleri ve sektörleri olumsuz şekilde etkilemektedir. Krizlerin sektörler üzerindeki etkisi, sektörün türüne ve mevcut yapısına göre değişiklik gösterebilir. Başka bir deyişle, bir sektör dayanıklı bir yapıda ise, karşılaştığı krizi fırsata çevirerek, gelişimini iyileştirebilir ya da sektör sahip olduğu kırılğanlıklar yüzünden krize yenik düşebilir. Bu durum tarım sektöründe, önceden beri belirsizlikler içerisinde mücadele ediliyor olmasından dolayı, bir krizle karşılaştığında bu belirsizliklerin daha da artmasına neden olmaktadır. Bu yüzden çiftçilerin kriz esnasında nasıl hayatta kalabileceklerini, krize karşı kırılğanlıklarının neler olduğunu ve krizin olumsuz sonuçlarını azaltmak için hangi uyum yöntemlerini geliştirdiklerini incelemek önemlidir.

Mevcut yazın incelendiğinde, çiftçilerin üretim faaliyetlerini etkileyen risklerin ve bu risklere karşı geliştirilen stratejilerin araştırıldığı görülmektedir. Çoğu araştırmada tarımsal üretime göre riskler; üretim ve verimlilik riskleri, pazar ve fiyat riskleri, sosyal ve yasal statü riskleri, insan yönetimi ve işgücü riskleri (Baquet vd. 1997; Musser ve Patrick 2002) olarak sınıflandırılmıştır.

Ortmann ve diğerleri (1995)'nin Güney Afrika'da yapmış oldukları çalışmada, hükümet politikalarını, ürün gelirlerini, krediye erişimi ve devlet düzenlemelerini çiftçilerin risk kaynakları (kırılğanlıklar) olarak belirlemişlerdir. Çiftçilerin bu risklere

karşı geliştirdikleri risk önleme yöntemlerini (uyum yöntemlerini) ise sigorta yaptırmak ve maliyeti azaltıcı düzenlemeler yapmak olarak belirlemişlerdir. Benzer bir çalışma Meuwissen ve diğerleri (2001) tarafından Hollanda'da yapılmıştır. Bu çalışmada ürün fiyatları ve üretim faktörleri risk kaynakları olarak belirlenmiştir. Risklere karşı geliştirilen risk önleme yöntemini ise sigorta yaptırmak olarak belirlemişlerdir. Akçaöz ve Özkan'ın (2005) Türkiye'de (Çukurova Bölgesi) çiftçilerin tarımsal üretimini etkileyen risk kaynaklarını araştırdıkları bir çalışmada, hükümet politikası, girdi maliyetleri ve mahsul fiyatları en önemli risk kaynakları olarak tespit edilmiştir. Risk önleme yöntemini ürün çeşitliliği (birden fazla ürün yetiştirmek) olarak belirlemişlerdir. Usman ve diğerleri (2017) hastalık salgını, sel, haşere ve kemirici saldırısı, kuraklık ve borçlanmayı risk kaynakları olarak, kooperatiflere üye olmak, tarım dışı gelir elde etmek ve hükümet projelerinden yararlanmayı ise çiftçiler tarafından benimsenen risk önleme yöntemleri olarak belirlemişlerdir. Okereke (2012)'nin Nijerya'da yapmış olduğu bir araştırmada, yetersiz finansman, zararlı böcek saldırıları, girdi edinim problemleri, mahsul ve hayvan hastalıkları, gelişmiş tarım teknolojilerine erişim eksikliği, gelişmiş teknoloji maliyeti ve hava durumu bilgisine erişim eksikliği, çiftçilerin risk kaynakları olarak belirlenmiştir. Bu risklere karşı çiftçilerin geliştirdikleri risk önleme yöntemleri ise, gübre kullanımı, yardım kuruluşlarına üyelik, gelişmiş mahsul çeşitlerinin benimsenmesi olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada faizsiz kredinin ve gelişmiş risk yönetimi teknolojilerine erişimin çiftçilere sunulması gerektiği önerilmiştir. Kouame (2010), Fildişi Sahili'nde yaptığı bir araştırmada çiftçilerin en büyük risk kaynaklarını, ürün fiyatlarındaki dalgalanma, zararlı böcekler, hastalıklar ve girdiye erişim sıkıntısı olarak belirlemiştir. Çiftçilerin risklere karşı geliştirdikleri yöntemler ise tasarruf yapmak, sosyal ağlara üye olmak ve ürün çeşitliliğidir. MacNicol ve diğerleri (2008), ürün fiyatında, girdi maliyetlerinde ve ürün verimliliğinde yaşanan değişiklikleri risk kaynakları olarak belirlemişlerdir.

Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere, çiftçilerin çoğunlukla sahip oldukları kırılganlıklar (risk kaynakları), üretim sürecinde yaşanan problemler (hastalıklar, haşere saldırıları, düşük ürün verimliliği), yeni teknolojilere erişim eksikliği, yetersiz finansman, ürün ve girdi fiyatlarındaki belirsizlikler ve hükümet politikalarıdır. Fakat bu kırılganlıklar, bölgelere göre farklılaşabilmektedir. Örneğin Jirgi (2013)'nin çalışmasında çiftçiler hükümet politikalarını bir risk kaynağı olarak değerlendirirken, Usman ve diğerleri (2017)'nin yaptıkları çalışmada çiftçiler hükümet politikalarını risk olarak değerlendirmemiştir. Çiftçilerin geliştirdikleri uyum yöntemleri (risk önleme yöntemleri) de bölgelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Çünkü uyum sağlama, farklı düzeylerde (yerel, bölgesel ve ulusal) uygulanan, farklı türlerdeki paydaşları (çiftçiler, firmalar ve devlet) içeren yönetimsel, teknik ve finansal özellikler temelinde oluşturulabilir (Dedieu 2009). Yapılan çalışmalarda çiftçilerin uyum yöntemi olarak çoğunlukla sigorta yaptırmayı benimsedikleri görülmektedir.

İncelenen çalışmalarda görüldüğü gibi çiftçilerin kırılganlıkları ve geliştirdikleri uyum yöntemleri aslında üretim sürecinde yaşadıkları riskler ve risk önleme yöntemleridir. Çiftçilerin krizlere karşı kırılganlıklarını belirleyen ve geliştirdikleri uyum yöntemlerini inceleyen ve dayanıklılığa etki eden bu etmenlerin farklı kriz koşullarına göre nasıl farklılaştığını araştıran bir çalışma bulunmamaktadır.

2.2.3.1. Tarım sektörünün ve çiftçilerin dayanıklılığını artıran etmenler

Tarım sektörü her zaman sayısız risk türüyle karşı karşıyadır ve çiftçiler çevresel, sosyal ve ekonomik birçok risk altında çalışmaktadır (Musser ve Patrick 2002; Akçaöz ve Özkan 2005). Karşılaşılan şokun türüne bakılmaksızın (sosyal, ekonomik, politik veya çevresel olabilir), hem tarım sektörünün hem de çiftçilerin şoklarla baş etmeleri ve uyum sağlamaları yani dayanıklı bir yapı sergilemeleri gerekmektedir (Kummer vd. 2012). Politika yapıcılarının, çiftçilerin lehine uygun stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir (Lucas ve Pabuayon 2011). Bu yüzden çiftçilerin dayanıklı bir yapı sergileyebilmeleri için nelerin gerekli olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir.

Kummer ve diğerleri (2012)'ne göre dayanıklılığı arttırmanın bir yolu tecrübedir (experiment). Tecrübe; çiftçilerin sürekli olarak değişen koşullara uyum sağlayabilmelerine olanak sağlar (Bentley 2006). Tecrübenin ilişkili olduğu bir kavram ise yol bağımlılığıdır (path dependency). Yol bağımlılık, kendiliğinden gelişen süreçler esnasında, önceki kararların bir sonucu olarak seçilen yolun, olumlu sonuçlar verebileceğini belirtmektedir (Röhring ve Gailing 2010). Kavramın dayanıklılık ile ilişkisi incelendiğinde, tarihsel bir yol bağımlılığın süreç içerisinde her zaman olumlu sonuçlara yol açmayabileceği belirtilmektedir. Röhring ve Gailing (2010)'e göre yol bağımlılığın oluştuğu süreçler, artan getirilerle desteklenirse, bölgesel dayanıklılık için olumlu etkiler meydana gelmektedir.

Bilgi sistemlerinin kullanılması ve sosyal öğrenme ortamının bulunması, dayanıklılığı artıran diğer etmenlerdir (Kroma 2006). Çiftçilerin oluşturdukları sosyal öğrenme ağı, olası bir rahatsızlık esnasında çiftçilerin birlikte hareket edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Yani birbiri ile iletişim halinde olan çiftçiler, olmayanlara göre daha dayanıklı bir yapı sergilemektedir. Ayrıca paydaşların doğrudan katılımını içeren sosyal öğrenme ağına geliştirilen beceriler, öğrenme süreçleri, insan ilişkileri ve karşılıklı güven, dayanıklılığı artırmaktadır (Mlenga ve Maseko 2015). Sosyal öğrenme ağının, Kummer ve diğerleri (2012)'nin dayanıklılık artırıcı bir yol olarak tanımladığı tecrübe ile ilişkili olduğu da söylenebilir. Hoffmann ve diğerleri (2007)'nin yapmış oldukları bir araştırmaya göre; uzun süre boyunca birlikte çalışan çiftçiler ve araştırmacılar kayda değer yenilikler üretmektedirler. Çiftçilerin ve araştırmacıların farklı teknolojiye ve bilgiye sahip olmaları, sosyal öğrenme ağı oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Bu yüzden çiftçilerin ve araştırmacıların birlikte çalışmaları desteklenmelidir (Hoffmann vd. 2007). Bu sayede çiftçiler ve tarım sektörü daha dayanıklı bir yapıya ulaşacaktır.

Ürün çeşitliliği tarım sektöründe dayanıklılığı artıran uyum sağlama yöntemlerinden bir diğeridir (Lin 2011). Az sayıdaki tarımsal ürüne bağımlılığın artması, tarım sektörünün savunmasızlığını artırmaktadır (Khoury vd. 2014). Çeşitlilik ise, şok esnasında risklerin yayılmasını sağlayarak (Milestad ve Darnhofer 2008) şokun ardından yeniden yapılanma sürecinde yapıcı bir rol oynamaktadır (Folke vd. 2004). Ayrıca çeşitlilik, kalite, miktar ve parasal değer olarak toplam üretkenliği artırmaktadır (Windle ve Rolfe 2005). Bu yüzden çiftçilerin ürün çeşitliliğini artıracak (teşvik edecek) destekler verilmelidir.

Çiftçilerin dayanıklılığını artıran bir diğer etmen ise yenileşimi benimsemedir. Çiftçilerin yenileşim sistemlerini benimseme sebeplerini araştıran çalışmalara göre, eğitim seviyesi ile yenileşimi benimseme arasında anlamlı bir ilişki çıkmaktadır (Rao ve Rao 1996; Ofuoku vd. 2011; Mlenga ve Masekoi 2015). Teknolojiyi benimsemenin, sosyal, ekonomik, çevresel ve bireysel algılar gibi birçok faktörden etkilendiği bilinmektedir (Thangata ve Alavalapati 2003). Adessina ve Zinna (1993)'nın yapmış oldukları çalışmada, genç çiftçilerin bilgi ve farkındalıkları nedeniyle, geleneksel uygulamalardan yenilikçi uygulamalara daha kolay geçtikleri görülmüştür. Gabre-Madhin ve Haggblade (2001)'in mısır tarımı konusundaki çalışmalarında, büyük ticari çiftçilerin küçük işletmelerden daha hızlı şekilde yüksek verimli yeni mısır çeşitlerini benimsedikleri belirlenmiştir (Mlenga ve Maseko 2015). Yenileşimin çiftçiler tarafından benimsenmesinin bir diğer etmeni de sosyal ağlardır. Çiftçi ağları (sosyal ağlar), yenileşimin yayılması için bir alan sağlarken riskleri en aza indirmeye yardımcı olmaktadır ve bu yüzden de çiftçileri yenileşim için teşvik edebilecek, çeşitli paydaşlar arasında eleştirel öğrenmeyi kolaylaştıracak stratejik yaklaşımlar geliştirilmesi gerekmektedir (Kroma 2006). Yenilikçi sistemlerin kullanılabilmesi için öncelikle teknolojinin benimsenmesi gerekmektedir. Güney Afrika'da, düşük tarımsal verimliliğin temel nedenlerinden biri, çiftçilerin tarımsal üretim teknolojilerini benimsememeleri olarak belirlenmiştir (Mlenga ve Maseko 2015). Ayrıca eğitim düzeyi, yeni teknolojilerin benimsenmesine büyük katkı sağlamaktadır (Okoruwa vd. 2002; Nmadu vd. 2012; Usman vd. 2017).

2.3. Tarım Stratejilerinin Gelişimi

Tarım sektörünü geliştirmeye yönelik hem dünyada hem de Türkiye'de çeşitli tarım stratejileri geliştirilmiştir. Bu süreç kırdaki işgücünün kaybı sonucu sektörün olumsuz etkilenmesi ile başlamıştır. Sanayi Devrimi sonrası oluşan sanayi kentleri kırdaki işgücünü kente çekmeye başlamıştır. Yaşanan büyük göçler sonucu kırsal alanlar yoksulluk içinde kalmış kentler ise artan nüfusun sonucunda gecekondulaşma, altyapı eksikliği, çevre kirliliği, salgın hastalıklar gibi problemlerle karşılaşmıştır. Kır ve kent arasında artan eşitsizlikler, küresel çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir. Kalkınma iktisadı, bu eşitsizliğin ve yoksulluğun çözülmesine odaklanmıştır. Tarım sektörü, ekonomideki görece azalışına karşın, beslenme gereksinimini karşılaması, artı değer rolü, tarım dışı sektörlerle hammadde ve işgücü sağlaması (Çizelge 2.3) gibi sebeplerle (Mollavelioğlu 2018:36) her dönem kalkınma politikalarında yer almıştır. Özellikle yoksulluğun çözümü için gerekli olan üretimin ve gelirin, büyüyen tarımdan geleceği görüşü benimsenmiş, küçük çiftçilerin yaşam standartlarının yükseltilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (Byres 2016: 391).

Çizelge 2.3. Tarım sektörünün faydaları

Kırsalın kalkınmasını sağlar • Kırdaki yaşayan insanların ekonomik ve sosyal gelişimlerine katkı sağlar • Yoksulluğun azalmasına katkı sağlar • Kadınlara iş kolu oluşturur
GSYH'ye katkı sağlar • İhracatı artırır • İstihdam yaratır • Gelir artışı sağlar
Tüm turist harcamalarının üçte birini gıda harcamaları oluşturur • Yeni turizm türlerine (agro turizm, gastronomi turizmi) altlık oluşturur • Yerel ürünlere olan talebin artmasıyla sektörün önemi de artmaktadır
Sanayi sektörü için hammadde sağlar
Gıda/yiyecek temini sağlar

Savaşların, gıda ve tarım sektörü üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı, kalkınma yazınında tarım sektörü, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ile 1930 Büyük Buhran'dan etkilenen kapitalist dünya ekonomisi, uluslararası ticaret bakımından kapitalist ülkelerde tarımın korunmasına sebep olmuştur (Bernstein 2014).

1940'lardan sonra İkinci Sanayi Devrimi'nin getirdiği yenilikler tarım sektörünün üretkenliğini üç açıdan değiştirmiştir (Bernstein 2014):

- Tarımsal kimyasal maddelerin toprağın verimliliği üzerindeki etkileri,
- Yeni genetik bilimi ve uygulamalarının verimlilik üstünde yarattığı etkiler ve
- İçten yanmalı motorun keşfi ile bunun tarım makinelerinde kullanılmasıyla işgücü verimliliği üzerindeki etkileri.

Yaşanan bu değişimler teknik bir dönüşümün göstergesidir. Makineleşme ve yüksek verimli tohumlar, tarımsal girdi şirketlerinin büyümesine ve yoğunlaşmasına ve böylece tarım sektörünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Makineleşmenin olumlu etkilerinin yanında, çalışan nüfusa duyulan ihtiyacın azalmasıyla, tarımla uğraşan insanların işsiz kalması gibi olumsuz sonuçları da olmuştur.

1945 sonrası dönemde, klasik iktisadın etkileri hâkim iken, tarımda işgücü fazlalığının olduğu varsayılmakta ve işgücündeki fazlalığın sanayi sektöründe kullanılabileceği öngörülmekteydi (Byres 2016). Fakat bu yaklaşım, iktisadi geriliğin en fazla olduğu kırsal alanlardaki problemleri çözememiştir. Kırsal alanlardaki iktisadi geriliği çözmek ve kalkınmacı politikalarla tarımı modernleştirmek ve geliştirmek amacıyla birçok strateji ve politika geliştirilmiştir. Bu stratejilerin önde gelenleri toprak reformu, tarım reformu ve Avrupa Birliği Tarım Stratejileri'dir.

2.3.1. Toprak ve Tarım Reformu

Başlangıcı 19. yüzyıla kadar uzanan tarım ve toprak reformu, kırsal kalkınmayı desteklemek ve kırsaldaki yoksulluk ve gelir eşitsizliğini çözmek amacıyla ortaya çıkan birbiriyle ilişkili iki reformdur.

Toprak reformunun başlangıcı 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu konudaki önemli gelişmeler 1950'li yıllarda gerçekleşmiştir. Hızlı sanayileşmenin başladığı bu dönemde, kır-kent arasındaki dengesizliği ve kırdaki yaşayan halkın yoksulluğunu çözmek üzerine çalışılmıştır. Toprak reformu, iktisadi olarak geri bölgelerdeki ekonomik büyümeyi düzenleyebilmek amacıyla ortaya çıkan bir reformdur. Devlet tarafından büyük toprak parçalarının, topraksız tarım işçilerine verilmesi temel amacına dayanmaktadır. Toprak reformu, büyük mülklerin devlet tarafından parçalanarak, geçimlerini tarımla sağlayan kiracı, ortakçı, tarım işçisi gibi topraksız veya az topraklı kişilere dağıtımını ve kiracılık, ortakçılık sistemlerinin düzenlenmesi; tarım vergi sistemi ile ilgili reformlar, kooperatifleşme ve pazarlama koşullarının da iyileştirilmesini hedefleyen bir reformdur (Pamak 1980).

Tarım reformu ise tarımsal üretimin artırılması için alınması gereken tedbirleri ifade etmektedir. Dolayısıyla, toprak reformuyla ilgili hususları da içinde barındırmaktadır. Tarım reformunda, önce toprak reformu ile ilgili tedbirler alınması daha sonra tarımsal üretimi arttıracak diğer tedbirlerin (ürün verme yeteneği, verilen emeğe ve yapılan masrafa oranla üretilen miktar, üretkenlik, verimlilik vb.) alınması amaçlanmıştır (Pamak 1980).

Tarım ve toprak reformu, anayasamızda da düzenlenmiştir. 1973 yılında Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır. Birbiri ile ilişkili bu iki reformun amaçları; tarımsal üretimi ve verimliliği artırmak, tarımsal ürünlerin pazarlanmasını sağlamak, ulusal kalkınmayı hızlandıracak tarımsal yapıyı oluşturmak, ürün verimliliğini artırmak amacıyla tarım arazilerinin parçalanmasını önlemek, tarım sektörü çalışanları olarak çiftçilerin haklarını ve yaşam şartlarını iyileştirmek ve tarım sektörüne girdi sağlayan, toprak ve su gibi doğal kaynakların korunmasını sağlamaktır.

Görüldüğü üzere her iki reformda da, temelde tarımsal verimliliğin artırılması üzerine stratejiler geliştirilmiştir. Fakat en başarılı reformlar, yerel koşullara uyacak şekilde planlananlardır ve yerelin potansiyeline bakılmaksızın geliştirilen yani taklit edilen reformların başarılı olma ihtimali yoktur (Warriner 1969). Yerelin ön plana çıkarılması ile birlikte, içsel ve dışsal faktörlerin de değerlendirilerek, her bölgenin kendine has stratejilerle geliştirilmesi gerekmektedir.

2.3.2. Türkiye'nin tarım stratejilerinin değişimi

Mevcut tarım politikalarını değerlendirebilmek ve yeni politikalara yön verebilmek amacıyla, geçmişte uygulanan politikaları incelemek önem arz etmektedir. Türkiye tarımında bu politikaları üç başlık altında incelemek mümkündür. Bu başlıklar; planlı dönem öncesi tarım stratejileri, planlı dönem sonrası tarım stratejileri ve Avrupa Birliği stratejileridir.

2.3.2.1. Planlı dönem öncesi tarım stratejileri

Türkiye’de Cumhuriyet sonrası yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte sanayi sektörüne ağırlık verilmiş olsa da tarım sektörü ülke ekonomisi içindeki önemini korumaya devam etmiştir (Doğan vd. 2015). Bu yıllarda ülkenin sanayi kapasitesinin yetersiz oluşu, kaynak eksikliği ve tarım sektörünün geleneksel yapıda olması, tarım sektörü üzerinde durulmasına sebep olmuştur (Günaydın 2010). Bu doğrultuda Cumhuriyet’in ilk yıllarında, tarımla ilgili önemli politikalar geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, 1925 yılında Aşar vergisinin (tarım ürünlerinin onda birinin ürün olarak alındığı vergi türü) kaldırılmasıdır. Ardından 1926 yılında çiftçilere toprak mülkiyeti hakkı verilmiş, başlangıçta çiftçiler için yararlı olan iki politika, sonraları tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanması, küçük ve ekonomik olmayan işletmelerin kurulması (Yavuz 2005) ve dolayısıyla da tarımsal verimliliğin azalması ile sonuçlanmıştır.

Planlı dönem öncesi geliştirilen tarım politikaları, üreticilerden ziyade tüketicilere tüketimi garanti etmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda tüketicilerin yararına ucuz buğday ve ekmek politikası geliştirilerek, buğday fiyatlarının yükselmesini engellemek için İktisat Bakanlığı tarafından buğday ithali gerçekleştirilmiştir (Yavuz 2000). 1929 Ekonomik Buhranı’nın etkileri ile de çeşitli fiyat düşürme stratejileri geliştirilmiştir.

2.3.2.2. Planlı dönem tarım stratejileri

Tarım sektöründe yaşanan teknolojik ilerlemeler sonucunda, kırdaki iş bulamayan nüfus, kentlere göç etmeye başlamıştır. Özellikle 1950’lerden sonra hızlanan kırdan kente göçün, tarım sektöründe birçok olumsuz etkisi olmuştur. Bu göçün sonucu olarak kırdaki toplam nüfusla birlikte çalışabilir nüfus da azalmıştır. Kırdaki işgücünün azalmasıyla tarımsal üretimde değişimler yaşanmıştır. Tarımsal üretim deseni değişmiş ve emek yoğunundan sermaye yoğun tarımsal üretime geçiş yaşanmıştır (Güreşçi 2014).

Planlı dönem öncesi geliştirilen tarım politikalarının aksine günümüz tarım politikaları, tüketici isteklerini dikkate alarak, üreticilerin mevcut durumunu iyileştirmeye yönelik olarak geliştirilmektedir (Yavuz 2000). Her birinin ortak amacı kırsal kalkındırarak, insanların yaşam standartlarını iyileştirmek ve ulusal kalkınmada tarımın rolünü güçlendirmek olan planlı dönem tarım stratejilerini, kalkınma planlarında ve AB’ye üyelik sürecinde geliştirilen politikalarda görebilmekteyiz.

Ülkemizde 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlamıştır. Bu plan dönemlerinde geliştirilen politikalar, dönemlere göre farklılık göstermektedir. Beşinci plan dönemine kadar ön plana çıkan aktörün devlet olduğu, beşinci ve altıncı plan döneminde ise devlet ve özel kuruluşların aktör olduğu görülmektedir. Yedinci plan döneminde ise artık devletin rolünün giderek azaldığı, sekizinci ve sonrası plan dönemlerinde ise ön plana çıkan aktörün özel kuruluşlar olduğu görülmektedir. Geliştirilen politikalarda ürün çeşitliliğinin önemine ilk kez üçüncü plan döneminde, Pazar çeşitliliğinin önemine ise dördüncü plan döneminde değinilmektedir. Seracılık ilk kez beşinci plan döneminde, çiçekçilik ise altıncı plan döneminde teşvik edilmektedir. Yedinci plan döneminde ise ilk kez çiftçilerin üretim faaliyetleri ile ilgili kayıt tutmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Üretici Bölgesi Halleri Yasası da bu plan döneminde hazırlanmıştır. Sekizinci plan döneminde ise ilk kez

sürdürülebilirlik kavramı gündeme gelmiştir. Risk yönetim araçları, sözleşmeli tarım ve stok yönetimi ilk kez bu plan döneminde gündeme gelirken, Tarım Bilgi Sistemi de bu dönemde kurulmuştur. Yine bu plan döneminde ilk kez araştırma projelerinde üniversiteler ile işbirliği yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Dokuzuncu plan döneminde ilk kez koruma kullanma dengesinin gözetilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Kadın çiftçilere yönelik eğitim ve yayım hizmetlerinden de ilk kez bu plan döneminde bahsedilmektedir. Onuncu plan döneminde ise sanayi alt sektörleri ile tarım ve hizmetler sektörünün değer zinciri bazlı bütünleşmesinden bahsedilmektedir. Bu plan döneminde ilk kez sertifikalı üretim yöntemlerine ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Son plan olan on birinci plan döneminde ise ilk kez akıllı tarım teknolojilerinin geliştirilerek destekleneceğinden bahsedilmektedir (Çizelge 2.4). Görüldüğü gibi beş yıllık kalkınma planlarında yer alan tarım stratejileri, bölgesel kalkınma stratejilerinin değişimi ile paralellik göstermektedir. Bu yüzden plan dönemlerini ayrıntılı incelemek yararlı olacaktır.

Çizelge 2.4. Kalkınma planlarında ilk kez geliştirilen tarım politikaları

Plan Dönemi	Tarım Politikaları
1. Plan Dönemi (1963-1967)	• Ön plana çıkan aktör devlet
2. Plan Dönemi (1968-1972)	• Ön plana çıkan aktör devlet
3. Plan Dönemi (1973-1977)	• Ön plana çıkan aktör devlet • Ürün çeşitliliğinin önemi • Merkez Köy kavramı
4. Plan Dönemi (1979-1983)	• Ön plana çıkan aktör devlet • Pazar çeşitliliğinin önemi
5. Plan Dönemi (1985-1989)	• Ön plana çıkan aktör devlet+özel kuruluşlar • İlk kez yabancı sermaye girişi (tohumluk yatırımlarında yabancı sermayenin teşvik edilmesi) • Seracılığın teşvik edilmesi
6. Plan Dönemi (1990-1994)	• Ön plana çıkan aktör devlet+özel kuruluşlar • Çiçekçiliğin teşvik edilmesi
7. Plan Dönemi (1996-2000)	• Devletin rolünün azalması, özel kuruluşların ön plana çıkması • Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin özzerkleştirilmesi • Çevre boyutunun gündeme gelmesi • Üretim faaliyetleri ile ilgili kayıt tutulmasının önemi • Üretici birliklerinin pazara erişiminin kolaylaştırılması ve düzenlenmesi için Üretici Bölgesi Halleri Yasası'nın hazırlanması

Çizelge 2.4'ün devamı

8. Plan Dönemi (2001-2005)	• Ön plana çıkan aktör özel kuruluşlar • Sürdürülebilir tarım kavramının gündeme gelmesi • Tarım Bilgi Sistemi'nin kurulması • Üreticiyi ve üretimi koruyan Risk Yönetim araçları gündeme gelmesi • Sözleşmeli tarım ve stok yönetimi konularının gündeme gelmesi • Araştırma projelerinde üniversiteler ile işbirliğinin vurgulanması
9. Plan Dönemi (2007-2013)	• Koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi gerektiğinin vurgulanması • Kadın çiftçilere yönelik eğitim ve yayım hizmetlerinin gündeme gelmesi
10. Plan Dönemi (2014-2018)	• İmalat sanayi alt sektörleri ile tarım ve hizmetler sektörünün değer zinciri bazlı bütünleşmesinin sağlanmasının gerekliliği • İlk kez sertifikalı üretim yöntemlerine ağırlık verilmesi gerektiğinin vurgulanması
11. Plan Dönemi (2019-2023)	• Akıllı tarım teknolojilerinin geliştirilerek desteklenmesi

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda en çok üzerinde durulan konu kırdan kente göçtür. Plan tedbirlerinin ana ilkesi, tarım bölgelerinde tarım dışı faaliyet imkânlarını artıracak programlar hazırlayarak ve yeni iş olanakları sağlayarak, şehirlere göçün ve işsizliğin önlenmesidir (DPT 1963). Bu doğrultuda sanayi sektörünü geliştirmeye yönelik politikalar geliştirilerek tarım ve sanayi sektörünün bütünleşmesinin sağlanması amaçlanmış olup, tarım alanlarının genişletilmesinden ziyade hektar başına alınan verimin artırılmasına odaklanılarak, yaygın tarımdan yoğun tarıma geçilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (DPT 1963). Bu sayede Türkiye'de köklü bir tarım reformu yapılması hedeflenmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, ekonominin belirlenen oranda gelişmesinin sağlanabilmesi için ekonomik faaliyetlerin bütünüyle modernleştirilmesi gerektiği üzerinde durularak geleneksel tarım metotları yerine ileri teknolojinin kullanılması amaçlanmaktadır (DPT 1968). Birinci planda olduğu gibi ikinci planda da ekonominin tarım sektörü hâkim yapısının, sanayi sektörünün hâkim olduğu bir yapıya dönüştürülmesi, tarım sektörünün toplam gelir içindeki payının azaltılması, tarımsal üretimin hava şartlarına bağımlılık derecesinin azaltılması amaçlanmaktadır (DPT 1968).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, diğer plan dönemlerinde olduğu gibi tarım sektörünün milli gelir içindeki oranının düşürülmesi ve sanayi sektörünün oranının artırılması gerektiği üzerinde durularak, tüm gelişmiş ülkelerin gelişme sürecinde milli gelir artışlarının tarım dışı sektörlerden (özellikle sanayi sektöründen) elde edildiği belirtilmektedir (DPT 1973). Bu plan döneminde kırsalın ihtiyaç duyduğu hizmetlere de değinilerek ilk kez Merkez Köy kavramı gündeme gelmiştir (DPT 1973). Merkez Köy ile kırsal yerleşimlerin dağınıklığının çözülmesi (Günaydın 2010) ve bu bölgelere götürülen hizmetlerin dağıtımının kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Yine bu dönemde Toprak ve Tarım Reformu Kanunu (1973) çıkarılarak, hem tarım sektörünün hem de çiftçinin mevcut standartlarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir (DPT 1973).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, köy kent modeli benimsenerek, toprak reformu, tarımda kooperatifleşme ve devlet desteği ile kırdaki yaşayan halkın ekonomik ve sosyal gelişmesinin sağlanması hedeflenmiştir (Günaydın 2010). Yaygın kooperatifçilik ile üretim ve pazarlama ilişkilerinin sanayiye yönelik olarak düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (DPT 1979).

Dar ve orta gelirli üreticilerin destekleneceği, desteklerin ürünün özelliğine göre belirleneceği, ürün fiyatıyla birlikte tarımsal eğitim, örgütlenme ve ucuz girdi teminine de önem verileceği belirtilmektedir (Yavuz 2000). Tarımsal üretimin artırılması amacıyla, tarım sektörü ve ilgili alt kollarında teknolojik gelişmeye ve modernleşmeye önem verilmesi gerektiği belirtilerek, tarımsal kredileme sisteminin sektörün modernleşmesine katkı sağlayacak bir yapıya dönüştürüleceği vurgulanmaktadır (DPT 1979). Bitkisel üretimdeki gelişmelerin, ürünler arası göreceli fiyat ilişkileri, kimyasal gübre kullanımı, sulama, makineleşme, tarımsal mücadele uygulamalarına bağlı olduğu ve belirlenen üretim hedeflerine ulaşabilmek için hastalık ve zararlılar ile mücadele etmenin zorunluluğu ile birlikte bitkisel ürün ihracatının çeşitlendirilmesi açısından geleneksel ihracat ürünleri dışındaki ürünlere yönelmek gerektiği belirtilmiştir (DPT 1979).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Tarımda teknolojik gelişme ve modernleşmenin önemi bu dönemde de vurgulanmaktadır. Ayrıca çiftçilerin sorunlarını araştırmak üzere 16 ilde Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi yapılmıştır. Tohumculuk endüstrisinin kurulması, nadas alanlarının daraltılması ile ikinci ürün programlarının uygulanmasına önem verilmiştir (DPT 1985). Bu plan döneminde, tarım yatırımları daha çok altyapı yatırımlarına ayrılmıştır (DPT 1985). Ayrıca araştırma ve yayım, çiftçi ilişkisine büyük önem verilerek, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması gibi konulara yönelik kooperatifçilik faaliyetleri desteklenmiştir (DPT 1985). Tarımda gelir dalgalanmalarını ortadan kaldırmak ve üretimi yönlendirici fiyat destekleme politikalarının uygulanması gerektiğine, fiyat destekleme politikalarıyla birlikte ucuz ve yeterli girdi, kredi, tarımsal eğitim, tarımsal teşkilatlanma ve teknolojik gelişme imkânlarının artırılması gibi fiyat dışı destekleme araçlarına da yer verileceği belirtilmiştir (DPT 1985).

Bu plan döneminde, yaş sebze ve meyve üretim ve ihracatına önem verilerek, altyapı eksikliklerinin tamamlanması ve buna paralel olarak, bölgesel ve merkezi planlama organizasyonlarının kurulmasını gerçekleştirmek üzere, Dünya Bankası ile ikinci Meyve-Sebze Projesi anlaşması yapılarak uygulanmasına başlanmıştır (DPT 1985). Ayrıca yaş sebze ve meyve üretimi kapsamında seracılığın destekleneceği de bu plan döneminde belirtilmiştir (DPT 1985).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Bu plan döneminde, üretim metotlarının modernleştirilmesi, üretimin hava şartlarına bağımlılığının azaltılması, artan nüfusun gıda ihtiyaçlarının karşılanması ve tarımsal ürün ihracatının geliştirilmesi amaçlanmaktadır (DPT 1990). Tarımsal desteklemenin kapsamının, ekonomik ve sosyal ölçütler dikkate alınarak tespit edileceği belirtilerek (Yavuz 2000), yaş sebze ve meyve ihracatının, seracılığın ve çiçekçiliğin teşvik edileceğine değinilmektedir (DPT 1990). Ayrıca tarım reformu uygulamalarının çiftçinin gelirini yükseltecek şekilde ilerletileceğinden ve tarım ürün sigortası sistemi geliştirileceğinden bahsedilmektedir (DPT 1990).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Bu plan döneminde, tarım ürünleri fiyatlarına olan devlet müdahalelerinin azaltılacağı, bunun yerine kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği verilmesi yoluna gidileceği, girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılacağı, arz fazlası olan ürünlerin üretimleri yerine iç ve dış talebi olan ürünlerin üretimine yönelme sağlanacağı belirtilmektedir (DPT 1996). Ayrıca, çiftçi gelirlerine istikrar kazandırmak amacıyla tarım ürünlerinin sigortalanması sistemi geliştirileceği ve tohumculuk, aşılama, suni tohumlama ve tarımsal mücadelenin özel sektör tarafından yürütülmesinin yaygınlaştırılacağı belirtilmiştir (DPT 1996). İlgili kuruluşlarda ve işletme düzeyinde yeterli ve düzenli kayıt tutulmaması nedeni ile istatistiki bilgilerin sağlanamadığı ve tarım sektöründe araştırma, eğitim ve yayım hizmetlerinin yeterli düzeye ulaşmadığı bir problem olarak belirtilmiştir (DPT 1996). Bu plan döneminde ilk kez bilinçli gübre kullanımına değinilerek, yüksek verimli ve iyi kaliteli tohumlukların, damızlıkların çiftçilerce kullanımının yaygınlaştırılması, toprak analizlerinin yapılması, bilinçli gübre kullanımı, uygun ekipman seçimi ve tarımsal mücadele yapılması, yayım ve araştırma sonuçlarının çiftçilere götürülmesi sonucunda üretimde verim ve kalite artışı sağlanacağı ve teknik eleman ve çiftçi eğitimine ağırlık verileceği belirtilmiştir (DPT 1996).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, üreticiyi ve üretim düzeyini risklere karşı korumak amacıyla Risk Yönetimi araçlarının geliştirileceği belirtilmektedir (DPT 2001). Bu plan döneminde de, piyasa fiyat oluşumu üzerinde olumsuz etkileri olan ürün fiyatlarına devlet müdahalesi yerine, üretimin piyasa koşullarında talebe uygun olarak yönlendirilmesini sağlayacak politika araçları devreye sokularak, üretici gelir düzeyinin yükseltilmesinin esas alınacağı, üretim maliyetlerini azaltıcı ve teknolojik gelişimi hızlandırıcı tedbirlerin uygulamaya konulacağı belirtilmiştir (DPT 2001). İlk olarak bu plan döneminde, çiftçi kayıt sistemi, tapu-kadastro sistemi, coğrafi bilgi sistemi ve çiftlik muhasebe veri ağının geliştirilmesi ve tarımsal veri tabanını kullanan tarım bilgi

sisteminin kurulması hedeflenmiştir (DPT 2001). Plan kapsamında tarımsal araştırma faaliyetlerine önem verileceği, bu doğrultuda üniversiteler ile işbirliği yapılacağı ve tarımsal araştırma önceliklerinin belirlenmesinde üretici talepleri dikkate alınarak üreticilerin katılımı ve katkısının esas alınacağı belirtilmiştir (DPT 2001). Tarım sektörü ile ilgili konuları bir bütünlük içinde ele alan Çerçeve Tarım Kanunu çıkarılacağı, Ziraat Odaları'nın etkin olarak faaliyetlerini sürdürmeleri ve geliştirilmeleri yönünde düzenlemeler yapılacağı, kamudan bağımsız bir yapıda üreticilere üretimden pazarlamaya kadar olan safhalarda hizmet vermek üzere kâr amacı gütmeyen organizasyonlar oluşturmaya yönelik bir Üretici Birlikleri Kanunu çıkarılacağı belirtilmiştir (DPT 2001).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Bu plan döneminde, kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması amacıyla AB sürecinde oluşturulacak Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi doğrultusunda, Kırsal Kalkınma Planı'nın hazırlanarak uygulamaya konulacağı belirtilmektedir (DPT 2007). Kırdan kente göç eden vatandaşların geri dönüşü için ekonomik ve sosyal altyapının sağlanması çalışmalarına devam edildiği, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması için yerel düzeyde uzmanlaşmanın destekleneceği, beşeri kaynaklar ve sosyal sermayenin geliştirileceği, üniversite ve STK'lar ile işbirliğinin geliştirileceği, sermaye girişinin hızlandırılacağı, KOBİ politikalarının uygulamaya geçirileceği, yerel kümelenmelerin dünya piyasaları ile bütünleşmesinin sağlanmasının destekleneceği ve teknoparkların kurulacağı belirtilmektedir (Günaydın 2010).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

Bu plan döneminde, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, örgütlülüğü ve verimliliği yüksek, uluslararası rekabet gücünü artırmış, doğal kaynakları sürdürülebilir kullanan bir tarım sektörünün oluşturulması amaçlanmaktadır (KB 2014). Planda, tarımsal işletmelerin etkinliklerinin artırılacağı, arazi parçalanmasının önüne geçileceği, tarla içi sulamalarda modern sulama yöntemlerinin yaygınlaştırılacağı, sertifikalı üretim yöntemlerine önem verileceği, tarım sigortalarının kapsamının genişletilerek yaygınlaştırılacağı, tarımsal ürün ihracat pazarlarının geliştirileceği, üretici örgütlerinin pazara erişiminin kolaylaştırılacağı, tarım ve sanayi işletmelerinin işbirliğinin sağlanarak, yerel ve geleneksel ürünlerin katma değerinin ve ihracata katkısının artırılacağı, tarım sektörüne yönelik mesleki ve teknik eğitime önem verileceği, tarım ve gıda odaklı teknoparklar ile sektörel teknoloji platformlarının oluşturulacağı, işlenmiş tarım ürünlerinde güvenilirlik denetiminin yapılacağı ve risk değerlendirmesine dayalı akredite kontrol ve denetim sistemi oluşturulacağı belirtilmektedir (KB 2014).

On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)

Bu plan döneminde, çevresel, sosyal ve ekonomik olarak sürdürülebilir, ülke insanının yeterli ve dengeli beslenmesinin yanı sıra arz talep dengesini gözetken, uluslararası rekabet gücünü artırmış, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, örgütlülüğü ve verimliliği yüksek, etkin ve sürdürülebilir tarım sektörünün oluşturulması amaçlanmaktadır (SBB 2019). Tarımsal girdi ve ürün fiyat dalgalanmalarının izleneceği, piyasa bilgi ve izleme sisteminin oluşturulacağı, tarımsal

desteklerin artırılarak etki analizinin yapılacağı belirtilmektedir (SBB 2019). Yine bu plan döneminde üretimin sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla çiftçiye girdi desteği verileceği ve başta tıbbi ve aromatik bitkiler olmak üzere ürün çeşitliliğini ve kalitesini artırmak amacıyla iyi tarım uygulamaları, organik tarım, sözleşmeli üretim, kümelenme, araştırma, pazarlama ve markalaşma faaliyetlerinin destekleneceği belirtilmektedir (SBB 2019). Örtüaltı yetiştiricilik için ise modernleşmenin esas alınacağı, modern seraların kurulmasının teşvik edileceği, mevcut seraların modernize edilmesi ve büyütülmesi için finansman desteğinin sağlanacağı belirtilmiştir (SBB 2019).

2.3.2.3. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde tarım politikaları

Ülkemizde Avrupa Birliği Tarım Politikaları 3 Ekim 2005 tarihinden sonra uygulanmaya başlanmıştır (DPT 2006). AB'ye adaylık sürecinde Türkiye'de uygulanması gereken kırsal kalkınma politikaları "Katılım Öncesi Yardım Aracı" olarak bilinen IPA (Instrument for Pre Accession) ve bu programın "Kırsal Kalkınma Bileşeni" olan IPARD (Can ve Esengün 2007) içerisinde düzenlenmiştir. Türkiye, AB'nin IPARD Programı'ndan yararlanabilmek için Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ve Planı'nı hazırlamıştır (Günaydın 2010). Bu doğrultuda geliştirilen politika ve stratejileri incelemek, AB sürecinin tarım sektörü üzerine etkilerini görmek açısından faydalı olacaktır.

Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası

1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomi Topluluğu içerisinde, 1962 yılında tarımsal verimliliği artırarak, tüketicilere istikrarlı ve uygun fiyatlarla gıda temin edilmesi ve çiftçilere adil yaşam standartlarının sağlanması amacıyla Ortak Tarım Politikası (OTP) oluşturulmuştur (Günaydın 2010). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ortaya çıkan gıda yetersizliği ve dışa bağımlılığın azaltılması, çiftçilerin gelir düzeylerinin artırılması, üye ülkeler tarafından uygulanmakta olan ulusal tarım politikaları ve piyasa mekanizmaları arasındaki farklılıkların giderilmesi gerekliliği, OTP'ye zemin hazırlayan faktörlerdir (Anonim 3). Yani OTP, tarım sektörü sorunlarını çözmek için oluşturulmuş bir politika aracıdır.

Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası, değişen ekonomik koşullara ve toplumun beklentisine cevap verebilmek amacıyla sürekli olarak değişim içerisindedir (Çalışkan 2011). Ortak Tarım Politikası'nda da, kırsal alanlara yapılan çeşitli yatırımlarla birlikte kırsalın potansiyellerini kullanarak kalkınma yaklaşımı benimsenmiştir. Tarımsal verimliliğin artırılması, çiftçi gelirlerinin artırılması, dengeli bir tarım piyasasının oluşturulması, tarım ürünleri arzının güvence altına alınması ve tarımsal ürünlerin tüketicilere uygun fiyatlarla ulaştırılması doğrultusunda stratejiler geliştirilmiştir (Günaydın 2010; Anonim 4).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

Türkiye, AB'nin IPARD Programı'ndan yararlanabilmek için Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nin birincisini 2006 yılında, ikincisini ise 2014 yılında hazırlamıştır. Bu zorunluluk, planlı dönemde hazırlanan kalkınma planları ve Anayasa içerisinde geliştirilen politikaların, bu kez bir strateji ve plan kapsamında, AB perspektifine uygun şekilde hazırlanması sonucunu doğurmuştur (Günaydın 2010). Bu yüzden Ulusal Kırsal

Kalkınma Stratejisi, kalkınma planlarında yer alan tarım politikaları ile benzer niteliklidir. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejileri'nin temel amacı, doğal ve kültürel kaynakların korunması esasıyla, kırsal alanlarda yaşayanlar için çalışma ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu şekilde geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır (DPT 2006). Bu amaçla belirlenen stratejiler; ekonominin geliştirilmesi ve iş imkânlarının artırılması, insan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesi, kırsal alan fiziki altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması, kırsal çevrenin korunması ve geliştirilmesidir (DPT 2006).

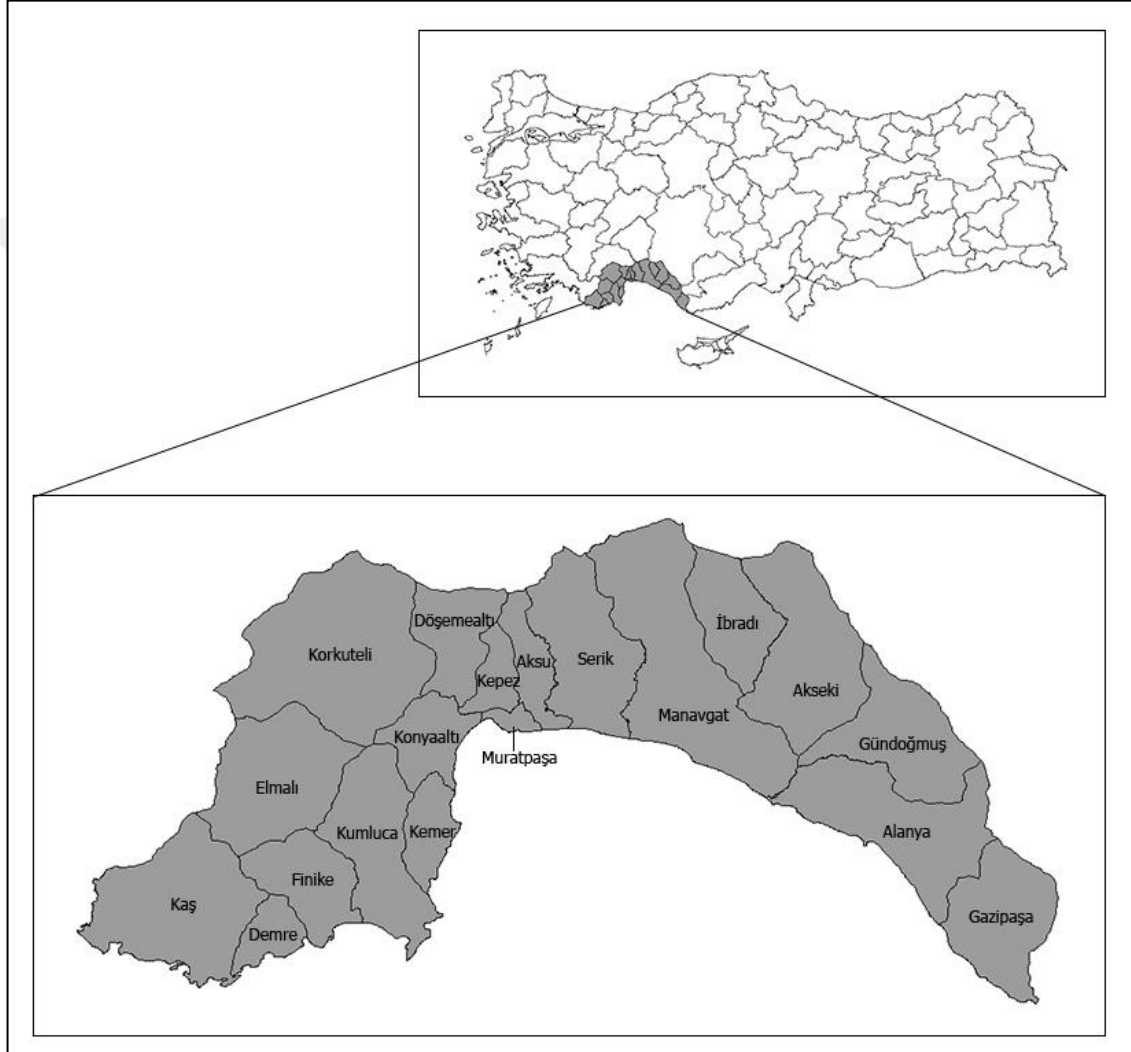
IPARD programı

Avrupa Birliği, aday ve potansiyel aday ülkelere adaylık sürecinde destek olmak amacıyla, Katılım Öncesi Yardım Aracı'nı (IPA) oluşturmuştur. IPA'nın beş bileşeni bulunmaktadır; geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma, sınır ötesi işbirliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kırsal kalkınma bileşenidir (Aslan vd. 2016). Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPARD), IPA'nın kırsal kalkınma bileşenidir. 2007-2013 yılları için IPARD I ve 2014-2020 yılları için IPARD II hazırlanmıştır. IPARD programlarının amacı, AB Ortak Tarım Politikası alanındaki müktesebatın uygulanmasına katkı sağlamak ve aday ülkenin tarım sektörü ve kırsal alanının sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır (Günaydın 2010). Bu kapsamda her iki programın ortak hedefleri; kırdaki üretim ve yaşam koşullarının iyileştirilerek geliştirilmesi, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, kırsal ekonominin geliştirilerek kırsal kalkınmanın sağlanmasıdır (TKB 2007; GTHB 2014).

3. MATERYAL VE METOT

3.1. Antalya'nın Ekonomik Yapısı

Antalya, Türkiye'nin güneyinde, Akdeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Güneyinde Akdeniz, batısında Muğla, kuzeyinde Burdur ve Isparta, kuzeydoğusunda Konya, doğusunda ise Karaman ve Mersin illeri vardır. Yüzölçümü olarak Türkiye'nin altıncı büyük ve 2426356 nüfusu ile en kalabalık beşinci ilidir (TÜİK 2019a). Beşi merkez ilçe olmak üzere toplam 19 ilçesi vardır (Şekil 3.1).

Şekil 3.1. Antalya'nın konumu ve ilçeleri (yazar tarafından hazırlanmıştır)

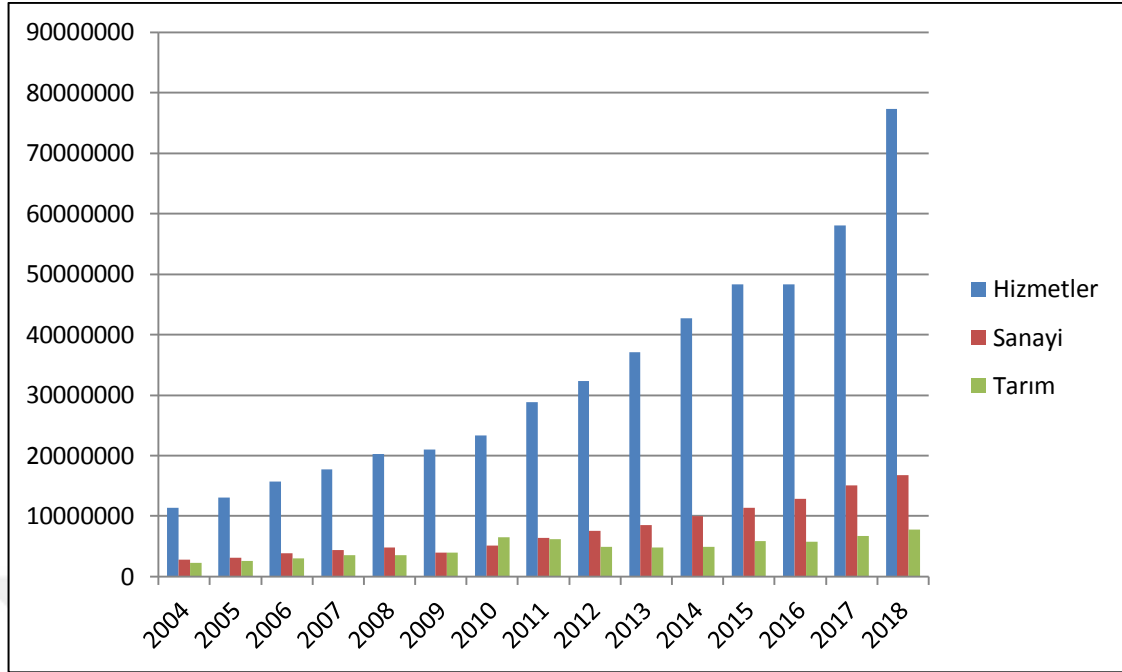
Uluslararası Rekabet Araştırma Kurulu'nun 2013-2014 yılları için hazırlamış olduğu iller arası rekabetçilik endeksine göre Antalya genel endekste 9. sırada yer almaktadır. Beşeri sermaye alt endeksinde 3, yenilikçilik alt endeksinde 16, üretim ve ticaret alt endeksinde 6 ve yaşanabilirlik alt endeksinde 8. sırada yer almaktadır (Çizelge 3.1). Antalya, sanayi kenti olmamasına rağmen (sanayi sektörü kentte yeni gelişmeye başlamıştır), sahip olduğu tarım ve turizm sektörleriyle üretim ve ticaret sıralamasında 6. sırada yer alarak, Adana ve Gaziantep gibi sanayi sektörü gelişmiş

illerin önüne geçmekte ve ülke ekonomisi içinde önemli bir konumda yer almaktadır. Yenilikçilik alt endeksinde ise diğer endekslere göre oldukça geridedir. Antalya tarım sektöründe önde gelen bir kent olmasına rağmen halen geleneksel yöntemlerle üretim yapılmaktadır. Tarım sektöründe yenileşim sistemlerinin (innovative systems) maliyetinin yüksek oluşu ve yerel halkın bu sektörden geçimlik kazanç sağlamasından dolayı, bu tür sistemler henüz çok fazla kullanılmamaktadır.

Çizelge 3.1. 2013-2014 yıllarına ait iller arası rekabetçilik endeksinde Antalya'nın sıralaması (Uluslararası Rekabet Araştırma Kurulu 2016)

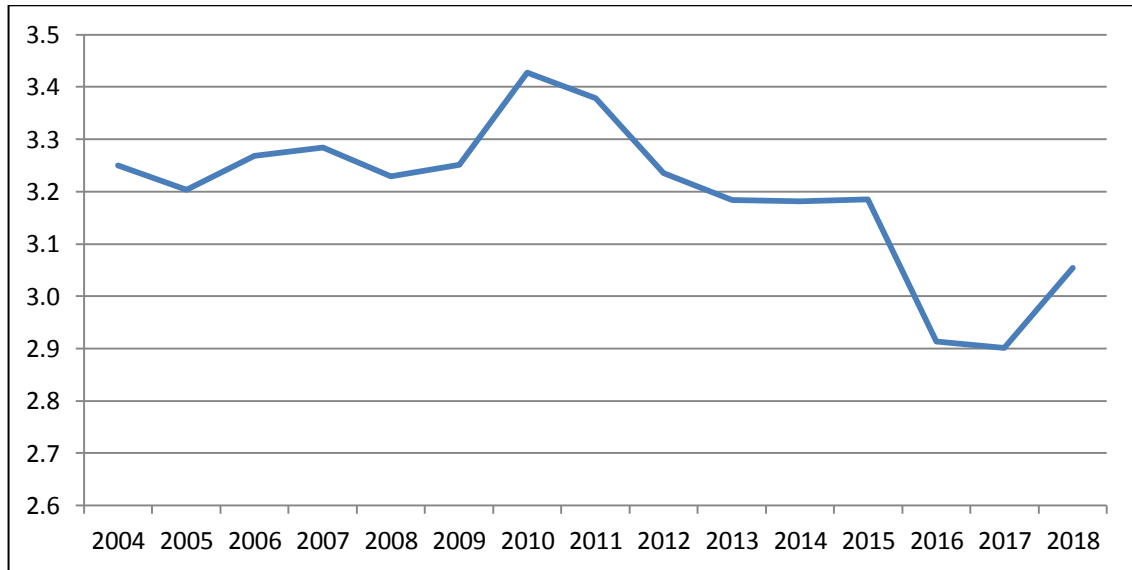
Rekabetçilik Endeksi	Sıra
Genel Endeks	9
Beşeri Sermaye Alt Endeksi	3
Yenilikçilik Alt Endeksi	16
Üretim ve Ticaret Alt Endeksi	6
Yaşanabilirlik Alt Endeksi	8

Antalya, ılıman iklime sahiptir ve bu sayede ilde tarım sektörü gelişmiştir. Ayrıca doğal ve tarihi değerleri sayesinde turizm sektörü de gelişmiştir. Sahip olduğu tarım ve turizm potansiyeli ile Türkiye'nin önde gelen metropollerindendir. Uzun yıllar geleneksel tarımla geçimini sağlayan kent, 1980 yılı sonrasında turizmin artmasıyla birlikte ülkenin turizm merkezi olmuştur. Tarım ve turizmin ana sektör olmasından dolayı ticaret, taşımacılık ve gıda sanayi sektörleri, ilde gelişen alt sektörlerdir. GSYH'nin sektörlere göre dağılımında hizmetler sektörü %76'lık orana sahipken, sanayi sektörü %16'lık, tarım sektörü ise %8'lik orana sahiptir (TÜİK 2019b) (Şekil 3.2). Tarım sektörünün ilde ana sektörlerden biri olmasına rağmen, GSYH'de son sırada yer almasının sebebi, sanayi ve hizmetler sektörünün getirisinin tarıma kıyasla çok daha fazla olmasıdır.

Şekil 3.2. Antalya'nın sektörlere göre GSYH dağılımı (bin TL) (TÜİKb 2019 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

Bu durum, Antalya'nın Türkiye GSYH içindeki oranının değişimi ile de gözlenmektedir. Antalya, tarım sektöründen en yüksek GSYH'yi 2010 yılında elde ederken, Türkiye GSYH'si içindeki en yüksek paya da 2010 yılında ulaşmıştır (Şekil 3.3). Turizm sektörünün Antalya'daki en iyi yılının 2014 olduğu düşünülünce, tarım sektörünün kent ekonomisi üzerindeki etkileşiminin turizm sektöründen daha yüksek olduğu görülmektedir (ATB 2018).

Şekil 3.2. Antalya'nın GSYH'sinin Türkiye içindeki oranının (%) değişimi (TÜİK 2019b verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır).

Antalya ekonomisi GSYH içindeki en yüksek oranına 2010 yılında ulaşmış olsa da, 2017 yılına kadar düşüş yaşamıştır. Bu durum Antalya'nın ekonomik performansının Türkiye ve diğer illerle kıyaslanması ile de görülmektedir (ATB 2018). Çizelge 3.2'de 2007 ve 2010 yıllarında Antalya'nın ekonomik performans sıralamasının düşüş yaşadığı ve 2017 yılında Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin ve 2015 yılında yaşanan Uçak Krizinin etkileri de ekonomik performans sıralaması üzerinden görülebilmektedir (Çizelge 3.2). Krizlerin Antalya ekonomisi üzerinde yarattığı etkinin incelenmesi, kentin ekonomik yapısını ve kırılganlıklarını anlayabilmek açısından faydalı olacaktır.

Çizelge 3.2. Antalya ekonomik performansının yıllara göre Türkiye ve diğer illerle kıyaslanması (ATB 2018)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul
2	Ankara	Ankara	Kocaeli	Ankara	Kocaeli	Ankara	Kocaeli	Kocaeli	Kocaeli	Kocaeli	Kocaeli	Kocaeli	Kocaeli	Kocaeli
3	Kocaeli	Kocaeli	Ankara	Kocaeli	Ankara	Kocaeli	Ankara	Ankara	Ankara	Ankara	Ankara	Ankara	Ankara	Ankara
4	Tekirdağ	Tekirdağ	Antalya	Antalya	Bilecik	Bilecik	Antalya	Tekirdağ	Tekirdağ	Bilecik	Tekirdağ	Tekirdağ	Tekirdağ	Tekirdağ
5	Antalya	Antalya	Tekirdağ	Tekirdağ	Tekirdağ	Antalya	Tekirdağ	Antalya	Bilecik	Tekirdağ	Bilecik	Bilecik	Bilecik	İzmir
6	İzmir	İzmir	İzmir	Bilecik	Antalya	Tekirdağ	Bilecik	Bilecik	İzmir	İzmir	İzmir	İzmir	İzmir	Bursa
7	Bolu	Bilecik	Bilecik	İzmir	İzmir	Bolu	Bolu	İzmir	Antalya	Bolu	Bolu	Bolu	Bursa	Bilecik
8	Bursa	Bolu	Bursa	Bursa	Bursa	İzmir	İzmir	Bolu	Bolu	Antalya	Bursa	Bursa	Yalova	Yalova
9	Bilecik	Bursa	Bolu	Bolu	Bolu	Bursa	Kırklareli	Bursa	Bursa	Bursa	Antalya	Antalya	Bolu	Eskişehir
10	Muğla	Muğla	Muğla	Eskişehir	Eskişehir	Eskişehir	Bursa	Kırklareli	Kırklareli	Eskişehir	Eskişehir	Yalova	Eskişehir	Bolu
11	Eskişehir	Eskişehir	Eskişehir	Muğla	Muğla	Muğla	Muğla	Muğla	Eskişehir	Kırklareli	Yalova	Eskişehir	Kırklareli	Türkiye
12	Kırklareli	Kırklareli	Kırklareli	Kırklareli	Kırklareli	Kırklareli	Çanakkale	Eskişehir	Muğla	Yalova	Kırklareli	Kırklareli	Antalya	Kırklareli
13	Denizli	Çanakkale	Çanakkale	Yalova	Çanakkale	Çanakkale	Eskişehir	Çanakkale	Çanakkale	Muğla	Muğla	Muğla	Türkiye	Antalya
14	Çanakkale	Türkiye	Türkiye	Çanakkale	Türkiye	Türkiye	Türkiye	Yalova	Yalova	Türkiye	Çanakkale	Türkiye	Çanakkale	Çanakkale
15	Türkiye	Yalova	Yalova	Türkiye	Yalova	Yalova	Yalova	Türkiye	Türkiye	Çanakkale	Türkiye	Çanakkale	Muğla	Muğla
16	Yalova	Denizli	Denizli	Denizli	Burdur	Burdur	Burdur	Burdur	Erzincan	Karaman	Denizli	Düzce	Sakarya	Sakarya
17	Burdur	Burdur	Manisa	Burdur	Denizli	Balıkesir	Edirne	Denizli	Manisa	Denizli	Karaman	Sakarya	Manisa	Denizli
18	Karaman	Manisa	Sakarya	Sakarya	Sakarya	Manisa	Balıkesir	Sakarya	Denizli	Sakarya	Sakarya	Karaman	Denizli	Manisa
19	Sakarya	Karaman	Burdur	Kayseri	Manisa	Karaman	Artvin	Edirne	Sakarya	Erzincan	Manisa	Manisa	Düzce	Karaman
20	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Karaman	Karaman	Edirne	Denizli	Erzincan	Burdur	Manisa	Düzce	Denizli	Karaman	Düzce

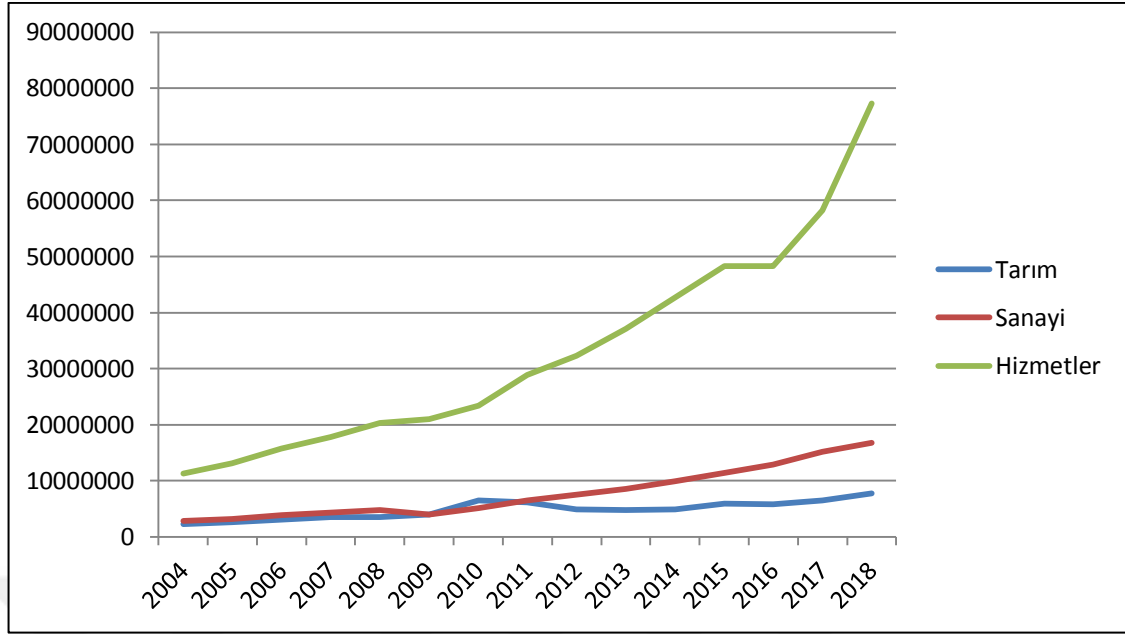
3.1.1. Krizlerin Antalya ekonomisi üzerine etkisi

Antalya ekonomisinde yıllar içerisinde birçok olumlu ve olumsuz değişimler yaşanmıştır. Olumsuz değişimlerin başlıca sebebi olarak yaşanan krizleri gösterebiliriz. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizi ve 2015 yılında yaşanan Türkiye Rusya Uçak Krizi'nin etkileri, GSYH üzerinden açıkça görülebilmektedir. 2004 ve 2018 yılları arasında Antalya'nın GSYH'sinde büyük bir değişim görülmemektedir. Fakat GSYH'nin artış hızı 2009 ve 2016 yıllarında diğer yıllara kıyasla çok düşüktür (Çizelge 3.3). 2008 ve 2015 yıllarında yaşanan krizler bu düşüşlere sebep olarak gösterilebilir.

Çizelge 3.3. Antalya'nın iktisadi faaliyet kollarına göre GSYH dağılımı (Bin TL) (TÜİK 2019b)

Yıl	Tarım	Gsyh %	Değişim %	Sanayi	Gsyh %	Değişim %	Hizmetler	Gsyh %	Değişim %	Toplam	Değişim %
2004	2262565	14%		2807848	17%		11320636	69%		16391049	
2005	2619267	14%	13.6	3159695	17%	11.1	13066300	69%	13.4	18845287	13.0
2006	3006513	13%	12.9	3847553	17%	17.9	15702419	70%	16.8	22556516	16.5
2007	3495115	14%	14.0	4361991	17%	11.8	17772893	69%	11.6	25630026	12.0
2008	3536871	12%	1.2	4766248	17%	8.5	20297382	71%	12.4	28600510	10.4
2009	3948700	14%	10.4	4004808	14%	-19	21018709	73%	3.4	28972209	1.3
2010	6484316	19%	39.1	5104696	15%	21.5	23367902	67%	10.1	34956975	17.1
2011	6174246	15%	-5.0	6438751	16%	20.7	28834660	70%	19.0	41447673	15.7
2012	4941282	11%	-25.0	7559652	17%	14.8	32313856	72%	10.8	44814781	7.5
2013	4782462	9%	-3.3	8559489	17%	11.7	37134961	74%	13.0	50476921	11.2
2014	4874624	8%	1.9	9957071	17%	14.0	42690782	74%	13.0	57522493	12.2
2015	5905940	9%	17.5	11407067	17%	12.7	48328108	74%	11.7	65641146	12.4
2016	5791058	9%	-2.0	12896122	19%	11.5	48280926	72%	-0.1	66968115	2.0
2017	6482651	8%	11.9	15108526	19%	14.6	58074064	73%	16.9	79665241	18.9
2018	7774273	8%	19.9	16752098	16%	10.8	77350162	76%	33.1	101876533	27.8

Antalya sanayi sektörünün GSYH değeri 2004-2018 yılları arasında genel olarak artış göstermektedir. Bu yıllar arasında 2009 yılında ciddi bir düşüş gözlenmektedir (Şekil 3.4). Bu azalışın sebebi olarak 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz gösterilebilir. Sanayi sektörünün küresel ekonomiye bağılılığı ve sektörün Antalya'da gelişmekte oluşu, krize karşı savunmasızlığını artırmıştır.

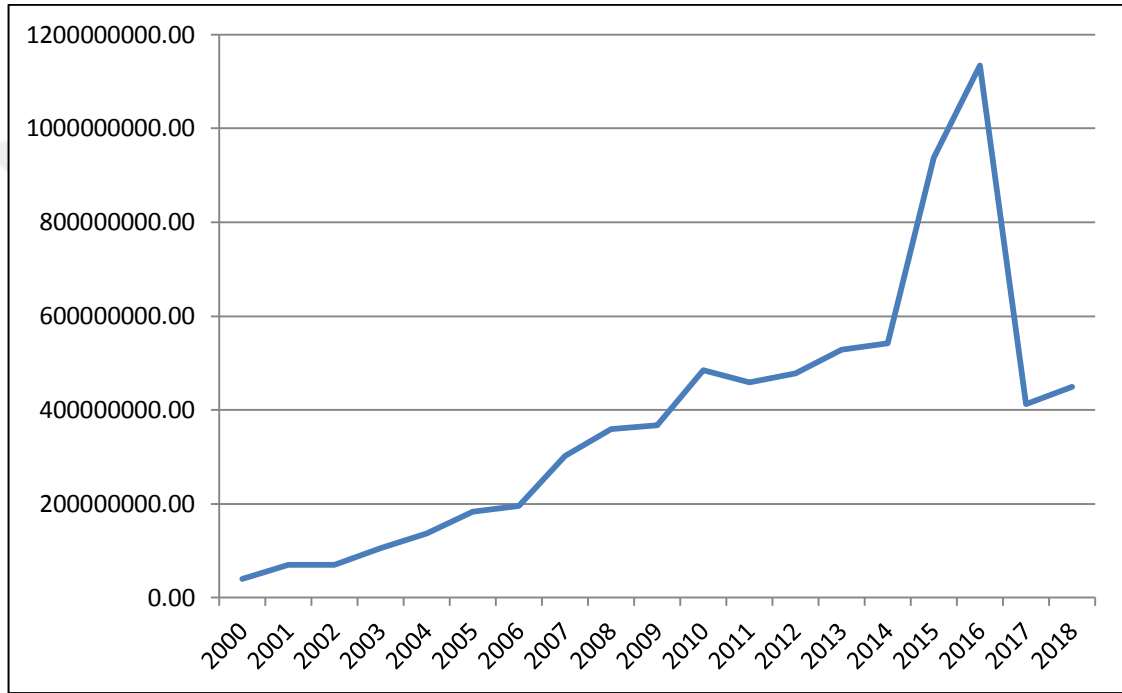
Şekil 3.4. Antalya'nın sektörel bazda GSYH'sinin yıllara göre değişimi (TÜİK 2019b verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

Sanayi sektöründe olduğu gibi hizmetler sektöründe de GSYH 2004-2018 yılları arasında genel olarak artış göstermektedir (Şekil 3.4). Bu yıllar arasında sektörde en büyük düşüş 2016 yılında gözlenmektedir. Bu yılda yaşanan düşüşün sebebi 2015 Türkiye- Rusya Uçak Krizi olarak gösterilebilir. Türkiye her yıl Rusya'dan gelen birçok turiste ev sahipliği yapmaktadır. Hizmetler sektörünü sadece turizm sektörü gibi düşünmek doğru değildir fakat Antalya'nın ekonomik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, turizm ve turizme bağlı alt sektörlerin baskın olduğunu söylemek mümkündür. Kriz sonrasında Rusya'dan elde edilen turizm gelirin 2015 yılına göre %74.8 düşmüş olması (Çizelge 3.4), 2016 yılında yaşanan düşüşün turizm sektörüyle doğrudan ilişkili olduğunun göstergesidir. Bu durum, Antalya turizm sektörünün Rusya'ya bağımlı olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3.4. Rusya Federasyonu'ndan elde edilen turizm geliri (Bin \$) (TÜİK 2019c)

Yıl	Gelir (Bin \$)	Değişim (%)
2012	1992405	
2013	2440025	22.5
2014	2703722	10.8
2015	1900665	-29.7
2016	478043	-74.8
2017	2149704	349.7
2018	2730420	27.0

Antalya’da tarım sektörü, diğer sektörlerle göre daha farklı bir yapıdadır. Sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYH artışları, kriz dönemlerinde kesintiler yaşasa da, belirli bir istikrara sahiptir. Fakat bu istikrar tarım sektörü GSYH’sinde görülmemektedir (Şekil 3.4). Bu durum, sektörün kırılgan bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Kent, bitkisel üretim olarak Türkiye’nin kalbi niteliğinde olmasına rağmen, GSYH’ye katkısına bakıldığı zaman diğer sektörlerle oranla oldukça geridedir (Şekil 3.4). Sektör, birçok etmenden dolayı kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu etmenlerden öne çıkan, turizm sektöründe olduğu gibi, tek bir pazara bağımlı olmaktır. 2015 yılı Türkiye Rusya Uçak Krizi’nden sonra, ülkeye yapmış olduğumuz yaş sebze ve meyve ihracatında ciddi bir düşüş yaşanmış olup (Şekil 3.5), krizin sonuçları tek pazara bağımlı olunduğunu destekler niteliktedir.

Şekil 3.5. Batı Akdeniz Bölgesi’nden yapılan yaş sebze ve meyve ihracatı (\$) (BAİB 2019a)

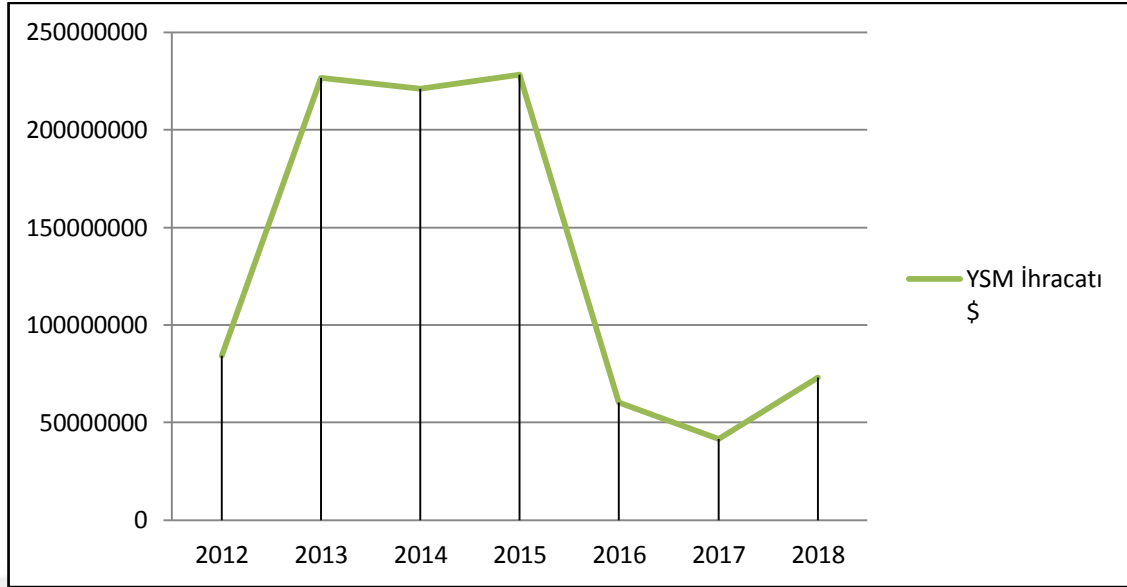
Krizler, sektörlerin GSYH’ye katkısını etkilediği gibi sektörel ihracatı da etkilemektedir. Antalya’da tarım, sanayi ve madencilik sektörlerinde ihracat yapılmaktadır. 2018 yılı Batı Akdeniz verilerine göre sektörel ihracat gelir (\$) dağılımı; tarım %38.85, sanayi %33.54, madencilik %27.60’tır (Çizelge 3.5). Tarım sektöründe en çok yaş sebze meyve ihracatı yapılmaktadır. Bu durum, kalkınma planlarında geliştirilen Antalya’da örtüaltı yetiştiriciliğin ve ihracatın artırılması politikalarının başarılı olduğunun göstergesidir.

2000-2018 yılları arasındaki sektörel ihracat değerleri incelendiğinde, en çok dalgalanmanın yaşandığı sektör madencilik sektörüdür (Çizelge 3.5). Bu dalgalanma, madencilik sektörünün Antalya’da henüz gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi sektörü ise Antalya’da gelişmekte olan bir sektördür. Bu yüzden henüz sektörel uzmanlaşma sağlanamamıştır. 2000-2018 ihracat değerlerine göre sanayi sektörü yaşanan 2001 ve 2008 krizlerinden olumsuz olarak etkilenmiştir. (Çizelge 3.5).

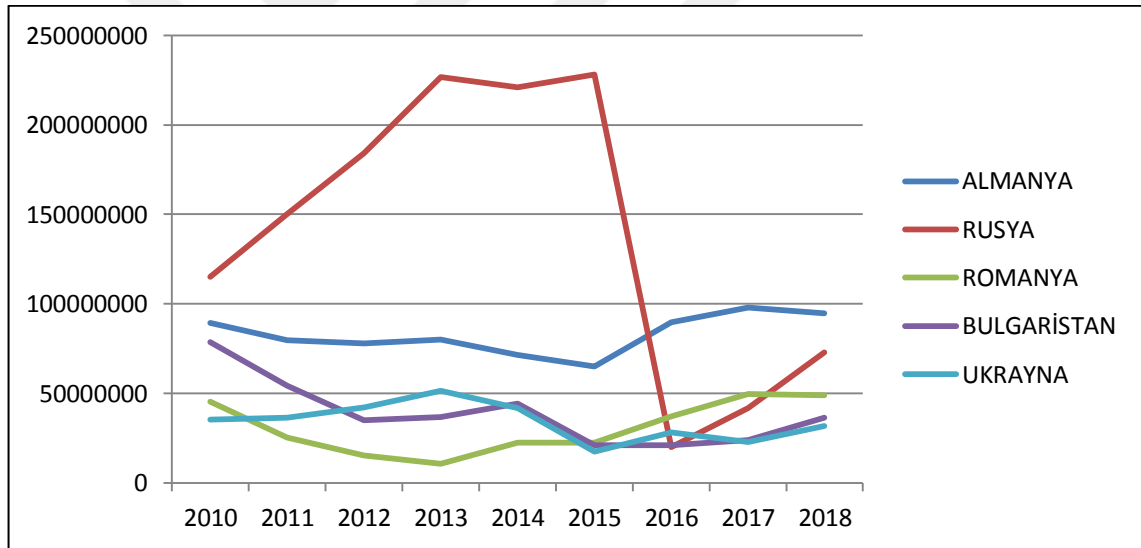
Çizelge 3.5. Batı Akdeniz'in yıllara göre sektörel ihracatı (BAİB 2019b)

Yıl	Tarım (\$)	Değişim (%)	Sanayi (\$)	Değişim (%)	Madencilik (\$)	Değişim (%)	Toplam (\$)	Değişim (%)
2000	57108789		57108789		17292		111640550	
2001	86872179	52.1	42614597	-21.8	10973	-36.5	129497750	16
2002	96179798	10.7	63807973	49.7	19250	75.4	160007022	23.6
2003	143295690	49	79047381	23.9	7397	-61.6	222350470	39
2004	176314966	23	92198450	16.6	10889	47.2	268524305	20.8
2005	234394171	32.9	103858049	12.6	3382	-68.9	338255603	26
2006	254450095	8.6	103759149	-0.1	16752	395.3	268524305	5.9
2007	355025650	39.5	120863686	16.5	13970	-16.6	475903307	32.9
2008	406824717	14.6	118532276	-1.9	37736	170.1	525394731	10.4
2009	422325848	3.8	122421253	3.3	1338895	3448	546085997	3.9
2010	577072495	36.6	381364511	211.5	44861927	3250.7	1003298935	83.7
2011	572156713	-0.9	447991272	17.5	52165837	16.3	1072313823	6.9
2012	588117470	2.8	530781199	18.5	141621874	171.5	1260520544	17.6
2013	693250248	17.9	576557560	8.6	252484885	78.3	1522292694	20.8
2014	723277793	4.3	567349538	-1.6	336623540	33.3	1627250872	6.9
2015	1290909997	78.5	879462479	55	697862952	107.3	2868235429	76.3
2016	1811601301	40.3	1276334639	45.1	1201105106	72.1	4289041047	49.5
2017	657633721	-63.7	542567506	-57.5	504882670	-58	1705083898	-60.2
2018	682223534	3.7	588968833	8.6	484709358	-4	1755901725	3

Tarım sektörünün 2000-2018 yılları arasındaki ihracat değerleri incelendiğinde (Çizelge 3.5), 2001 ve 2008 krizlerinden sektörün etkilenmediği görülmektedir. 2015 yılında yaşanan krizin etkileri ise 2018 yılına kadar sürmüştür (Çizelge 3.5). Sektörün en çok 2015 krizinden etkilenmesinin sebebi, yaş sebze ve meyve ihracatının en çok Rusya'ya yapıyor olmasıdır. Rusya'ya yapılan yaş sebze ve meyve ihracatı incelendiğinde, 2015 yılında %73 azalış yaşandığı ve 2017 yılında ihracat değerinin en düşük noktaya geldiği görülmektedir (Şekil 3.6). Bu düşüş her ne kadar diğer ülkelere yapılan ihracatın artırılmasıyla dengelenmeye çalışılsa da çok başarılı olunduğu söylenememektedir (Şekil 3.7).

Şekil 3.6. Antalya'nın Rusya Federasyonu'na yaptığı yaş sebze meyve ihracatının (\$) değişimi (BAİB 2019a)

Şekil 3.7. Batı Akdeniz Bölgesi'nden yapılan yaş sebze ve meyve ihracatının ülkelere göre ayrımı ve yıllar içindeki değişimi (BAİB 2019b)

Tarım sektörünün Antalya ekonomisi üzerindeki önemli etkilerinden dolayı, alan araştırmasına geçmeden önce Antalya tarım sektörü üretim durumunu, ekonomik yapısını ve yıllar içerisinde yaşanan değişimleri daha ayrıntılı incelemek faydalı olacaktır.

3.1.2. Antalya'da tarım sektörü

Antalya'da, sahip olduğu iklimsel özellikler ve verimli topraklar sayesinde tarım sektörü gelişmiştir. Kentte her türlü tarımsal faaliyet yapılmaktadır fakat Türkiye ekonomisine en çok katkı bitkisel üretim ile yapılmaktadır (Çizelge 3.6). İşletme başına

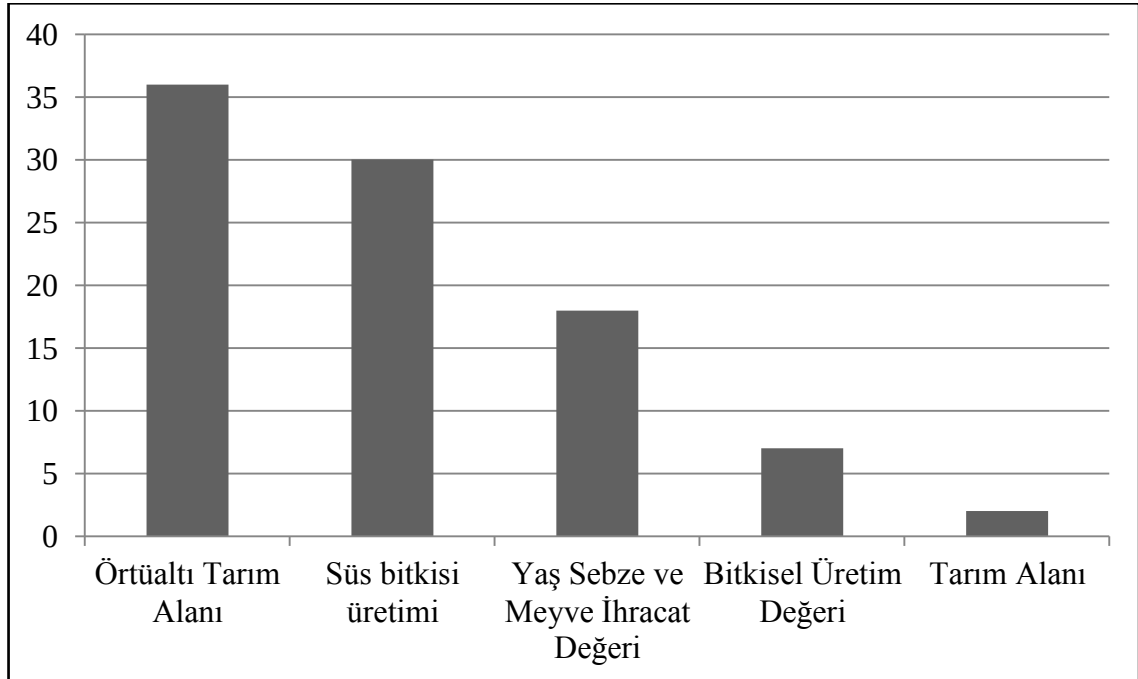
düşen ortalama arazi büyüklüğü 32 dekar, ortalama parsel büyüklüğü 8,4 dekar, işletme başına ortalama parsel sayısı 5'tir (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Çalışmaları 2019).

Çizelge 3.6. Türkiye ve Antalya'nın bitkisel üretim değeri (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Çalışmaları 2019)

Tarımsal Üretim Değeri (2019)	Antalya (bin TL)	Türkiye (bin TL)	TR İçindeki Oranı (%)
Bitkisel Üretim Değeri	195831754	13987128	7.1
Hayvansal Üretim Değeri	213503502	3119770	1.5
Toplam Tarımsal Üretim	409335256	17106898	4.2

Kentte, tarım faaliyetlerinde aile tipi çiftçiliğin yaygın olduğu bilinmektedir. 2019 yılı verilerine göre Ziraat odalarına kayıtlı 142159 çiftçi, çiftçi kayıt sistemine (ÇKS) kayıtlı 39963 çiftçi, Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü kayıtlarına göre 17070 çiftçi bulunmaktadır. Türkiye'de olduğu gibi Antalya'da da aile tipi çiftçiliğin yaygın olduğu düşünüldüğünde, çiftçi sayısının bu sayılardan daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Antalya, örtüaltı tarım alanları, bitkisel üretim değeri (özellikle meyve, sebze ve süs bitkileri) ve yaş sebze ve meyve ihracatı ile Türkiye'nin en önde gelen tarım kentidir (Şekil 3.8).

Şekil 3.8. Antalya'nın belirli göstergelerle Türkiye içindeki oranı (%) (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Antalya sahip olduğu 3617072 da tarım alanı ile Türkiye'deki tarım alanlarının %1.6'sını oluşturmaktadır (Çizelge 3.7). Antalya'nın yüzölçümü Konya, Ankara vb. illere oranla daha küçüktür ve dolayısıyla sahip olduğu tarım alanları kıyaslandığında, %1.6 tarım alanı önemli bir orandır. Ayrıca 1.6'lık orana sahip olmasına rağmen Antalya, günümüzde Türkiye'nin bitkisel üretim miktarına önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle yaş sebze ve meyve üretiminde Türkiye'nin kalbi konumundadır.

Çizelge 3.7. Antalya'nın arazi dağılımı ve Türkiye içindeki yüzdesi (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Arazi Dağılımı (2019)	Antalya	TR İçindeki Oranı
	(da)	(%)
Tarım Alanı	3617072	1.6
Çayır-Mera Alanı	2044630	1.4
Orman Alanı	11417020	5
Yüzölçümü	20177000	2.6

Antalya'daki tarım alanlarının %49'unu tarla bitkileri oluştururken, üretim alanının %22'sini meyveler, %14'ünü sebzeler oluşturmaktadır (Çizelge 3.8). Sebze üretim alanı tarla bitkileri ve meyve üretim alanlarına oranla daha az olsa da, Antalya'da birim alandan yüksek verim alma yöntemi olan seracılık faaliyeti yaygın olduğu için tarla bitkilerine oranla seralar daha az yer kaplamakta ve yetiştirilen ürünlerin ülke ekonomisine katkısı çok daha fazla olmaktadır.

Çizelge 3.8. Ürün desenine göre üretim alanları ve yüzdesi (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Üretim Desen (2019)	Üretim Alanı	Oran
	(da)	(%)
Tarla Bitkileri	1789048	49
Meyve	797144	22
Sebze	501165	14
Süs Bitkileri	5944	0.2
Nadas Alanları	523771	14
Toplam	3617072	100

Antalya'nın üretim alanlarının %22'sinde meyve üretimi yapılmaktadır. Türkiye avokado üretiminin %81'i, keçiboynuzu üretiminin %38'i, muz üretiminin %37'si, portakal ve nar üretiminin %30'u bu alanlarda yapılmaktadır (Çizelge 3.9). Son 17 yılda yetiştirilen meyve miktarlarında yüksek artışlar görülmektedir. Nar üretiminde %1625, avokado üretiminde %1508, muz üretiminde %454, zeytin üretiminde %81, portakal

üretiminde %69 ve elma üretiminde %54 artış gerçekleşmiştir (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019).

Çizelge 3.9. Antalya'nın meyve üretimi ve Türkiye içindeki oranı (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Meyve Üretimi (2019)	Türkiye Üretimi (ton)	Antalya Üretimi (ton)	TR İçindeki Oranı (%)
Portakal	1700000	508903	30
Elma	3618752	243321	30
Muz	548323	201954	37
Nar	559171	130031	23
Zeytin	1525000	70129	5
Keçiboynuzu	16256	6135	38
Yenidünya	16170	4003	25
Avokado	4209	3409	81

Son yıllarda Antalya'da meyve ağaçlarını sökerek yerine sera yapımı yaygınlaşmıştır. Seralarda birim alanda üretilen ürün miktarının daha fazla olması, mevsim koşullarına bağlı kalmadan ürün yetiştirilebilmesi, yaş sebze ve meyve ihracatının getirisinin yüksek olması bu durumun sebeplerindendir. Meyvecilik sektöründe yapılacak olan iyileştirmelerle, halkın sektörden elde ettiği kazanç artırılarak seracılığa geçiş yapmaları önlenmeli, hem yeşil alanlar hem de meyvecilik sektörü korunmalıdır.

Antalya'nın ekili topraklarının %14'ünde sebze üretimi yapılmaktadır. Türkiye domates üretiminin %20'si, hıyar üretiminin %28'i, karpuz üretiminin %11'i, biber üretiminin %19'u, patlıcan üretiminin %24'ü ve mantar üretiminin %53'ü Antalya'da yapılmaktadır (Çizelge 3.10). Son 17 yılda mantar üretiminde %239, karpuz üretiminde %229, biber üretiminde %124, domates üretiminde %68, hıyar üretiminde %8, patlıcan üretiminde %4 artış yaşanmıştır (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019).

Çizelge 3.10. Antalya'nın sebze üretimi ve Türkiye içindeki oranı (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Sebze Üretimi (2019)	Türkiye Üretimi (ton)	Antalya Üretimi (ton)	TR İçindeki Oranı (%)
Domates	12841990	2528905	20
Hıyar	1916645	538137	28
Karpuz	3870515	444553	11
Biber	2625669	501213	19
Patlıcan	822659	196088	24
Mantar (Kültür)	49364	26314	53

Antalya’da sebze üretimi daha çok örtüaltı tarım alanlarında yapılmaktadır. Örtüaltı tarım alanları; cam sera, plastik sera, alçak tünel ve yüksek tünel olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Antalya yaş sebze meyve üretimi seralarda (plastik ve cam) yapılmakta olup, yetiştirilen ürünler hem iç pazara hem de ihracata sunulmaktadır. Antalya’da serada yetiştirilen yaş sebze ve meyveler bir sonraki bölümde incelenecektir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1990-1994) örtüaltı tarım sektörü ile birlikte çiçekçiliğin de teşvik edilmesi yönünde politikalar geliştirilmiştir. Bu dönemden sonra Antalya’da süs bitkileri üretimine önem verilmiştir. Özellikle kesme çiçek sektörü Türkiye’deki üretimin %44’ünü oluşturmaktadır (Çizelge 3.11). Süs bitkilerinin peyzaj düzenlemelerinde, iç ve dış mekân dekorasyonunda ve hatta otoyol kenarları gibi kentsel alanlarda kullanılıyor olması sektörün ne denli canlı olduğunun ve pazarının çok güçlü olduğunun bir göstergesidir. Bu bitkiler iç pazarda talep görmekle beraber ihracatı yapılan ürünler sınıfına da girmiştir.

Çizelge 3.11. Antalya süs bitkileri üretimi ve Türkiye içindeki oranı (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Süs Bitkileri Üretimi (2019)	Türkiye (adet)	Antalya (adet)	TR İçindeki Oranı (%)
Kesme Çiçek	1093333943	480692700	44
İç ve Dış Mekân Bitki	562227068	21955400	4
Çiçek Soğanları	62537229	11062250	18
Toplam	1718098240	513710350	30

Antalya sebze tohumu ve fidesi üretiminde birçok firmaya ev sahipliği yapmaktadır. Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü çalışmalarına (2019) göre; Antalya’da 2018 yılında 1 milyar adet fide üretimi yapılmış olup, son 15 yılda fide üretim artışı %100 olmuş, sebze tohumunda yerli tohumun payı %50’lere ulaşmış ve Türkiye’nin 2002 yılında 145.227 ton olan tohumluk üretimi, 2018 yılı itibariyle 7,2 kat artarak 1.059.316 tona yükselmiştir. Antalya sebze tohumu üretimi yapan 98 firma ile Türkiye’deki firmaların %50’sini, sebze fidesi üretimi yapan 71 firma sayısı ile Türkiye’deki firmaların %52’sini oluşturmaktadır (Çizelge 3.12).

Çizelge 3.12. Antalya’daki sebze tohumu ve fide üretimi yapan firma sayısı ve Türkiye içindeki yüzdesi (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Tohum-Fide Üretimi (2019)	Türkiye	Antalya	TR İçindeki Oranı (%)
Sebze Tohumu Üretimi Yapan Firma Sayısı	197	98	50
Sebze Fidesi Üretimi Yapan Firma Sayısı	137	71	52

Antalya örtüaltı tarım sektörü

Türkiye’de seracılık ilk kez 1940’lı yıllarda tarımsal kuruluşların araştırma amaçlı seralar inşa etmesiyle başlamıştır (Emekli vd. 2008). Seracılık ilk olarak Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1985-1989) teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu tarihlerden sonra özellikle Antalya’da sera sayısında büyük artış yaşanmıştır. Antalya’da seracılığın artmasıyla yaş sebze, meyve ve kesme çiçek ihracatında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Son 17 yılda, birçok sebze türünde tarla üretimine oranla örtüaltı üretimde çok daha fazla artış yaşanmıştır (Çizelge 3.13).

Çizelge 3.13. Sebze üretiminin örtüaltı üretimdeki payı (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Ürünler (2019)	Türkiye Üretim (ton)	Antalya Üretim (ton)	TR İçindeki Oranı (%)	17 yıldaki değişim (%)
Domates Toplam	12841990	2528905	20	68
Domates Örtüaltı	4083681	2421247	59	128
Biber Toplam	2625669	501213	19	124
Biber Örtüaltı	749769	434783	58	155
Hıyar Toplam	1916645	538137	28	8
Hıyar Örtüaltı	1156997	528423	46	27

Antalya, Türkiye’deki örtüaltı tarım alanlarının %36’sını oluşturarak 1. sırada yer almaktadır. Bu oran cam serada %81, plastik serada %53, yüksek tünelde %12, alçak tünelde %6’dır (Çizelge 3.14). Antalya’nın iklimi yaş sebze ve meyve üretimi için elverişli olduğundan tünellere oranla seralar daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çizelge 3.14. Antalya’nın örtüaltı tarım alanları ve Türkiye içindeki yüzdesi (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Örtüaltı Tarım Alanları (2019)	Toplam Alan (dekar)	Cam Sera (dekar)	Plastik Sera (dekar)	Yüksek Tünel (dekar)	Alçak Tünel (dekar)
Antalya	286522	61062	199182	13348	12931
Türkiye	789604	75495	378671	111038	224400
TR İçindeki Oranı (%)	36	81	53	12	6

Seralar, mevsim şartlarına bağlı kalmadan sebze ve meyve üretimi için elverişli alanlardır. Bu yüzden seralarda yaz ve kış aylarında üretim yapılabilmektedir. Antalya’da yaş sebze meyve üretimi kış aylarında yapılmaktadır fakat son yıllarda yüksek kesimlerde kalan ilçelerde (Korkuteli, Elmalı gibi) seralar kurularak yaz aylarında da yaş sebze meyve üretimine başlanmıştır. Açık tarlaya oranla daha fazla verim alınması ve seralarda yetiştirilen ürünlerin ihracatının yapıyor olması, çiftçiler

için sera üretimini teşvik etmektedir. Son 17 yılda örtüaltı sebze yetiştiriciliğinde %94 artış gözlenmiştir (Çizelge 3.15). Bu değişim, seracılığın Antalya için ne kadar önemli ve getirisi yüksek bir üretim biçimi olduğunun göstergesidir.

Çizelge 3.15. Antalya örtüaltı ve açık tarla sebze üretimi ve 17 yıldaki değişimi (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Sebze	Üretim Miktarı (ton) 2002	Üretim Miktarı (ton) 2019	17 yıldaki değişim oranı (%)
Örtüaltı	1944629	3764883	94
Açık Tarla	915835	882770	-4

Seracılığın Antalya için ne kadar önemli olduğunun bir diğer göstergesi de ihracat değeridir. 2019 yılında Antalya'dan 404 milyon dolar tutarında, 481 bin ton yaş sebze ve meyve ihracatı gerçekleşmiştir. Antalya'dan yapılan ihracat, Türkiye'den yapılan ihracat içinde üretim miktarı ile %12'lik orana sahipken, değerinde %18'lik orana sahiptir (Çizelge 3.16).

Çizelge 3.16. Antalya ve Türkiye'nin yaş sebze meyve ihracat miktarı ve değeri (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019)

Yaş Sebze ve Meyve İhracatı	2002		2019		Antalya'nın TR içindeki oranı	
	(ton)	1000 \$	(ton)	1000 \$	miktar	değer
Türkiye	1607328	550534	4025163	2261465	%12	%18
Antalya	146322	69966	481235	404485		

Avrupa'da, iklim koşulları nedeniyle, sebze ve meyve ihtiyacının büyük bölümü, özellikle kış aylarında, Türkiye gibi güney ülkelerden ithal edilmektedir. Antalya'nın yaş sebze meyve ihracatı yaptığı ülkeler arasında ilk sırada Almanya yer alırken, 2. sırada Romanya ve 3. sırada Rusya yer almaktadır (Çizelge 3.17).

Çizelge 3.17. Antalya'nın İhracat Yaptığı Ülkeler ve İhracat Değerleri (\$) (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2018)

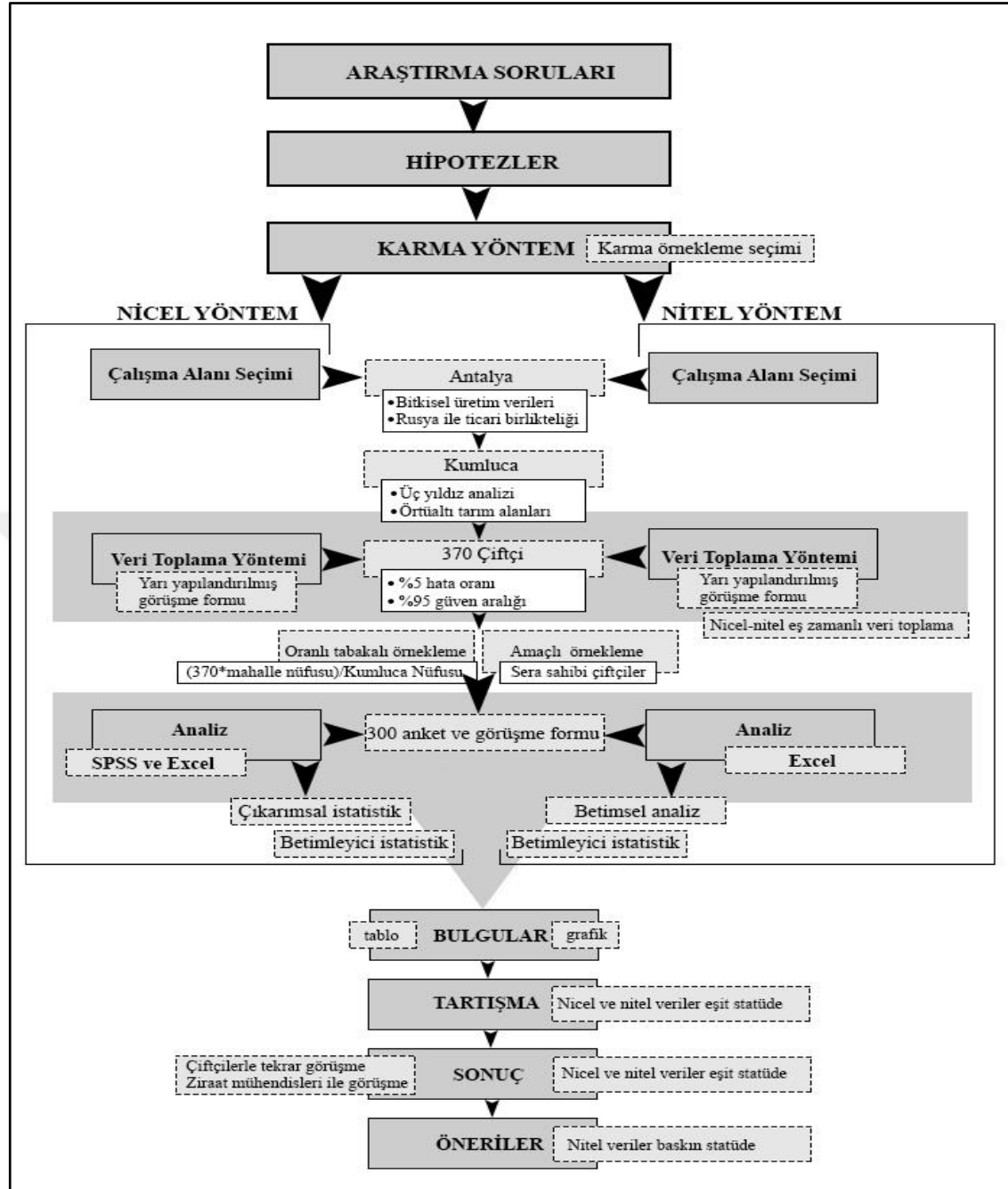
Ülkeler	İhracat Değeri (\$) 2017
Almanya	98127776
Romanya	49793968
Rusya	41734511
Beyaz Rusya	39624034
Bulgaristan	23926361
Ukrayna	22904722

Çizelge 3.17'nin devamı

Avusturya	18393276
Hollanda	16676032
Fransa	7931878
Moldavya	7493580

3.2. Metot

Daha önceki bölümlerde bölgesel kalkınma, dayanıklılık ve tarım sektörü arasındaki ilişkiler ve bu konuda yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmalar, çiftçilerin mevcut problemlerini ele alsa da, yaşanan politik ve ekonomik krizin sektör üzerindeki etkilerini inceleyen karşılaştırmalı ampirik bir çalışma yapılmamıştır. Bu yüzden tarım sektörünün üretim aşamasında ilk aktör olarak karşımıza çıkan çiftçilerin kırılganlıklarını ve krizlere karşı geliştirdikleri uyum yöntemlerini belirlemek, olası bir krize uyum sağlamalarını güçlendirmek yani dayanıklılıklarını artırabilmek için önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırma soruları ile hipotezler doğrultusunda belirlenen yöntem ve aşamaları aşağıda gösterilmektedir (Şekil 3.9).

Şekil 3.9. Çalışmanın yöntem ve değerlendirme aşamaları

Çalışmanın araştırma sorularına anlamlı cevaplar verebilmek amacıyla yöntem olarak karma yöntem seçilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2018) tarafından belirtildiğine göre; Tashakkori ve Creswell (2007)'e göre karma yöntem araştırması, tek çalışma içinde nicel ve nitel yöntemleri ve yaklaşımları kullanarak verinin toplanması, analiz edilmesi, bulguların bütünleştirilmesi ve ileriye dönük çıkarımlarda bulunulmasına olanak sağlayan araştırma yöntemidir.

Çalışma alanı seçimi yapılırken, bitkisel üretim istatistikleri kullanılmış ve Rusya ile olan ticari birlikteliği göz önünde bulundurularak, çalışma alanı olarak

Antalya seçilmiştir. Daha sonra bir kümenin belirginleştirilmesinde kullanılan yöntemlerden biri olan üç yıldız analizi yapılarak, Antalya ilçelerinden Kumluca ve Korkuteli tarım sektöründe olgun kümeler olarak belirlenmiştir. Rusya ile olan birlikteliğin sebebinin (tarım sektörü için) yaş sebze ve meyve ihracatı olduğu bilindiğinden çalışma alanı seçiminde bu ürünlerin üretiminin yapıldığı örtüaltı tarım alanları da dikkate alınmıştır. Bu kapsamda, tarım sektöründe olgun küme niteliği gösteren ve en fazla örtüaltı tarım alanı bulunan ilçe olan Kumluca çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Daha sonra 2019 yılı Kumluca Ziraat Odası'na kayıtlı çiftçi sayısı evren olarak belirlenmiştir. 14015 evren sayısı %5 hata oranı ve %95 güven aralığında örneklem sayısı 374 çiftçi olarak belirlenmiştir.

Örneklem sayısı hesaplandıktan sonra karma yönteme uygun veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu, demografik özellikler, ekonomik durum, üretim biçimleri, kriz dönemleri ve katılımcılık olmak üzere beş başlık altında hazırlanmış olup, nicel ve nitel sorular art arda sorulmuştur (EK-1). Bu sebeple nicel ve nitel veri toplama işlemi eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılacak çiftçilerin seçiminde oranlı tabakalı örnekleme ve amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Oranlı tabakalı örnekleme yöntemi, Kumluca'nın mahallelerinden görüşme yapmak için seçilecek çiftçilerin, Kumluca çiftçi sayısı ile orantılı olması için kullanılmıştır. Yani Kumluca çiftçi sayısının, mahallelere nüfusuyla orantılı olarak dağıldığı varsayılarak; $(370 \times \text{mahalle nüfusu}) / \text{ilçe nüfusu}$ formülü kullanılarak her mahallede kaç görüşme yapılması gerektiği belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme ise çiftçilerin krizden etkilenme düzeylerini saptırabilecek farklı özelliklerini ortadan kaldırmak, çiftçilerin özelliklerini ortak bir amaçta toplayabilmek için kullanılmıştır. Bu amaçla örtüaltı sera sahibi çiftçiler görüşme kapsamına alınmıştır. Yani işçi ya da ortakçı olarak çalışan çiftçiler çalışma kapsamına alınmamış olup, sadece örtüaltı sera sahibi olan çiftçilerle görüşme yapılmıştır. Bu kapsamda toplamda 380 görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmelerin 80'i, verilen cevapların güvenli olmaması, eksik yanıtlar bulunması gibi sebeplerle değerlendirme dışı bırakılmıştır.

300 görüşmenin analiz süreci iki aşamaya ayrılmış olup ilk aşamada nicel verilerin analizi SPSS Statistics 22 programı kullanılarak yapılmış, analizlerin sonuçları ise Excel 2010 programında tablolaştırılmıştır. Nicel verilerin analizinde betimleyici istatistik ve çıkarımsal istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Verilerin betimlenerek, daha anlamlı hale getirilmesi ve verilerin temel özelliklerinin daha kolay anlaşılabilmesi için (Christensen vd. 2015) betimleyici istatistik yöntemlerinden frekans ve yüzde dağılımları ile korelasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Çıkarımsal istatistik yöntemlerinden ise t testi ve varyans analizi yöntemleri kullanılarak, veri setinin açıklanmasının ötesinde, örneklem verilerinden evrenin özelliklerinden çıkarım yapmak (Christensen vd. 2015) amaçlanmıştır. Başka bir deyişle çıkarımsal istatistik yöntemleri, hipotezlerin tahmin edilebilmesine olanak sağladığı için kullanılmıştır.

Analizlerin ikinci aşamasında ise nitel verilerin analizleri Excel 2010 programı kullanılarak yapılmıştır. Nitel verilerin analizi tek aşamadan oluşmaktadır. Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, araştırma sorularının gerektirdiği ve gözlem sürecinde edinilen bilgiler doğrultusunda belirlenen temalara göre sınıflandırılmıştır (Yıldırım ve Şimşek 2018). Verilen cevapların tekrarı da sınıflandırma yapılacak olan temaların belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu yöntemi

kullanmanın amacı, bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde sunmak ve doğrudan alıntılara yer vererek bireylerin görüşlerini ortaya çıkarabilmektir (Yıldırım ve Şimşek 2018). Ayrıca betimleyici istatistik yöntemlerinden frekans ve yüzde dağılımları kullanılarak analizlerden elde edilen bulgular grafiklerle aktarılmıştır.

Analizlerden elde edilen bulguların sunulmasının ardından, analiz sonuçlarının tartışılmasına ve sonuçlar kısmında da çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Sonuç kısmında elde edilen verilerin detaylı açıklanabilmesi için çiftçilerle tekrar görüşmeler yapılmış olup, ziraat mühendislerinin de fikirlerine başvurulmuştur. Bu sayede çalışmanın öneriler kısmında da özel sektör çalışanlarının ve çiftçilerin de önerilerine yer verilebilmiştir.

3.2.1. Çalışmanın amacı

Çalışmanın genel amacı, krizlerin (ekonomik ve politik), tarım sektörünün ve sektörün üretim aşamasında ilk aktör olan çiftçilerin dayanıklılığı üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda;

- Çiftçilerin genel çalışma şartlarını, ekonomik durumlarını ve üretim koşullarını değerlendirmek,
- Çiftçilerin tarım stratejilerine katılım düzeylerini ve yenileşimi benimseme düzeylerini değerlendirmek,
- Çiftçilerin krizler karşısındaki kırılganlıklarını ve krizlere uyum yöntemlerini belirlemek,
- Tarım sektörünün ve çiftçilerin, krizlere karşı kırılganlıklarının azaltılabilmesi ve uyum sağlama kapasitelerinin güçlendirilebilmesi için olası tavsiyelerde bulunmak amaçlanmaktadır.

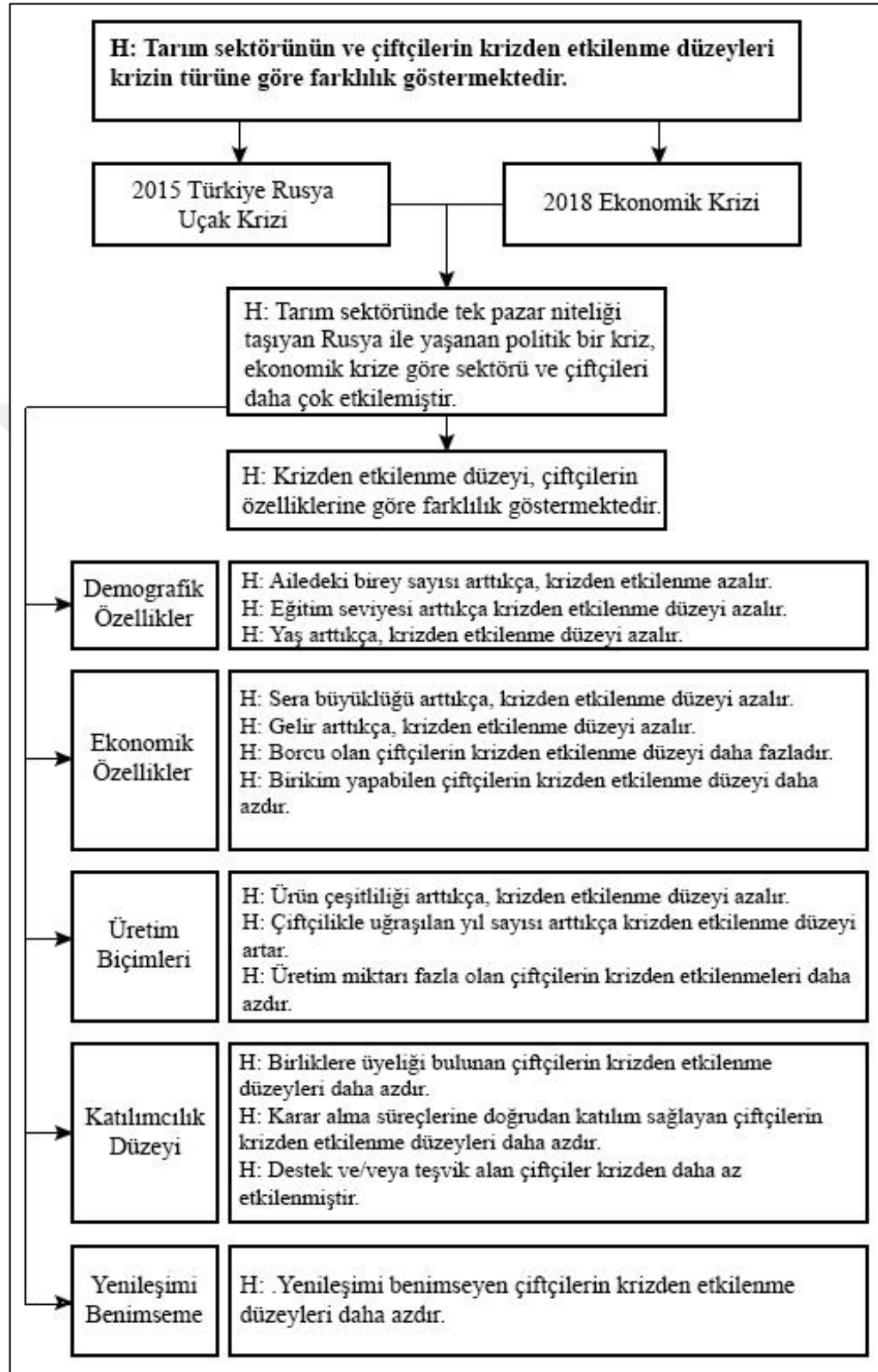
Bu hedeflere ulaşmak için, tez çalışmasında aşağıdaki özel araştırma soruları incelenmektedir:

- Krizlerin tarım sektörünün ve çiftçilerin dayanıklılığı üzerindeki etkisi nedir?
- Çiftçilerin krizlere karşı kırılganlıkları hangi konulardadır?
- Çiftçiler hangi farklı kriz koşullarında hangi farklı uyum yöntemlerini geliştirmektedirler?
- Çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeyleri nedir? Etkilenme düzeyi krizin türüne göre farklılık göstermekte midir?
- Krizler çiftçilerin ekonomik durumlarını nasıl ve ne derece etkilemiştir? Krizin türüne göre etkilenme düzeyi farklılık göstermekte midir? Bu konuda hangi destek mekanizmalarından yararlanmışlardır?
- Krizlerden etkilenme düzeyleri çiftçilerin demografik ve ekonomik özellikleri ile üretim biçimleri, katılımcılık düzeyleri ve yenileşimi benimseme düzeylerine göre farklılık göstermekte midir?

3.2.2. Çalışmanın hipotezleri

Çalışma kapsamında tarım sektörünün ve çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeylerini belirlemeye yönelik hipotezler geliştirilmiştir. “Tarım sektörünün ve

çiftçilerin krizden etkilenme düzeyleri krizin türüne göre farklılık göstermektedir” çalışmanın ana hipotezidir. Bu doğrultuda alt hipotezler geliştirilmiştir (Şekil 3.10).

Şekil 3.10. Çalışmanın hipotezleri

3.2.3. Çalışma alanı ve örneklem seçimi

Çalışma, kriz dönemlerinde tarım sektörü ve bu sektörün üretim aşamasındaki ilk aktör olan çiftçiler üzerinden ilerlediğinden, bitkisel üretimde Türkiye'nin önde gelen ili olması, Rusya'ya en çok yaş sebze ve meyve ihracatı yapan il olması ve ilçelerinin büyük çoğunluğunun tarım sektöründe uzmanlaşmış olması, Antalya'nın çalışma alanı seçilmesinde ana belirleyiciler olarak kabul edilmiştir.

Daha sonra çalışma alanını daraltabilmek amacıyla Antalya ilçeleri özelinde kümelenme analizi (3 yıldız analizi) yapılmıştır. Tarım sektöründe olgun küme olarak Korkuteli ve Kumluca ilçeleri belirlenmiştir. Çalışma kapsamında Rusya Uçak krizi değerlendirilmeye alınacağından, yaş sebze ve meyvelerin üretim alanı olan örtüaltı tarım alanları en fazla ilçe olan Kumluca seçilmiştir. Evren büyüklüğünü 2019 yılı Kumluca çiftçi sayısı (14015) oluşturmuştur. %5 kabul edilebilir hata oranı ve %95 güven seviyesinde örneklem büyüklüğü 374 çiftçi olarak belirlenmiştir. Yapılması gereken 374 görüşme, toplamda 41 mahalleye, mahalle nüfusları ile orantılı olacak şekilde dağıtılmıştır (Çizelge 3.18).

Çizelge 3.18. Mahallelere göre yapılan görüşme sayısı (Açık renkli sütunlar, yapılması gereken görüşme sayısını ifade ederken, koyu renkli sütunlar, yapılan görüşme sayısını ifade etmektedir)

Mahalle	Görüş-me		Mahalle	Görüş-me		Mahalle	Görüş-me		Mahalle	Görüş-me	
Mavikent	36	51	Ellinciyl	7	10	Temel Eğitim	21	0	Altınyaka	1	0
Yeni	31	42	Yazır	6	9	Merkez	19	0	Büyükalan	1	0
Beykonak	28	35	Erentepe	4	9	Karşıyaka	18	0	Çaltı	1	0
Bağlık	26	33	Hızırkaya	4	8	Eskicami	15	0	Çayıçi	1	0
Meydan	18	29	Kavakköy	4	8	Hacıveliler	14	0	Dereköy	1	0
Sarıcasu	14	27	Toptaş	4	7	Adrasan	13	0	Gölcük	1	0
Kum	13	25	Beşikçi	3	7	Kasapçayırı	7	0	Yenikışla	1	0
Salur	11	18	Güzören	3	6	Karacaören	4	0	Yeşilköy	1	0
Göksu	10	16	Ortaköy	3	6	Kuzca	2	0			
Cumhuriyet	10	13	Sarıkavak	3	5	Karaağaç	2	0			
Narenciye	9	11	İncircik	2	5	Belen	2	0			

Hangi mahallede kaç görüşme yapılacağı mahalle nüfusu ile orantılı şekilde belirlense de, Temel Eğitim, Merkez, Karşıyaka, Eskicami, Hacıveliler, Adrasan, Kasapçayırı mahallelerinde sera olmaması ya da çok az olması, Karacaören, Kuzca, Karaağaç, Belen, Altınyaka, Büyükalan, Çaltı, Çayıçi, Dereköy, Gölcük, Yenikışla, Yeşilköy mahallelerinin ise çoğunlukla yayla yerleşimine sahip olmaları sebebiyle görüşme yapılamamıştır. Bu mahallelerde yapılamayan görüşmeler, sera yoğunluğu göz önünde bulundurularak diğer mahallelerde tamamlanmıştır. Yazır, Erentepe ve Güzören gibi merkeze uzak konumda olan mahallelerde yapılması gereken görüşmeler, komisyoncular aracılığı ile çiftçilere telefon yoluyla ulaşılarak yapılmıştır. Bir sonraki

alt bölümde çalışma alanı olarak Kumluca'nın seçilmesine sebep olan göstergeler ayrıntılı olarak incelenmektedir.

3.2.3.1. Antalya ilçelerinde tarım sektörü ve çalışma alanı seçimi

Antalya'da toplam 19 ilçe bulunmaktadır. Bu ilçelerin hemen hemen hepsinde tarım yapılabilir. İlçelerin istihdam verileri kullanılarak yapılan uzmanlaşma analizinde (Location Quotient - LQ) bitkisel üretimde en çok Korkuteli ve Kumluca'nın uzmanlaştıkları sonucuna ulaşılmıştır (Çizelge 3.19). Analiz sonucunda Akseki, Demre, Elmalı, Finike, Gazipaşa, Gündoğmuş, Kaş, Serik ve İbradı'nın da bitkisel üretimde uzmanlaştıkları tespit edilmiştir (LQ>1).

Çizelge 3.19. İlçelerin iktisadi faaliyetlerinin yerellik katsayıları (location quotient, LQ) (Antalya Sosyal Güvenlik Müdürlüğü 2019 İstihdam verileri ve İlçe Ziraat Odaları verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır)

Nace Bölüm Kodu Açıklaması	Akseki ¹	Aksu	Alanya	Demre	Döşeme-altı	Elmalı	Finike	Gazipaşa	Gündoğmuş ²	Kaş
Atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetleri, maddelerin geri kazanımı	1.19	0.00	0.17	0.87	0.93	0.04	0.00	0.07	0.00	1.80
Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	2.90	0.31	0.28	29.41	5.60	0.00	7.81	0.00	40.86	0.66
Bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri ³	3.47	0.90	0.91	2.92	0.81	3.96	2.85	3.20	2.09	3.56
Diğer Madencilik ve taşocakçılığı	8.68	0.26	0.64	13.57	1.44	4.47	13.09	0.89	1.78	1.52
Konaklama	0.04	1.86	1.20	0.06	0.01	0.01	0.06	0.02	0.07	0.16
Ormancılık ve tomrukçuluk	12.15	0.11	0.75	0.33	0.10	1.04	2.88	5.78	39.02	3.10
Spor, eğlence ve dinlenme faaliyetleri	0.00	0.43	1.04	0.03	1.23	0.03	1.42	0.16	0.00	0.91
Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri	0.00	5.79	0.00	0.00	0.07	0.00	0.00	0.19	0.00	0.00
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0.00	0.14	0.00	0.22	0.14	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Giyim eşyalarının imalatı	0.00	0.26	0.18	0.08	3.35	6.35	0.00	0.98	3.38	0.85
Metal cevheri madenciliği	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.18	0.00	0.65
İstihdam faaliyetleri	0.00	1.06	5.31	0.23	1.01	0.02	0.00	0.00	7.03	0.32

¹ Akseki ziraat odasına kayıtlı çiftçi sayısı İbradı ve Gündoğmuş ilçelerini de kapsadığı için; İbradı ve Gündoğmuş ilçelerinin ÇKS'ye kayıtlı çiftçi sayıları Akseki ziraat odasına kayıtlı çiftçi sayısından çıkarılmıştır.

² İbradı ve Gündoğmuş ilçelerinde ziraat odası bulunmamasından dolayı, Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı Çiftçi sayıları kullanılmıştır.

³ Doğru sonuçlar elde edebilmek adına, bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri istihdam verileri, ilçe ziraat odalarına kayıtlı çiftçi sayıları ile değiştirilmiştir.

Çizelge 3.19'un devamı

İyileştirme faaliyetleri ve diğer atık yönetimi hizmetleri	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	52.21	0.00
Hane halkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak üretilen ayrım yapılmamış mal ve hizmetler	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	27.38
Kömür ve linyit çıkartılması	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tütün ürünleri imalatı	0.00	0.00	0.00	0.00	18.81	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Nace Bölüm Kodu Açıklaması	Kemer	Kepez	Konya-altı	Korku-teli	Kumluca	Manav-gat	Murat-paşa	Serik	İbradı²	
Atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetleri, maddelerin geri kazanımı	2.53	0.83	0.15	0.55	0.66	1.40	2.17	0.07	40.60	
Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	0.95	0.29	1.85	0.10	0.65	0.45	0.02	0.00	26.01	
Bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri ³	0.03	0.37	0.48	4.18	3.48	0.82	0.11	1.39	1	
Diğer madencilik ve taşocakçılığı	0.08	0.21	1.80	2.75	0.67	0.58	0.08	0.79	19.78	
Konaklama	3.15	0.02	0.22	0.01	0.07	2.23	0.26	2.25	0.14	
Ormancılık ve tomrukçuluk	0.02	0.52	0.21	0.87	2.57	1.92	0.99	0.71	2.37	
Spor, eğlence ve dinlence faaliyetleri	1.97	0.68	1.40	0.02	0.07	0.68	0.65	3.17	0.00	
Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri	0.00	0.87	5.83	0.28	0.10	0.00	0.42	0.00	0.00	
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0.03	0.09	17.88	0.00	0.07	0.12	0.40	0.00	0.00	
Giyim eşyalarının imalatı	0.11	3.18	0.24	0.07	0.02	0.24	1.25	0.10	0.00	
Metal cevheri madenciliği	0.00	8.76	0.00	0.00	0.32	0.00	0.03	0.00	0.00	
İstihdam faaliyetleri	0.09	0.27	0.63	0.02	0.09	0.75	0.59	0.24	0.00	
İyileştirme faaliyetleri ve diğer atık yönetimi hizmetleri	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.95	4.55	0.00	0.00	
Hane halkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak üretilen ayrım yapılmamış mal ve hizmetler	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	1.46	0.00	0.00	
Kömür ve linyit çıkartılması	13.55	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	
Tütün ürünleri imalatı	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	1.19	0.00	0.00	
Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	5.37	0.00	0.00	

İlçelerin bitkisel üretim ile uzmanlaşma düzeylerini inceledikten sonra, tarım sektörünün hangi ilçelerde kümelenme eğiliminde olduğunun tespit edilebilmesi için üç yıldız analizi yapılmıştır. Bu yöntemde, istihdam verileri kullanılarak büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşma katsayıları sayısal analizler sonucunda ölçülmektedir. Büyüklük ve baskınlık için yazında belirlenen ortak bir eşik değeri bulunmamaktadır. Bu çalışmada “eşik değeri>0.1” olarak kabul edilmiştir. Uzmanlaşma için ise eşik değeri yazında $LQ>1$ olarak kabul edildiğinden, bu çalışmada da “ $LQ>1$ ” kabul edilmiştir. Eşik değeri üzerinde değere sahip ilçeye, her değeri için bir yıldız verilmektedir. Yapılan analiz sonucunda, toplamda bir yıldız alan ilçe “tarım sektöründe aday küme”, iki yıldız alan ilçe “tarım sektöründe potansiyel küme”, üç yıldız alan ilçe “tarım sektöründe olgun küme” olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem Avrupa’da Cluster Observatory’de kullanılmış sayısal bir analiz yöntemidir (Anonim 5). Ülkemizde de kümelenme analizi olarak kalkınma ajansları başta olmak üzere birçok kurum tarafından kullanılmaktadır (BEBKA 2012; BAKA 2014; ÇKA 2014; KUZKA 2014; ORAN 2015).

Kriterler:

Büyüklük: İlçedeki çiftçi sayısının ildeki çiftçi sayısına oranıdır.

- çi : ilçedeki çiftçi sayısı
- Çi : ildeki çiftçi sayısı
- Eşik Değeri: 0.1
- $(\text{çi}/\text{Çi}) > \text{Eşik Değeri}$ ise tarım sektörü ilçede yeterli büyüklüğe sahiptir ve ilçe 1 yıldız alır.

Baskınlık: İlçedeki çiftçi sayısının, ilçenin toplam istihdam sayısına oranıdır.

- çi : ilçedeki çiftçi sayısı
- ti : ilçenin toplam istihdamı
- Eşik Değeri: 0.1
- $(\text{çi}/\text{ti}) > \text{Eşik Değeri}$ ise tarım sektörü ilçede baskın sektördür ve ilçe 1 yıldız alır.

Uzmanlık: İlçedeki çiftçi sayısı, ilçedeki toplam istihdama oranlanır. Daha sonra ilin çiftçi sayısı, ildeki toplam istihdama oranlanır.

- çi : ilçedeki çiftçi sayısı
- ti : ilçedeki toplam istihdam sayısı
- Çi : ildeki çiftçi sayısı
- Ti : İldeki toplam istihdam sayısı
- Eşik Değeri: 1
- $(\text{çi}/\text{ti}) > (\text{Çi}/\text{Ti})$ ise tarım sektöründe uzmanlaşma vardır ve ilçe 1 yıldız alır.

Analizler kapsamında Antalya Sosyal Güvenlik Müdürlüğü’nden alınan istihdam verileri kullanılmıştır. İlçelerin çiftçi sayıları ise üç farklı kurumdan toplanarak elde edilmiştir. Bu kurumlar Antalya Sosyal Güvenlik Müdürlüğü, İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ve ilçelerin ziraat odalarıdır.

SGK verileri ile yapılan üç yıldız analizinde Aksu ve Kumluca üç yıldız olarak tarım sektöründe olgun küme olarak belirlenmiştir. Korkuteli ve Serik iki yıldız olarak potansiyel küme olarak, Finike ise tek yıldız olarak aday küme olarak belirlenmiştir (Çizelge 3.20).

Çizelge 3.20. Sosyal Güvenlik Müdürlüğü (2019) verileri ile yapılan üç yıldız analizi

SOSYAL GÜVENLİK MÜDÜRLÜĞÜ VERİLERİ İLE						
İLÇE	Tarım İstihdamı	Toplam İstihdam	Büyüklik	Baskınlık	LQ	Yıldız Sayısı
AKSEKİ	3	912	0.00	0.00	0.1266	
AKSU	8158	66053	0.48	0.12	4.7536	***
ALANYA	240	70611	0.01	0.00	0.1308	
DEMRE	49	3319	0.00	0.01	0.5682	
DOŞEMEALTI	174	27762	0.01	0.01	0.2412	
ELMALI	63	4007	0.00	0.02	0.6051	
FİNİKE	290	5729	0.02	0.05	1.9483	*
GAZİPAŞA	19	4993	0.00	0.00	0.1465	
GÜNDOĞMUŞ	6	513	0.00	0.01	0.4502	
KAŞ	69	6477	0.00	0.01	0.4100	
KEMER	18	57415	0.00	0.00	0.0121	
KEPEZ	1027	79078	0.06	0.01	0.0342	
KONYAALTI	125	34243	0.01	0.00	0.1405	
KORKUTELİ	692	6535	0.04	0.11	4.0756	**
KUMLUCA	2033	10144	0.12	0.20	7.7136	***
MANAVGAT	901	68810	0.05	0.01	0.5040	
MERKEZ	126	18761	0.01	0.01	0.2585	
MURATPAŞA	1161	144071	0.07	0.01	0.3102	
SERİK	1914	47348	0.11	0.04	1.5558	**
İBRADI	2	212	0.00	0.01	0.3631	
ANTALYA	17070	656993				

Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verileri ile yapılan üç yıldız analizinde Elmalı, Kaş ve Korkuteli üç yıldız olarak tarım sektöründe olgun küme olarak belirlenmiştir. Demre, Finike, Gazipaşa, Gündoğmuş, Kumluca, Serik ve İbradı iki yıldız olarak potansiyel küme olarak, Alanya ise tek yıldız olarak aday küme olarak belirlenmiştir (Çizelge 3.21).

Çizelge 3.21. Antalya Tarım ve Orman İl Müdürlüğü (2019) verileri ile yapılan üç yıldız analizi

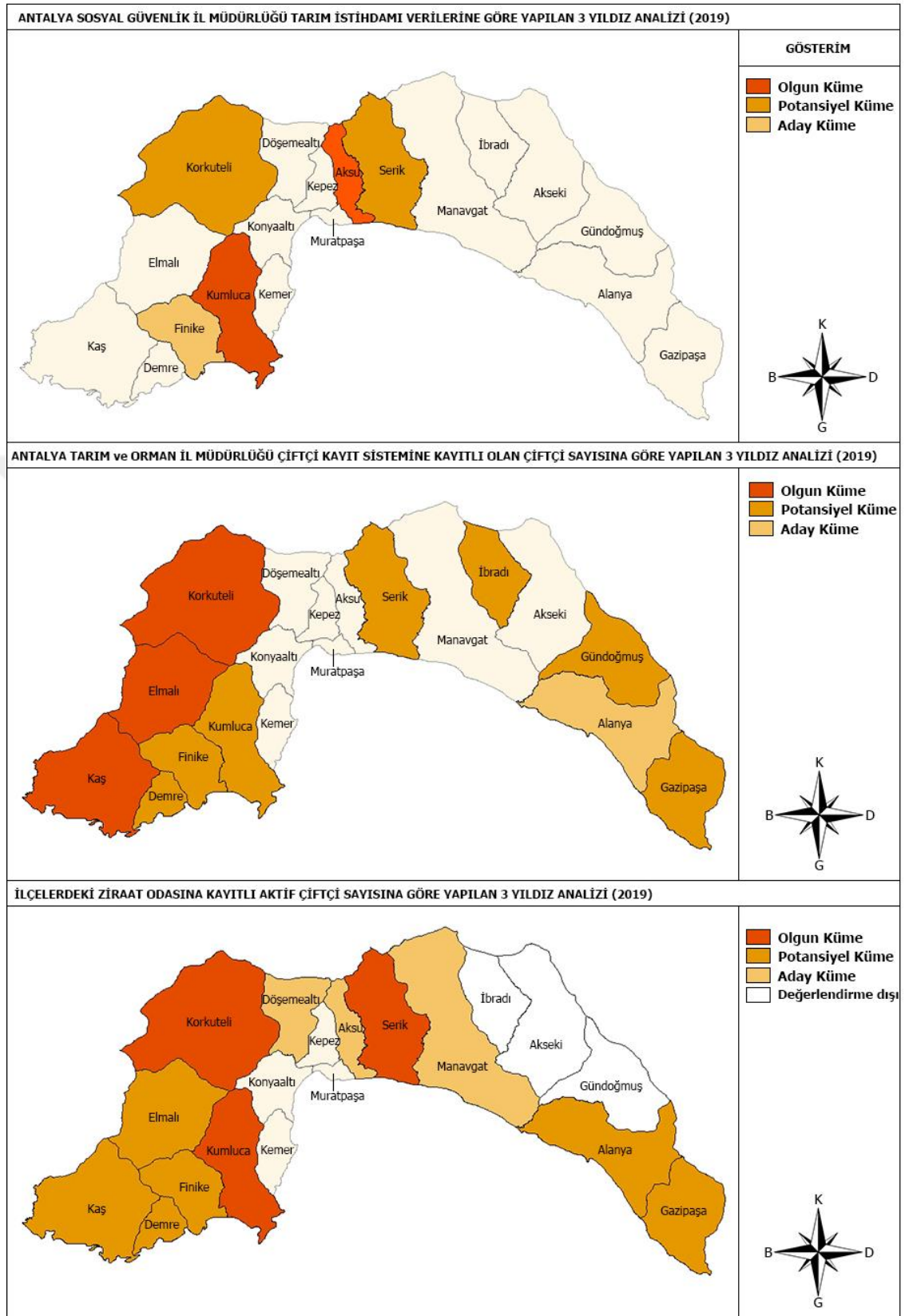
ANTALYA TARIM VE ORMAN İL MÜDÜRLÜĞÜ VERİLERİ İLE (ÇKS)						
İLÇE	Tarım İstihdam	Toplam İstihdam	Büyüklik	Baskınlık	LQ	Yıldız Sayısı
AKSEKİ	55	964	0.00	0.06	0.9707	
AKSU	3464	61359	0.09	0.06	0.9605	
ALANYA	4032	74403	0.10	0.05	0.9220	*
DEMRE	1719	4989	0.04	0.34	5.8619	***
DOŞEMEALTI	933	28521	0.02	0.03	0.5565	
ELMALI	4249	8193	0.11	0.52	8.8231	***
FİNİKE	1582	7021	0.04	0.23	3.8334	**
GAZİPAŞA	2895	7869	0.07	0.37	6.2590	**
GÜNDOĞMUŞ	310	817	0.01	0.38	6.4553	**
KAŞ	4128	10536	0.10	0.39	6.6656	***
KEMER	152	57549	0.00	0.00	0.0449	
KEPEZ	1012	79063	0.03	0.01	0.2178	
KONYAALTI	514	34632	0.01	0.01	0.2525	
KORKUTELİ	4821	10664	0.12	0.45	7.6912	***
KUMLUCA	2908	11019	0.07	0.26	4.4898	**
MANAVGAT	3004	70913	0.08	0.04	0.7207	
MERKEZ	0	18635	0.00	0.00	0.0000	
MURATPAŞA	211	143121	0.01	0.00	0.0251	
SERİK	3909	49343	0.10	0.08	1.3478	**
İBRADI	65	275	0.00	0.24	4.0212	**
ANTALYA	39963	679886				

İlçelerin ziraat odalarına kayıtlı çiftçi sayısı ile yapılan üç yıldız analizinde Korkuteli, Kumluca ve Serik üç yıldız olarak tarım sektöründe olgun küme olarak belirlenmiştir. Alanya, Demre, Elmalı, Finike, Gazipaşa ve Kaş iki yıldız olarak potansiyel küme olarak, Aksu, Döşemealtı ve Manavgat ise tek yıldız olarak aday küme olarak belirlenmiştir (Çizelge 3.22). Gündoğmuş ve Akseki ilçelerinde ziraat odası bulunmamasından dolayı bu ilçelerin çiftçileri Akseki ziraat odasına kayıt yaptırmaktadır. Bu yüzden Akseki, Gündoğmuş ve İbradı bir arada değerlendirilmeye çalışılmıştır. Fakat ilçelerin toplam istihdam sayılarının bir arada değerlendirilmesi doğru olmadığından bu analizde üç ilçe değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Çizelge 3.22. İlçe ziraat odalarına kayıtlı çiftçi sayıları (2019) ile yapılan üç yıldız analizi

İLÇE ZİRAAT ODASI VERİLERİ İLE						
İLÇE	Tarım İstihdam	Toplam İstihdam	Büyüklik	Baskınlık	Uzmanlaşma (LQ)	Yıldız Sayısı
AKSEKİ GÜNDOĞMUŞ İBRADI	2305	3931	0.0162	0.5864	3.2189	**
AKSU	11378	69273	0.0798	0.1642	0.9017	*
ALANYA	13895	84266	0.0975	0.1649	0.9052	**
DEMRE	3703	6973	0.0260	0.5310	2.9153	**
DOŞEMEALTI	4748	32336	0.0333	0.1468	0.8061	*
ELMALI	10174	14118	0.0714	0.7206	3.9560	**
FİNİKE	5860	11299	0.0411	0.5186	2.8471	**
GAZİPAŞA	6893	11867	0.0484	0.5809	3.1887	**
KAŞ	11770	18178	0.0826	0.6475	3.5544	**
KEMER	311	57708	0.0022	0.0054	0.0296	
KEPEZ	5588	83639	0.0392	0.0668	0.3668	
KONYAALTI	3235	37353	0.0227	0.0866	0.4754	
KORKUTELİ	18526	24369	0.1300	0.7602	4.1734	***
KUMLUCA	14015	22126	0.0983	0.6334	3.4772	***
MANAVGAT	11941	79850	0.0838	0.1495	0.8209	*
MERKEZ	0	18635	0.0000	0.0000	0.0000	
MURATPAŞA	2796	145706	0.0196	0.0192	0.1053	
SERİK	15396	60830	0.1080	0.2531	1.3894	***
ANTALYA	142534	782457				

Yapılan analizler sonucunda, tarımsal olgun kümelerin Antalya'nın batı ilçelerinde yoğunlaştığı görülmüştür (Şekil 3.11). Üç farklı veri analizi sonucu alınan toplam yıldız sayısında 8 yıldız ile Kumluca ve Korkuteli olgun tarımsal küme olarak belirlenmiştir. Serik 7 yıldız ile potansiyel küme, Elmalı, Finike ve Kaş ise 5 yıldız ile aday küme olarak belirlenmiştir.

Şekil 3.11. Üç farklı veri ile yapılan kümelenme analizi sonuçları

Tarım sektörü bazında yapılan üç yıldız analizinden sonra ilçelerin tarım sektöründeki mevcut durumları incelenmiştir. En çok tarım alanına sahip ilçeler sırasıyla Korkuteli, Elmalı, Manavgat, Serik, Alanya, Aksu ve Kumluca'dır (Çizelge 3.23). Sahip olunan tarım arazilerinin büyüklüğü ilçe yüzölçümü ile orantılıdır. Korkuteli ve Elmalı'da çoğunlukla meyve üretimi yapılmaktadır. Bu ilçelerde son yıllarda yayla seracılığı adı ile yaz aylarında örtüaltı sebze üretimi de yaygınlaşmıştır. İlçelerin tarım alanlarındaki değişimler incelendiğinde, Manavgat, Alanya ve Serik ilçelerinde büyük bir azalış olduğu gözlenmiştir (Çizelge 3.23). Bu durum, turistik faaliyetleri ileri düzeyde olan ilçelerde, turizmin tarım sektörü üzerinde oluşturduğu olumsuz etkinin göstergesidir.

Çizelge 3.23. En çok tarım alanına sahip olan yedi ilçe ve yıllara göre tarım alanlarının değişimi (TÜİK 2019d)

Yıl	Korkuteli	Elmalı	Manavgat	Serik	Alanya	Aksu** ⁴	Kumluca
2004	941970	583490	438430	357090	258150		165410
2005	932590	566730	419080	360490	252090		168720
2006	924634	538649	400276	352688	245710		164051
2007	930481	544821	389640	365415	223675		162412
2008	922060	535222	417436	369690	232631	191454	164728
2009	898561	540149	376256	375075	227646	195402	164672
2010	946152	565986	388925	365197	227164	201445	164894
2011	943909	572393	341431	345796	231969	175151	166231
2012	968756	557831	346256	343300	238450	196714	168597
2013	994627	567269	343854	328854	238283	197165	169568
2014	1008056	555922	356855	335585	244313	200761	169742
2015	1003578	554120	351445	350231	245194	199779	171050
2016	984929	553444	356855	342333	245046	197120	169337
2017	947410	547621	356888	346520	241175	199017	168068
2018	967371	561741	351771	337941	230893	193752	167913
2019	965392	554707	362972	341957	235448	197254	167101
15 yıldaki değişim (%)	2.5	-4.9	-17.2	-4.2	-8.8	3.0	1.5

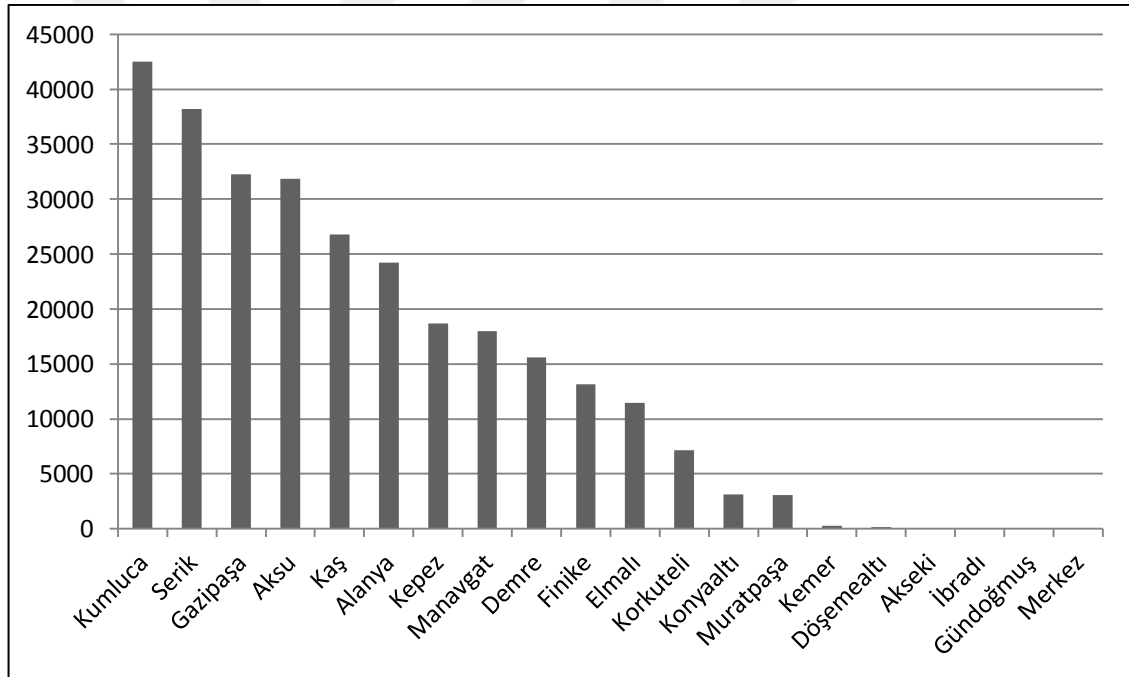
En çok meyve üretimi yapılan ilçeler sırasıyla Elmalı, Finike, Korkuteli, Kumluca ve Alanya ilçeleridir (Çizelge 3.24). Elmalı ve Korkuteli'nde mevsim şartlarının uygun olmasından dolayı elma üretimi yapılmaktadır. Finike, Kumluca ve Konyaaltı ilçelerinde çoğunlukla portakal üretimi yapılmaktadır. En çok sebze üretimi ise sırasıyla Serik, Kumluca, Aksu, Gazipaşa ve Elmalı ilçelerinde yapılmaktadır (Çizelge 3.24).

⁴ Aksu ilçesi için 2004-2007 yıllarına ait veri bulunamamıştır.

Çizelge 3.24. Meyve ve sebze üretiminde ilk beş ilçe (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Çalışmaları 2019)

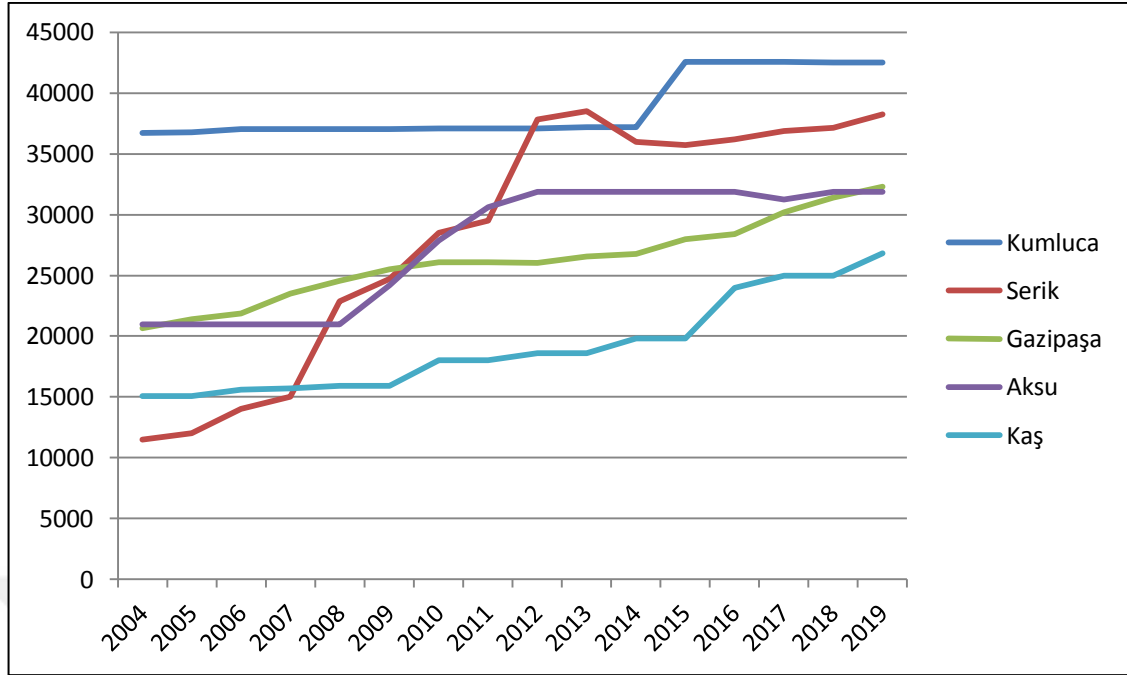
Meyve Üretim Miktarı (Ton)		Sebze Üretim Miktarı (Ton)	
Elmalı	230686	Serik	803543
Finike	214301	Kumluca	687506
Korkuteli	153938	Aksu	533563
Kumluca	130868	Gazipaşa	425652
Alanya	121543	Elmalı	369107

Antalya ilçelerinde yaş sebze meyve üretimi çoğunlukla örtüaltı tarım alanlarında (seralarda) yapılmaktadır. Örtüaltı alanların dağılımında ilk beş ilçe sırasıyla Kumluca, Serik, Gazipaşa, Aksu ve Kaş'tır (Şekil 3.12).

Şekil 3.12. 2019 yılı Antalya ilçelerinin örtüaltı tarım alanları (TÜİK 2019d verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

Antalya genelinde olduğu gibi ilk beş ilçede de 15 yıl içinde örtüaltı tarım alanları artış göstermiştir (Şekil 3.13). En fazla artış %223 ile Serik'te gözlenmiştir. Serik'i %66 ile Kaş, %52 ile Gazipaşa ve Aksu, %16 ile Kumluca takip etmektedir.

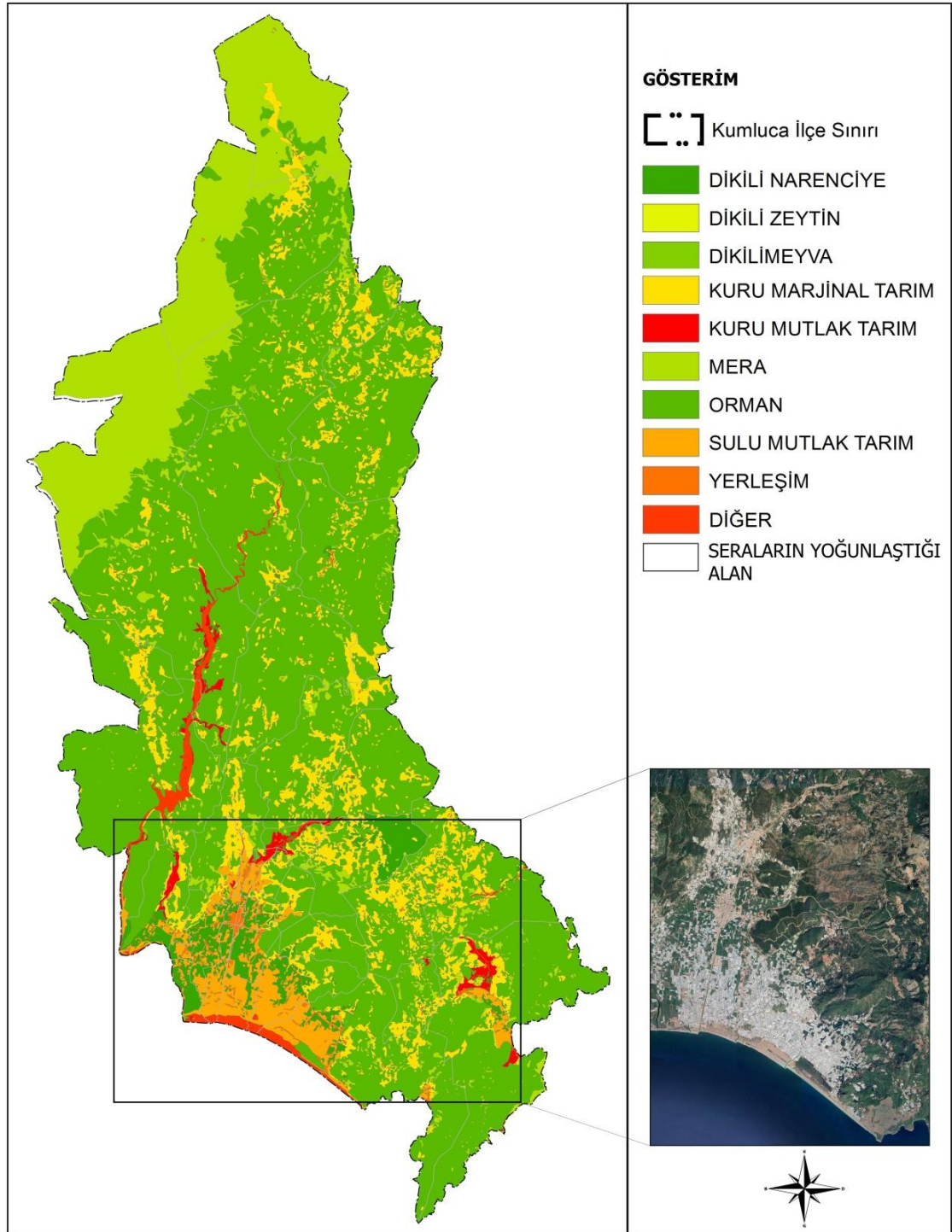

Şekil 3.13. Örtüaltı tarım alanlarının yıllar içerisindeki değişimi (TÜİK 2019d verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

Örtüaltı alanlar, cam sera, plastik sera, alçak tünel ve yüksek tünel olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Alçak ve yüksek tünelde sebze üretimi sadece Serik ve Gazipaşa'da yapılmaktadır. Serik alçak tünellerinde, biber, domates, fasulye, kabak, karpuz ve kavun, Gazipaşa alçak tünellerinde kabak üretimi yapılmaktadır. Serik yüksek tünellerinde karpuz, kavun, hıyar, biber, patlıcan, domates ve kabak üretimi, Gazipaşa yüksek tünellerinde fasulye, hıyar, patlıcan ve domates üretimi yapılmaktadır. Ancak bu ürünlerin üretimi seralarda üretilen ürünlere oranla çok az seviyededir.

3.2.3.2. Kumluca tarım sektörü

Kumluca, Antalya'nın batısında yer almaktadır ve Antalya merkeze 95 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 1253 km² olan Kumluca, 41 mahalleye ve 68610 nüfusa sahiptir (TÜİK 2019a). Uygun iklim koşulları ve verimli toprakları sayesinde (Şekil 3.14) bitkisel üretimde (özellikle örtüaltı tarım alanları ile) Antalya'nın önde gelen ilçesidir. İlçede Ziraat Odası'na kayıtlı çiftçi sayısı 14015'tir.

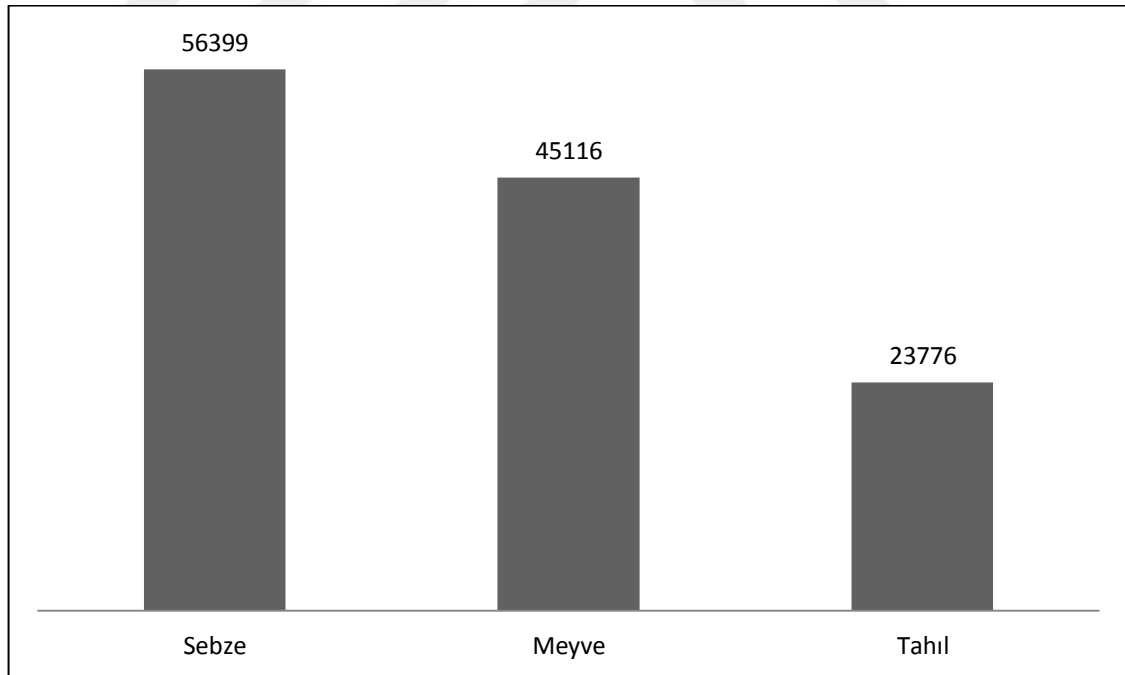
Şekil 3.14. Kumluca bitkisel üretim alanları (Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2019; Google Earth Görüntüsü Erişim Tarihi: 15.11.2019)

Kumluca, 167913 dekarlık tarım arazisi ile Antalya ilçeleri arasında en fazla tarım alanına sahip yedinci ilçedir. Yüzölçümünün %13.4'ünü tarım arazileri oluşturmaktadır. 2004-2019 yılları arasında tarım alanlarında büyük değişiklikler yaşanmamıştır (Çizelge 3.25).

Çizelge 3.25. Kumluca'nın 2004-2019 yılları arasında sahip olduğu tarım alanlarının büyüklüğü (TÜİK 2019d)

Yıl	Tarım Alanı	Değişim (%)	Yıl	Tarım Alanı	Değişim (%)
2004	165410		2012	168597	1.4
2005	168720	2.0	2013	169568	0.58
2006	164051	-2.8	2014	169742	0.10
2007	162412	-1.0	2015	171050	0.77
2008	164728	1.4	2016	169337	-1.00
2009	164672	0.0	2017	168068	-0.75
2010	164894	0.1	2018	167913	-0.09
2011	166231	0.8	2019	167101	-0.48

Kumluca bitkisel üretimi gelişmiş bir ilçedir. Tarım alanlarının verimli olması, uygun iklim şartları ve seracılığın gelişmiş olması, bitkisel üretimin verimli şekilde yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Tarım alanlarında en çok yetiştirilen ürünler sebzelerdir (Şekil 3.15). Sebze üretimiyle beraber meyve üretimi de yapılmaktadır. Antalya ilçeleri arasında en çok portakal üretimi yapılan ikinci ilçedir. İlçede az da olsa tahıl üretimi yapılmaktadır fakat sebze ve meyve üretimine oranla görece azdır (Şekil 3.15).

Şekil 3.3. Kumluca üretim alanları (dekar) (TÜİK 2019d verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

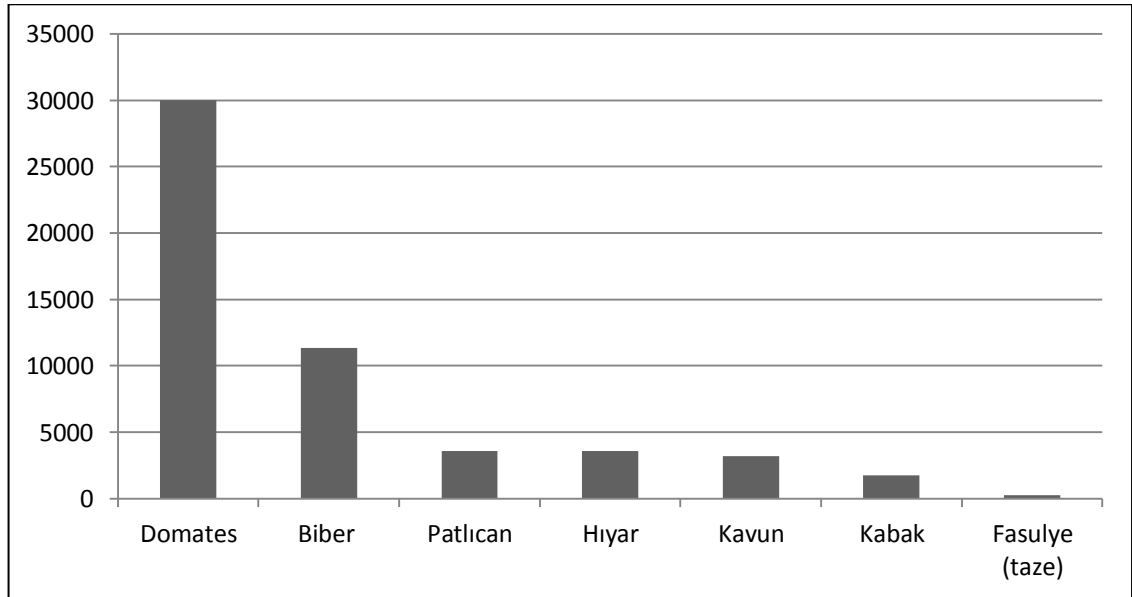
Kumluca'da tahıl olarak en çok buğday ve arpa üretimi gerçekleştirilmektedir (Çizelge 3.26). Diğer tahılların üretimi ise çok azdır. Tahıl üretimi yapılan alanların

toplam tarım arazisine oranı %14.2'dir. Tahıllar, karasal iklim şartlarında yetişen ürünler olduğu için Kumluca'da üretimi sınırlı kalmaktadır. İlçede en çok yetiştirilen tahıl türü %83 ile buğdaydır.

Çizelge 3.26. Kumluca'da üretilen tahıllar, ekilen alan ve üretim miktarları (TÜİK 2019d)

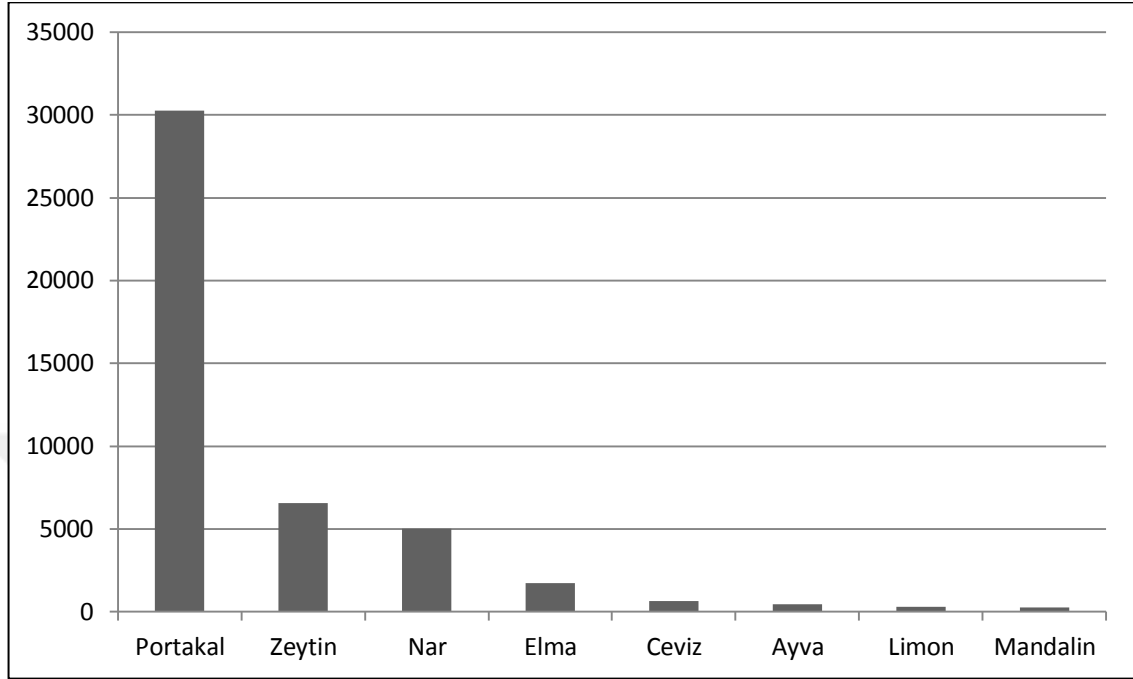
Ürün	Ekilen Alan (dekar)	Üretim Miktarı (ton)
Buğday	19870	1813
Arpa	2750	432
Nohut	434	47
Fasulye	315	36
Yulaf	198	36
Fiğ	110	88
Mısır	81	25
Susam	18	1
Toplam	23776	2478

Kumluca, Antalya'da domates ve biber üretiminin en çok yapıldığı ilçedir. İlçede diğer bitkisel ürünlere oranla en çok sebze üretimi yapılmaktadır. Domates, biber, patlıcan ve hıyar en çok yetiştirilen sebzelerdir (Şekil 3.16). Sebze üretimi yapılan alanların toplam tarım arazisine oranı %33.7'dir.

Şekil 3.16. Kumluca'da en çok üretilen sebzelerin ekildikleri alan büyüklükleri (dekar) (TÜİK 2019d verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

Kumluca’da en çok üretilen meyveler portakal, zeytin ve nardır (Şekil 3.17). Antalya ilçeleri arasında en çok portakal üretimi yapılan 2. ilçedir. Meyve üretimi yapılan alanların toplam tarım arazisine oranı %27.6’dır.

Şekil 3.17. Kumluca’da en çok üretilen meyvelerin ekildikleri alan büyüklükleri (dekar) (TÜİK 2019d verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Kumluca’da çok az da olsa süs bitkileri yetiştiriciliği yapılmaktadır (Çizelge 3.27). Antalya’da iç mekan süs bitkileri yetiştiriciliği yapılan yedi ilçe bulunmaktadır (Aksu, Alanya, Kepez, Manavgat, Muratpaşa, Serik ve Kumluca). Kumluca, iç mekân süs bitkileri yetiştiriciliğinde beşinci sırada yer almaktadır.

Çizelge 3.27. Kumluca’da üretilen süs bitkileri, ekilen alan ve üretim miktarı (TÜİK 2019d)

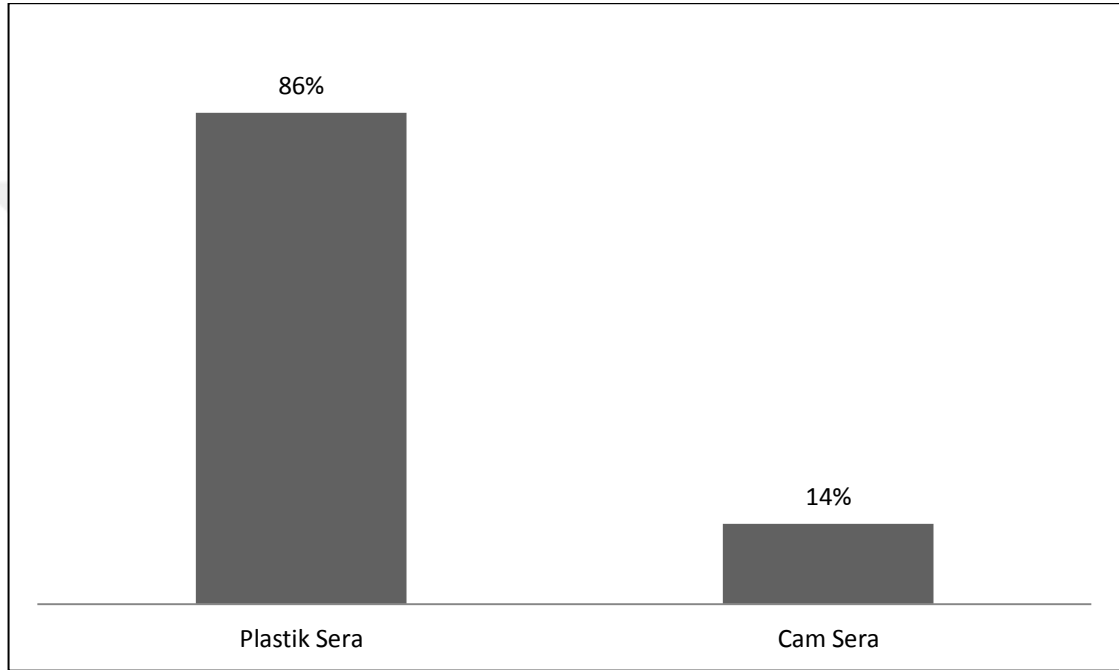
Ürün	Üretim Alanı (m ²)	Üretim Adedi
İç Mekan Süs Bitkileri	1500	24000

3.2.3.3. Kumluca örtüaltı tarım sektörü

Antalya’da seracılık sektörünün gelişmesiyle yaş sebze ve meyve üretimi de gelişmiştir. Üretilen ürünler hem iç pazara hem de ihracata yönelik yetiştirilmektedir. Antalya, Türkiye bitkisel üretiminde ilk sırada yer almaktadır. Antalya’nın ilçeleri arasında üç yıldız (kümelenme) analizi yapıldığında, Kumluca ve Korkuteli’nin tarım sektöründe olgun kümeler olduğu görülmüştür. Antalya’nın seracılık sektörü incelendiğinde ise Kumluca’nın önde gelen ilçe olduğu görülmüştür. Bu yüzden tez

kapsamında çalışma alanı olarak, yaş sebze üretimi (seracılık faaliyeti) ile uzmanlaşmış Kumluca ilçesi seçilmiştir.

Sera, sıcaklık, ışık, nem ve hava gibi çevre koşullarını denetim altına alarak, yıl boyunca bitkisel ürün yetiştiriciliğine olanak sağlayan bir tür örtüaltı bitki yetiştiriciliği yapısıdır (İlbay 2015). Kumluca’da sera alanları, kullanılan malzemenin cinsine göre cam ve plastik sera olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cam seralar, plastik seralara göre daha maliyetli ve yapılması zor yapılardır. Bu yüzden özellikle yeni yapılan seralarda plastik örtü tercih edilmektedir. Plastik seralar, Kumluca seralarının %86’sını oluşturmaktadır (Şekil 3.18).

Şekil 3.18. Kumluca’da yer alan sera türleri ve yüzdeleri (TÜİK 2019d)

Kumluca’da 42502 dekarlık örtüaltı tarım alanı bulunmaktadır ve bu alanlar toplam tarım alanlarının %25.3’ünü oluşturmaktadır. Son 15 yılda örtüaltı tarım alanları %15.7 artış göstermiştir (Çizelge 3.28). En çok artış %14.46’lık değerle 2015 yılında gerçekleşmiştir.

Çizelge 3.28. Kumluca’nın 2004-2019 yılları arasında örtüaltı tarım alanları (TÜİK 2019d)

Yıl	Örtüaltı Tarım Alanı	Değişim (%)	Yıl	Örtüaltı Tarım Alanı	Değişim (%)
2004	36720		2012	37100	0
2005	36770	0.13	2013	37200	0.26
2006	37040	0.73	2014	37200	0
2007	37060	0.05	2015	42580	14.46

Çizelge 3.28'in devamı

2008	37060	0	2016	42550	-0.07
2009	37060	0	2017	42550	0
2010	37100	0.10	2018	42501	-0.11
2011	37100	0	2019	42502	0

Kumluca'da en çok yetiştirilen sebzeler; domates, biber ve hıyardır (Çizelge 3.29). Bu ürünlerin yanında, kavun, kabak ve patlıcan üretimi de yapılmaktadır. Örtüaltı türüne göre (plastik ve cam sera) yetiştirilen ürünler değişiklik göstermektedir. Plastik serada en çok domates, biber ve hıyar üretimi yapılırken, cam serada en çok domates, biber ve patlıcan üretilmektedir (Çizelge 3.29).

Çizelge 3.29. Kumluca plastik ve cam seralarında üretilen sebzeler (TÜİK 2019d)

Plastik Sera	Üretim Alanı	Üretim Miktarı	Cam Sera	Üretim Alanı	Üretim Miktarı	Toplam	Toplam
Ekilen Alan	(dekar)	(ton)	Ekilen Alan	(dekar)	(ton)	Üretim Alanı	Üretim Miktarı
Domates	24980	324740	Domates	4700	65800	29680	390540
Biber	10278	123336	Biber	2850	35625	13128	158961
Hıyar	3335	40020	Hıyar	700	9100	4035	49120
Kavun	3345	26760	Kavun	280	2240	3625	29000
Kabak	1500	12000	Kabak	-	-	1500	12000
Pathcan	1680	19200	Pathcan	2070	25875	3720	45675

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde alan araştırmasından elde edilen bulgularla birlikte, çiftçilerin krizlere karşı kırılganlıklarının ve geliştirdikleri uyum yöntemlerinin belirlenmesi ve yazın ışığında tartışılması yer almaktadır. Çalışmada çiftçilerin mevcut çalışma şartlarının, krizlerden etkilenme düzeylerinin, krizlere karşı kırılganlıklarının, geliştirdikleri uyum yöntemlerinin yanında görüş, öneri ve beklentilerinin belirlenebilmesi amacıyla karma yöntem kullanıldığından, nicel ve nitel analiz yöntemleri bir arada değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bulgular bölümünde görüşme yapılan çiftçilere ait özellikler 6 başlık altında incelenmektedir. Bu başlıklar aşağıda yer almaktadır:

- Demografik özelliklere ait bulgular
- Ekonomik duruma ait bulgular
- Üretim özelliklerine ait bulgular
- Katılımcılık durumuna ait bulgular
- Yenileşimi benimseme durumlarına ait bulgular
- Kriz dönemlerine ait bulgular

Demografik özelliklere ait bulgular, yaş, eğitim ve aile büyüklüğünü içermektedir.

Ekonomik duruma ait bulgular, sahip olunan sera büyüklüğü, çiftçilik dışı gelir kaynağı, birikim yapabilme durumu, gelirin yeterliliği, borç alma durumu ve ne amaçla borç aldığına ilişkin bilgiler ile birlikte, çiftçilerin geleceğe dönük yatırım planlarını içermektedir.

Üretim özelliklerine ait bulgular, çiftçilik yapılan yıl sayısı, üretilen ürün türü, serada çalışan kişi sayısı ve kimlerle çalıştıkları, sigorta yaptırma durumları, tarımsal üretimi ve ürün pazarlamayı zorlayan faktörler, pazara erişimdeki mevcut durumu değerlendirme, pazara erişim için alternatif öneriler, çiftçi olarak dezavantajlı olunan konuları içermektedir.

Katılımcılık durumuna ait bulgular, destek ve/veya teşvik alma, birliklere üyelik ve karar alma süreçlerine katılım ile birlikte politikaların sektör üzerindeki müdahalelerinin değerlendirilmesi, politika yapıcılardan beklentiler ve size yetki verilseydi sorunlarınızı nasıl çözerdiniz? sorusuna verilen yanıtları içermektedir.

Yenileşimi benimseme durumlarına ait bulgular, tarımsal verimliliği artırma yöntemi, yeni sera kurma fikri ve ne tür bir sera kurmak istendiği ile yenilikçi üretim yapmanız için ne yapılırsa daha iyi olurdu? sorusunun cevaplarını içermektedir.

Kriz dönemlerine ait bulgularda, kriz döneminde kazancın değişimi, krizden sonra ürün satışında zorluk yaşama durumu, kriz döneminde nakit karşılama durumu,

kriz döneminde ve kriz sonrası dönemde toparlanmanın nasıl sağlandığı, kriz döneminde yaşanan zorluklar, kriz döneminde yatırımların nasıl yönlendirildiği ve kriz döneminde geleceğin nasıl görüldüğüne dair bilgiler yer almaktadır.

4.1. Demografik Özelliklere Ait Bulgular

Çalışma kapsamında anket yapılan çiftçilere ait demografik özellikler Çizelge 4.1’de gösterilmektedir. Çiftçilerin ortalama aile büyüklüğü 4.15 olarak belirlenmiştir. Çiftçilerin çoğunluğunun (%82) 50 ve altı yaşlarda oldukları görülmektedir. Özellikle 20-30 yaş aralığındaki genç nüfusun %29’luk bir orana sahip olması, Antalya’da tarım sektörünün halen genç nüfusa hitap edebildiğini göstermektedir.

Çiftçilerin eğitim durumları incelendiğinde (Çizelge 4.1), %27’sinin yükseköğrenime sahip oldukları görülmektedir. Bu durum sektörde eğitime önem verildiğini gösterse de çiftçilerin çoğunluğunun (%51) lise düzeyinin altında eğitim aldıkları düşünüldüğünde, sektörde eğitim düzeyinin eksik olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.1. Çiftçilerin demografik özellikleri

Yaş	n	%
20-30	88	29
31-40	86	29
41-50	73	24
51-60	44	15
61 ve üzeri	9	3
Eğitim düzeyi	n	%
Okuryazar	13	4
İlkokul	55	19
Ortaokul	85	28
Lise	66	22
Yüksekokul	24	8
Üniversite	49	16
Lisansüstü	8	3

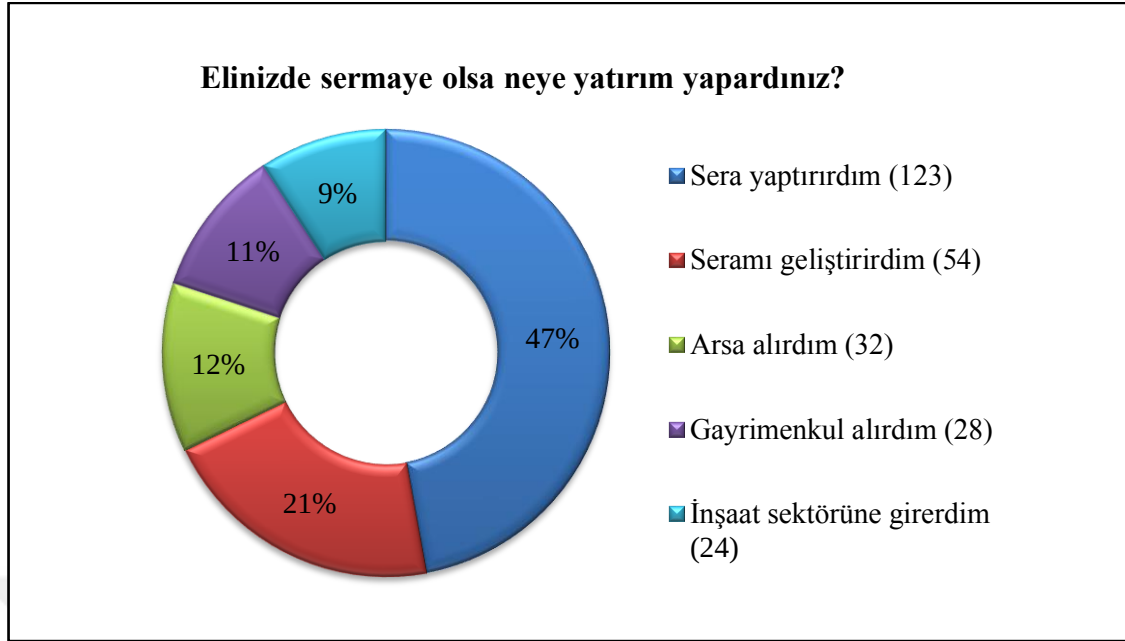
4.2. Ekonomik Özelliklere Ait Bulgular

Çiftçilerin ekonomik özelliklerine ait bulgular Çizelge 4.2’de gösterilmektedir. Çiftçilerin %54’ünün gelir kaynaklarını yetersiz ve kısmen yeterli olarak değerlendirmeleri, %78’inin çiftçilik dışı gelire sahip olması, %83’ünün birikim yapamadıklarını belirtmeleri ve %40’ının borçlu durumda olmaları ve borçlu olanların da %50’sinin tarımsal giderlerini karşılamak için borç alıyor olmaları, çiftçiliğin ekonomik getirisinin yetersizliğinin göstergesidir. Ayrıca bu durumun bir diğer göstergesi, çiftçilerin %53’ünün boş vakitlerinde gelirlerini artırabilmek amacıyla diğer seralarda işçi olarak çalışıyor olmalarıdır.

Çizelge 4.2. Çiftçilerin ekonomik özellikleri

Gelirin yeterliliği	n	%
Yetersiz	102	34
Kısmen yeterli	61	20
Yeterli	25	8
Oldukça yeterli	48	16
Çok yeterli	64	22
Çiftçilik dışı gelir kaynağı	n	%
İşçilik	158	53
Ticaret	67	22
Resmi iş	8	3
Yok	67	22
Birikim yapabilme durumu	n	%
Evet	81	17
Hayır	219	83
Borç alma durumu	n	%
Borç almıyor	179	60
Banka kredisi	31	10
Yakın çevreden	90	30
Borç alma sebebi	n	%
Borç ödemek için	3	2
Ev kredisi için	17	14
Maddi destek için	45	34
Tarımsal Giderler için	66	50

Çiftçilerin geleceğe yönelik mesleki planlarının belirlenebilmesi amacıyla “Elinizde sermaye olsa neye yatırım yapardınız?” sorusu sorulmuştur. Çiftçilerin %68’inin bugün olduğu gibi yine tarım sektörüne yatırım yapacakları belirlenmiştir (Şekil 4.1). Çiftçiler her ne kadar zorluklar içerisinde mücadele veriyor olsalar da geleceğe yönelik planları içerisinde tarım sektörünün yer alması, gelecekte tarım sektörüne işgücü yöneliminin devam edeceğinin göstergesidir. Seramı geliştirdim yanıtının ise %21’lik orana sahip olması, çiftçilerin çalışma ortamlarında eksiklikler ve yetersizlikler olduğunun göstergesidir.

Şekil 4.1. Çiftçilerin elinizde sermaye olsa neye yatırım yapardınız sorusuna verdikleri yanıtlar

4.3. Üretim Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çiftçilerin üretim özelliklerine ilişkin bulgular Çizelge 4.3'te gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre çiftçilerin %25'inin aile mesleği olarak doğduklarından beri çiftçilik sektörü içinde oldukları, %52'sinin 10 yıldan daha fazla zamandır çiftçilik yaptıkları, %23'ünün ise 5 yıldan az zamandır çiftçilik yaptıkları belirlenmiştir. Çiftçilerin yetiştirdikleri ürün türlerine bakıldığında ise en çok %36 ile biber ve %22 ile domates yetiştirdikleri belirlenmiştir. Serada çalışan işgücü incelendiğinde, çoğunlukla günlük işçi (%39) ve eşleriyle çalıştıkları (%29) ve serada çalışan kişi sayısının ortalama 5 kişi olduğu belirlenmiştir. Toplumsal yardımlaşma ile çalışan çiftçi sayısının %4'lük orana sahip olması, çiftçiler arası ilişkilerin zayıflığının göstergesi olabileceği gibi özellikle son yıllarda bölgede yabancı (göçmen) işçi sayısının artması ile günlük işçiye ulaşabilmenin kolaylığından da kaynaklanıyor olabilir. Her ne kadar dönem içerisinde toplumsal yardımlaşmanın çok düşük bir seviyede olduğu görülse de çiftçilerle yapılan sohbetlerden, dönem başında fidan dikimi yaparken yakın ilişkiler içerisinde olan çiftçilerin toplanarak her gün bir seranın dikimini ücret karşılığı olmadan, yardımlaşma ile yaptıkları belirlenmiştir.

Çizelge 4.3. Çiftçilerin üretim özellikleri

Çiftçilik yapılan yıl sayısı	n	%
Doğduğumdan beri	75	25
5 yıl	70	23
10 yıl	33	11

Çizelge 4.3'ün devamı

15 yıl	40	14
20 yıl	82	27
Yetiştirilen ürün	n	%
Biber	107	36
Domates	66	22
Hıyar	24	8
Patlıcan	59	19
Kavun	24	8
Mısır	20	7
Serada kimlerle çalışıldığı	n	%
Yalnız	22	7
Eş	88	29
Hane halkı	61	21
Günlük işçi	116	39
Toplumsal yardımlaşma	13	4

Çiftçilerin sigorta bilgileri ile üretim ve pazarlama aşamasında yaşadıkları zorluklara ait bulgular Çizelge 4.4'te gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre çiftçilerin büyük bir bölümünün (%73) sigorta yaptırmadığı ve sigorta yaptırmayı ekonomiye dayalı kriz dönemlerinde avantaj olarak görmezken, doğal afetlerden kaynaklanan kriz dönemlerinde avantaj olarak gördükleri belirlenmiştir. Çiftçilerin üretim faaliyetlerini en çok etkileyen olumsuzluklar, bitkisel hastalıklar ve zararlı böcekler, ürünlerin pazarlanmasını en çok etkileyen olumsuzluklar ise zararlı böcekler ve krizler olarak belirlenmiştir. Çiftçiler, özellikle son yıllarda aldıkları fidanlarda bitkisel hastalıkların olduğunu, bazı yıllar dikim yaptıktan bir iki ay sonra hastalık yüzünden fidanları sökmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Dikilen fidanlarda bitkisel hastalık olmasa da dönem içinde zararlı böceklerle mücadele etmek zorunda kaldıklarını ve bu durumun ürünlerin pazarlanmasını zorlaştırdığını ve her geçen yıl daha fazla zirai ilaca bağımlı oldukları için tarımsal masrafların arttığını belirtmişlerdir.

Çizelge 4.4. Çiftçilerin sigorta yaptırmaya bilgileri ile üretim ve satış aşamasında yaşadıkları zorluklar

Sigorta	n	%
Var	81	27
Yok	219	73

Çizelge 4.4'ün devamı

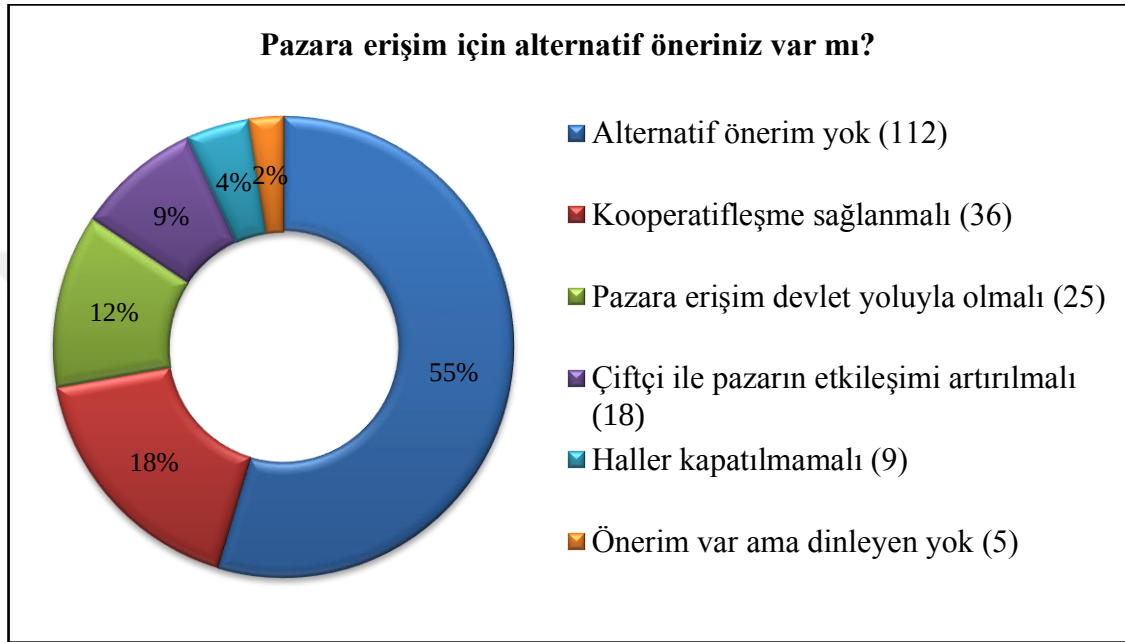
Kriz dönemlerinde sigortalı olmanın avantajı var mı?	n	%
Evet	130	43
Hayır	170	57
Doğal afetlerde sigortalı Olmanın avantajı var mı?	n	%
Evet	222	74
Hayır	78	26
Tarımsal üretiminizi en çok hangisi zorladı?	n	%
Zararlı Böcek	73	24
Bitkisel Hastalıklar	81	27
Krizler	32	11
Doğal Afetler	56	19
Hepsi	58	19
Ürünlerinizin pazarlanmasını en çok hangisi engelledi?	n	%
Zararlı Böcek	73	24
Bitkisel Hastalıklar	61	20
Krizler	65	22
Doğal Afetler	34	11
Hepsi	67	23

Çiftçilerin pazara erişim hakkındaki görüşleri (Çizelge 4.5) incelendiğinde, çoğunluğun pazara erişimde araçların olmasından memnun olmadıkları halde kriz dönemlerinde araçların olmasının avantaj sağladığını düşündükleri belirlenmiştir.

Çizelge 4.5. Çiftçilerin pazara erişim hakkındaki görüşleri

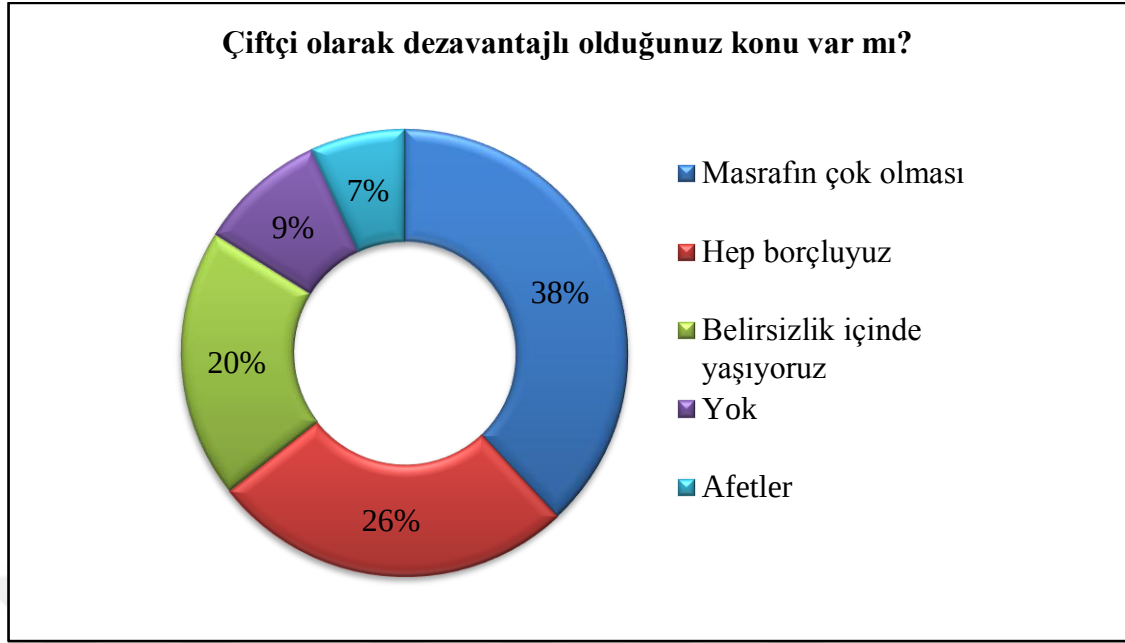
Pazara erişiminizde araçların olmasından memnun musunuz?	n	%
Evet	134	45
Hayır	166	55
Araçların olması ekonomik krizde avantaj sağlıyor mu?	n	%
Evet	234	78
Hayır	66	22

Çiftçilerin, pazara erişim aşamasında araçların bulunmasından memnun olmadıkları belirlendikten sonra, pazara erişim için alternatif bir önerilerinin olup olmadığı sorgulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre (Şekil 4.2), çiftçilerin çoğunluğunun pazara erişim aşamasında araçların olmasından memnun olmadıkları halde alternatif bir önerilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Alternatif önerisi olan çiftçilerin ise çoğunlukla kooperatifleşmeyi gerekli gördükleri, pazara erişimde devlet kontrolünün artmasını bekledikleri ve çiftçi-pazar etkileşiminin artırılmasını istedikleri belirlenmiştir.

Şekil 4.2. Çiftçilerin pazara erişim için alternatif önerileri

Çiftçilerin pazara erişim için alternatif önerilerinin belirlenmesinin ardından, çiftçi olarak dezavantajlı olduklarını düşündükleri konular incelenerek Şekil 4.3'te gösterilmiştir. Çiftçilerin büyük bir çoğunluğu (%81) dezavantajlı oldukları konular olduğunu belirtirken, masraflarının çok olması, borçlu olmaları, belirsizlik içinde yaşıyor olmaları ve afetler, çiftçilerin dezavantajlı olduklarını düşündükleri konular olarak belirlenmiştir.

Şekil 4.3. Çiftçilerin dezavantajlı oldukları konular

4.4. Katılımcılık Durumlarına İlişkin Bulgular

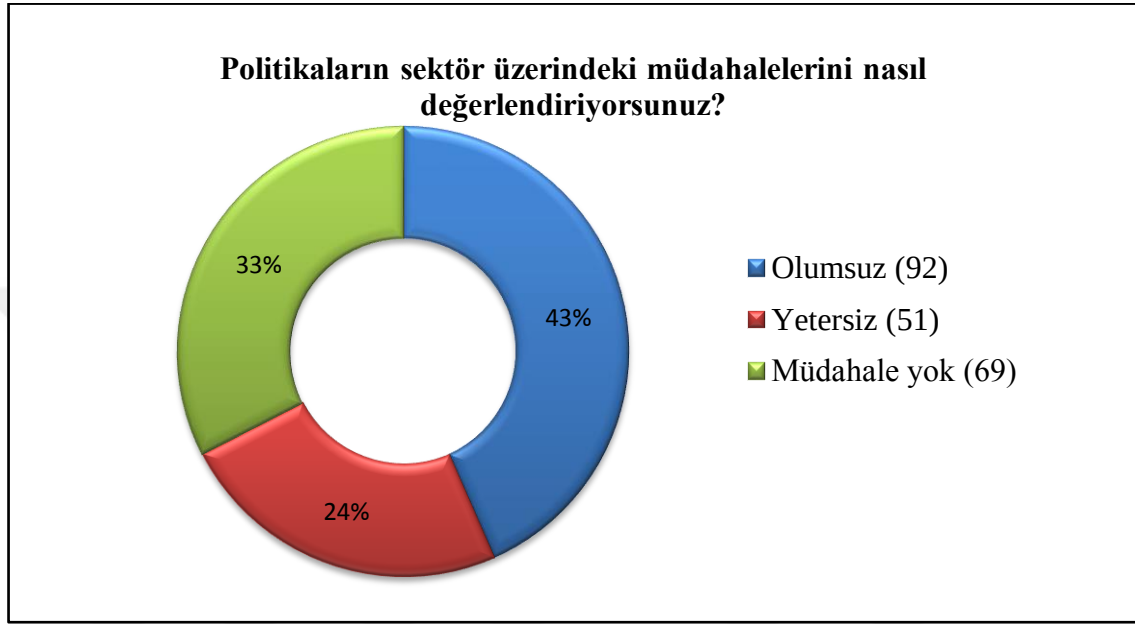
Ankete katılan çiftçilerin katılımcılık durumlarının yanı sıra destek ve teşvik alma durumları ile sivil toplum kuruluşlarına üyelik durumları da bu başlık altında incelenerek Çizelge 4.6’da gösterilmiştir. Çiftçilerin çoğunluğunun (%58) destek ve/veya teşvik aldıkları ve karar alma süreçlerine katılım sağladıkları belirlense de, %87’lik orana sahip çoğunluğun sivil toplum kuruluşlarına üyeliklerinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.6. Çiftçilerin katılımcılık durumlarına ilişkin bulgular

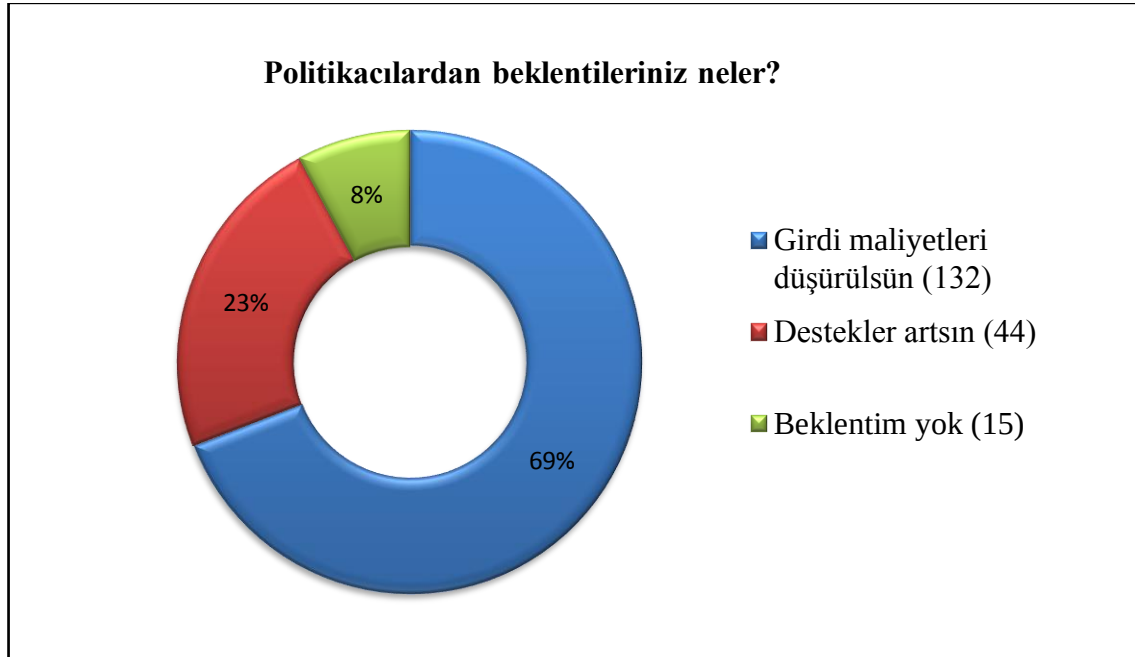
Destek ve/veya teşvik alma durumu	n	%
Evet	173	58
Hayır	127	42
STK'lara üyelik	n	%
Var	39	13
Yok	261	87
Karar alma süreçlerine katılım	n	%
Evet	173	58
Hayır	127	42

Politikaların tarım sektörü üzerindeki müdahalelerinin çiftçiler tarafından nasıl algılandığını ve çiftçilerin politika yapıcılardan beklentilerini ve önerilerini belirlemek amacıyla; “Politikaların sektör üzerindeki müdahalelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Politika yapıcılardan beklentileriniz neler?” ve “Size yetki verilseydi sorunlarınızı nasıl çözerdiniz?” soruları sorulmuştur.

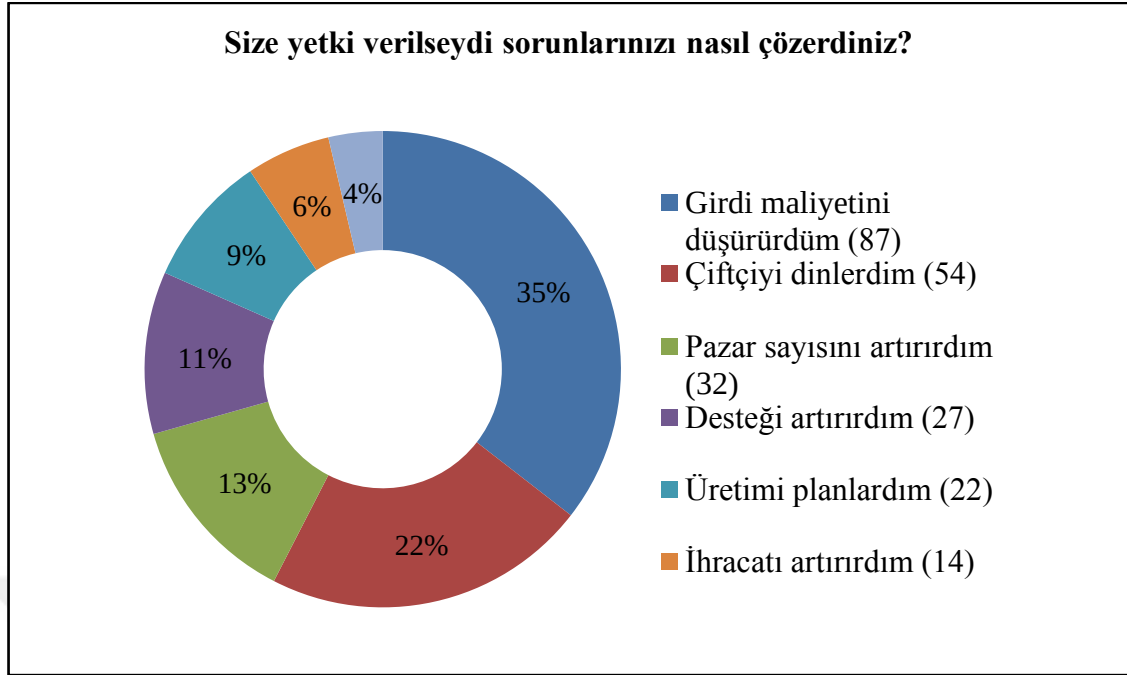
Çiftçilerin, politikaların tarım sektörü üzerindeki müdahalelerini değerlendirme üzerine verdikleri yanıtlar (Şekil 4.4) olumsuz, yetersiz ve müdahale olmadığı yönündedir. Çiftçilerin politika yapıcılardan beklentileri (Şekil 4.5), girdi maliyetlerinin düşürülmesi ve desteklerin artırılması olarak belirlenmiştir. Sorunlarını çözebilme yönünde verdikleri yanıtlar ise politika yapıcılardan beklentilerinde olduğu gibi girdi maliyetlerini düşürmek ve desteği artırmakla birlikte çiftçiye dinlemek, pazar sayısını artırmak, üretimi planlamak ve ihracatı artırmak olarak belirlenmiştir (Şekil 4.6).

Şekil 4.4. Çiftçilerin politikaların sektör üzerindeki müdahalelerini değerlendirmeleri

Şekil 4.5. Çiftçilerin politikacılardan beklentileri

Şekil 4.6. Çiftçilerin, size yetki verilseydi sorunlarınızı nasıl çözerdiniz? sorusuna verdikleri yanıtlar

4.5. Yenileşimi Benimsemeye İlişkin Bulgular

Çiftçilerin yenileşimi (innovativeness) benimseme durumlarına ilişkin bulgular Çizelge 4.7’de gösterilmiştir. Çiftçilerin, tarımsal verimliliği artırmak için kullandıkları yöntemler incelendiğinde, çoğunlukla zirai ilaç ve gübre kullanımı yaptıkları, başka bir deyişle geleneksel yöntemlerle üretim yaptıkları belirlenmiştir. Çiftçilerin %29’u ise yeni üretim yöntemlerinden biri olan arı kullanımını benimsemişlerdir. Yeni sera kurma fikri olan çiftçilerin çoğunluğunun (%60) geleneksel sera türü olan plastik serayı (mevcuttaki seralarla aynı tür sera) kurmak istedikleri, %40’ının ise çiftçiler arasında projeli sera olarak adlandırılan ileri teknoloji modern seralardan kurmak istedikleri belirlenmiştir.

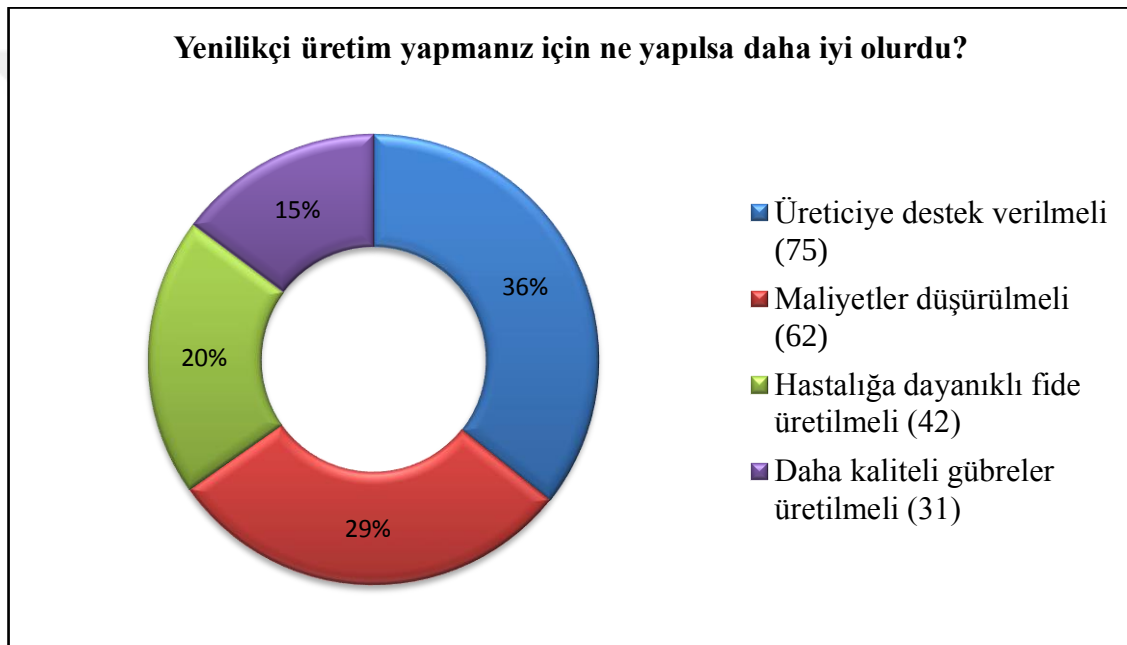
Çizelge 4.7. Çiftçilerin yenileşimi benimseme durumlarına ilişkin bulgular

Tarımsal verimliliği artırma yöntemi	n	%
Zirai ilaç	96	32
Gübre	103	34
Arı	86	29
Diğer	15	5
Yeni sera kurma fikri	n	%
Yok	214	71
Var	86	29

Çizelge 4.7'nin devamı

Planlanan sera türü	n	%
Plastik sera	52	60
Projeli sera	34	40

Çiftçilerin yenileşimi benimseme durumlarına ilişkin bulgular elde edildikten sonra, yenileşimi benimseme seviyelerinin artırılması için gerekli koşulların, faktörlerin belirlenebilmesi amacıyla çiftçilere; “Yenilikçi üretim yapmanız için ne yapılsa daha iyi olurdu?” sorusu sorulmuştur. Çiftçilerin verdikleri cevaplardan ön plana çıkanlar, çiftçiye destek verilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, hastalığa dayanıklı fide üretilmesi ve daha kaliteli gübreler üretilmesidir (Şekil 4.7).

Şekil 4.7. Çiftçilerin yenilikçi üretim yapmanız için ne yapılsa daha iyi olurdu? sorusuna verdikleri yanıtlar

4.6. Kriz Dönemleri ile İlgili Bulgular

Bu bölümde, yapılan görüşmeler sonucunda 2015 Türkiye Rusya Uçak Krizi ile 2018 Ekonomik Krizi'ne dair elde edilen nicel ve nitel bulgulara yer verilmektedir.

Rusya ile 2015 yılında yaşamış olduğumuz politik krizin etkileri, tarım sektöründe özellikle ekonomik anlamda büyük baskılar oluşturmıştır. Çiftçilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular (Çizelge 4.8) bu durumu destekler niteliktedir. Kriz döneminde çiftçilerin %69'unun gelirinin azaldığı, %68'inin ürün satışında zorlandığı ve %80'inin nakit ihtiyacını borç alarak karşıladığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgulardan da anlaşılacağı üzere, çiftçiler Uçak Krizi'nden ekonomik olarak yüksek düzeyde etkilenmişlerdir. Bu sarsıcı kriz döneminde çiftçiler, ürün değişikliği yaparak, maliyetleri azaltarak ve ek iş yaparak toparlanmaya çalıştıklarını

belirtirken, bir kısım çiftçi ise o dönemde çiftçiliği bırakmayı düşündüklerini ifade etmişlerdir. Kriz dönemini borçlanma yapmadan atlatan çiftçilerin oranı ise %4 ile çok düşük seviyededir. Kriz döneminde olduğu gibi kriz sonrasında da çiftçilerin %67'sinin borç alarak toparlanmaya çalıştıkları belirlenmiştir.

Politik kriz döneminde olduğu gibi 2018 yılında yaşadığımız ekonomik krizin etkileri de çiftçiler üzerinde olumsuzluklar yaratmıştır. Elde edilen bulgulara göre (Çizelge 4.8), kriz döneminde çiftçilerin %74'ünün gelirinin azaldığı, %73'ünün ürün satışında zorlandıkları, %82'sinin nakit ihtiyaçlarını borç alarak karşıladıkları belirlenmiştir.

Bu kriz döneminde de çiftçiler, ürün değişikliği yaparak, maliyetleri azaltarak ve ek iş yaparak toparlanmaya çalıştıklarını belirtirken, bir kısım çiftçi kriz döneminde çiftçiliği bırakmayı düşündüğünü ifade etmiştir. Ekonomik kriz dönemini borçlanma yapmadan atlatan çiftçi sayısı çok az olmakla birlikte, Uçak Krizi'ni borçlanmadan atlatanlara oranla daha fazladır.

Çizelge 4.8. Çiftçilerin kriz dönemlerinde ekonomik durumlarının değişimi

	Uçak Krizi		Ekonomik Kriz	
Kriz döneminde kazanç	n	%	n	%
Çok azaldı	37	12	48	16
Azaldı	172	57	173	58
Aynı kaldı	71	24	61	20
Arttı	15	5	13	4
Çok arttı	5	2	5	2
Krizden sonra ürün satışında zorluk yaşama durumu	n	%	n	%
Zorluk yaşadım	203	68	218	73
Zorluk yaşamadım	97	32	82	27
Kriz döneminde nakit gereksinimini karşılama yöntemi	n	%	n	%
Aile bireylerinden yardım almak	35	12	21	7
Ek iş yapmak	23	8	29	10
Bankadan kredi almak	145	48	148	49
Komisyoncudan para alma	97	32	102	34
Kriz döneminde toparlanma yöntemi	n	%	n	%
Ürün değiştirmek	91	30	68	23
Maliyetleri azaltmak	85	28	113	38
Ek iş yapmak	60	20	53	18
Çiftçiliği bırakmayı düşündüm	52	17	41	14
Borçlanma yapmadan	12	4	25	8

Çizelge 4.8'in devamı

Krizden sonra toparlanma yöntemi	n	%	n	%
Arsa, sera, bahçe vb. satmak	53	18	34	11
Yakın çevreden ve/veya bankadan borç almak	201	67	225	75
Yeni üretim yöntemleri denemek	39	13	8	3
Diğer	7	2	33	11

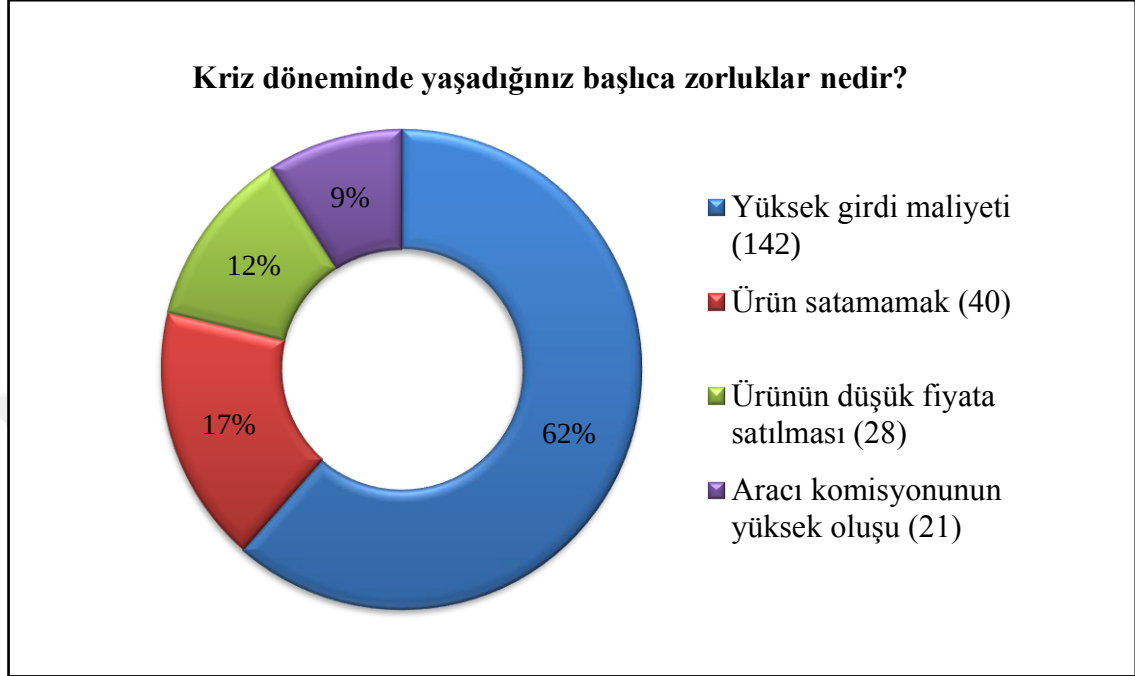
Çiftçilerin verdikleri yanıtlar iki kriz dönemi için karşılaştırılacak olursa, kazanç değişimi, ürün satışında yaşanan zorluklar ve nakit gereksinimini karşılama durumu bakımından yaklaşık olarak aynı sayıda cevap verildiği, kriz döneminde ve krizden sonra toparlanma biçimlerinde ise verilen yanıt sayılarının farklılaştığı görülmektedir. Kriz dönemlerinde toparlanma biçimlerine bakılacak olursa, Uçak Krizi döneminde Ekonomik Krize oranla ürün değişikliği yapan çiftçilerin daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. Bu durum Uçak Krizi'nde gerilim yaşadığımız ve sektörde ana pazar niteliğinde olan Rusya'ya ihraç ettiğimiz ürünlerin pazarlanmasının krizden daha fazla etkilenmiş olmasıdır. Çiftçilerle yapılan görüşmelerde de kriz döneminde çiftçilerin farklı pazarlara hitap edecek ürün yetiştirme eğilimine girdikleri görülmüştür. Kriz döneminde maliyetleri azaltarak uyum sağlamaya çalışan çiftçi sayısı ise Ekonomik Kriz döneminde Uçak Krizi dönemine göre daha fazladır. Bu durumun sebebi ise Ekonomik Kriz'in etkilerinin doğrudan girdi maliyetleri üzerinde hissedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Kriz sonrası dönemde toparlanma biçimlerine bakıldığında ise Uçak Krizi döneminde Ekonomik Kriz dönemine kıyasla arsa, sera, bahçe vb. satarak toparlanmaya çalışan çiftçi sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum doğrudan sektör üzerinde etkili olan krizin etkilerinin çiftçiler üzerinde daha ağır sonuçlar yarattığının göstergesidir. Kriz sonrası dönemde borç alan çiftçi sayısının ise Ekonomik Kriz döneminde daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum çiftçilerin her geçen gün borçlu olma durumlarının artıyor olmasından (borcun birikerek artmasından) kaynaklanabileceği gibi Ekonomik Kriz döneminde artan maliyetleri karşılayamadıkları için de olabilir. Kriz sonrası dönemde yeni üretim yöntemleri deneyen çiftçi sayısının Uçak Krizi döneminde daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum kriz döneminde ürün değişikliği yapan çiftçilerde olduğu gibi ana pazara ihraç edilen ürünlerden farklı bir ürün arayışına girmelerinden kaynaklanıyor olabilir.

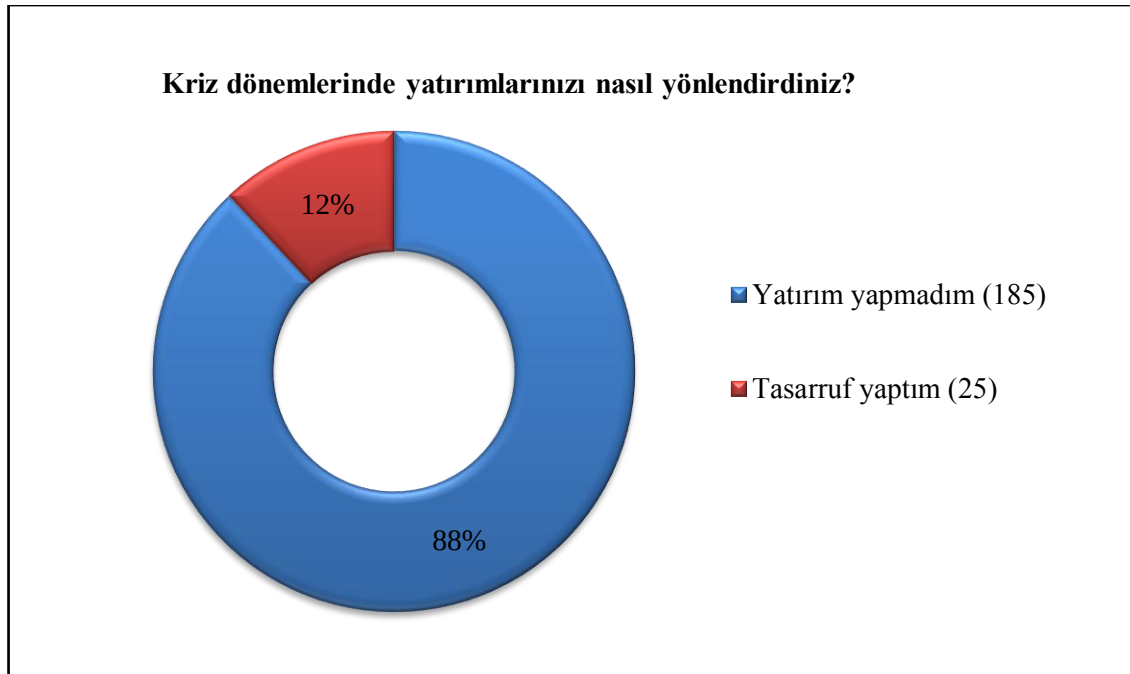
Kriz dönemlerinde yaşanan zorlukları daha iyi anlayabilmek ve tanımlayabilmek üzere çiftçilere “Kriz dönemlerinde yaşadığımız başlıca zorluklar neler?”, “Kriz dönemlerinde yatırımlarınızı nasıl yönlendirdiniz?” ve “Kriz dönemlerinde geleceği nasıl gördünüz? Ne yapmayı düşündünüz?” soruları sorulmuştur.

Çiftçiler kriz dönemlerinde yaşadıkları zorlukları, yüksek girdi maliyetleri, ürün satamamak, ürünün düşük fiyata satılması ve araçların aldığı komisyonun yüksek olması olarak aktarmışlardır (Şekil 4.8). Çiftçilerin çoğunluğu (%88), kriz dönemlerinde

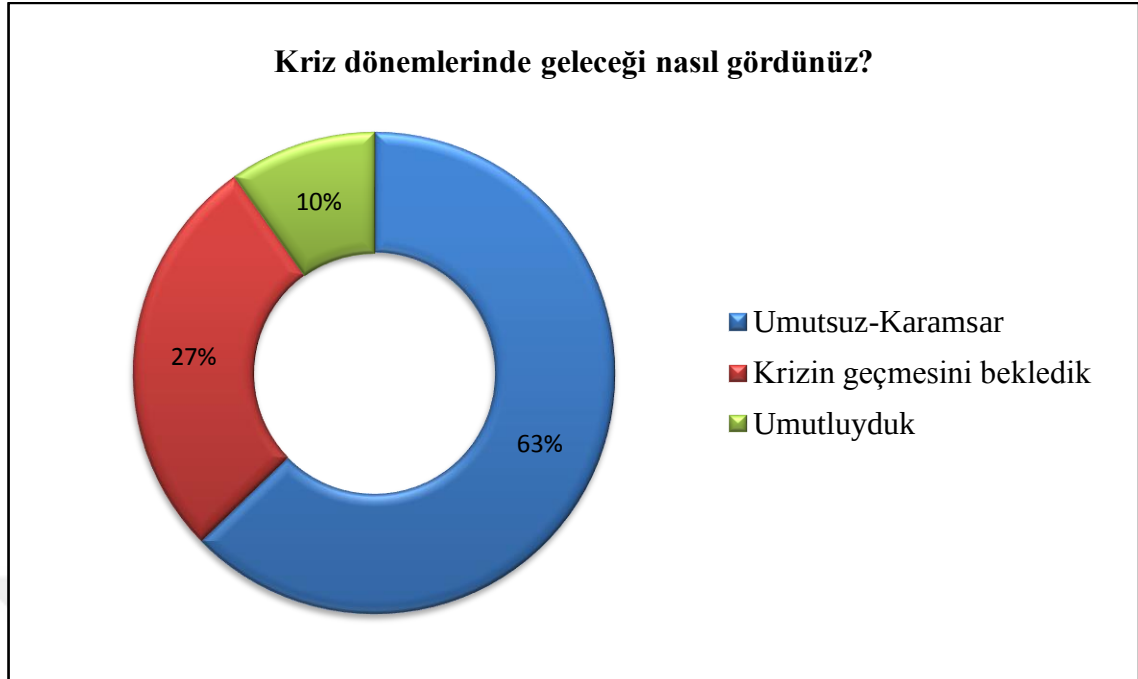
yatırım yapmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca çiftçilerin %12'si kriz döneminde tasarruf yaptıklarını belirtmişlerdir (şekil 4.9). Çiftçiler, kriz dönemlerinde geleceği çoğunlukla (%49) umutsuz-karamsar olarak görürken, krizin geçmesini bekledik ve umutluyduk cevapları da verilen diğer yanıtlardandır (şekil 4.10).

şekil 4.8. Çiftçilerin kriz döneminde yaşadıkları zorluklar

şekil 4.9. Çiftçilerin kriz döneminde yatırımlarını nasıl yönlendirdikleri

Şekil 4.10. Çiftçilerin kriz döneminde geleceği nasıl gördükleri

4.7. Hipotezlerin Test Edilmesi

Bu bölümde, elde edilen bulgular doğrultusunda çalışmanın hipotezlerinin nicel analiz teknikleri ile test edilmesi, çiftçilerin ve mühendislerin görüşlerinin aktarılması ve analizlerde elde edilen sonuçların ilgili yazın ışığında tartışılması yer almaktadır.

Çalışmanın ana amacı, politik sebeplerle ortaya çıkan 2015 Türkiye-Rusya Uçak Krizi ile ekonomik temelli olan 2018 Türkiye Ekonomik Krizi'nin karşılaştırılmasını içerdiğinden, çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeylerinin, krizin türüne göre farklılık gösterip göstermediği sorgulanmış ve yapılan analiz sonucunda Uçak Krizi ve Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeylerinin istatistiksel olarak farklı düzeylerde olduğu görülmüştür ($p=0.01$, $p<0.05$). Çiftçilerin hangi kriz döneminden daha çok etkilendiklerine bakıldığında ise politik temelli olan Uçak Krizi'nden Ekonomik Kriz'e göre daha yüksek düzeyde etkilendikleri belirlenmiştir (Çizelge 4.9). Bu durumun sebebi, Rusya'nın Antalya tarım sektörü için (özellikle yaş sebze ve meyve için) ana pazar niteliğinde olmasıdır. Tek pazara bağımlılığın hem sektör hem de çiftçiler için kriz döneminde kırılganlık oluşturduğu görülmektedir.

Çizelge 4.9. Çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeyleri (eşleştirilmiş t testi)

Krizden Etkilenme Düzeyi	x	s.s.	t	p
Uçak Krizi	3.14	1.33	24.78	0.01*
Ekonomik Kriz	2.91	1.29		

Yapılan korelasyon analizi sonucunda (Çizelge 4.10), çiftçilerin krizden etkilenme düzeylerinin her iki kriz esnasında benzerlik gösterdiği, her iki krizde de

çiftçilerin etkilenme düzeylerinin yüksek düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür ($r=0.792$, $p=0.01$, $p<0.05$).

Çizelge 4.10. Uçak Krizi ile Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi (korelasyon analizi)

	n	r	p
Uçak Krizi	300	0.792	0.01*
Ekonomik Kriz			

Çiftçilerin krizlerden etkilenmelerinin yanında, gelirin krizlerden etkilenmesi de bu çalışma kapsamında araştırılmıştır. Benzer sonuçlar gelirin krizden etkilenme derecesinin ölçümünde de elde edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda çiftçilerin gelirlerinin Uçak Krizi'nden ve Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeylerinin istatistiksel olarak farklı düzeylerde olduğu görülmüştür ($p=0.01$, $p<0.05$). Çiftçilerin gelirlerinin Uçak Krizi'nden Ekonomik Kriz'e göre daha yüksek düzeyde azaldığı görülmüştür (Çizelge 4.11).

Çizelge 4.11. Çiftçilerin gelirlerinin krizlerden etkilenme düzeyleri (eşleştirilmiş t testi)

Gelirin etkilenme düzeyi	x	s.s.	t	p
Uçak Krizi	2.26	0.80	2.66	0.01*
Ekonomik Kriz	2.18	0.81		

Çiftçilerin gelirlerinin etkilenme düzeylerinin her iki kriz esnasında benzerlikler gösterdiği (Çizelge 4.12), her iki krizde de çiftçilerin gelir düzeylerinin etkilenmelerinin düşük düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür ($r=0.421$, $p=0.01$, $p<0.05$).

Çizelge 4.12. Gelirin Uçak Krizi'nden ve Ekonomik Kriz'den etkilenmesi arasındaki ilişkinin analizi (korelasyon analizi)

	n	r	p
Uçak Krizi	300	0.421	0.01*
Ekonomik Kriz			

Krizden etkilenme ile gelirin krizden etkilenmesi kıyaslandığında, çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeylerinin, gelirlerinin etkilenme düzeylerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kısacası Çizelge 4.13'te görüldüğü gibi çiftçilerin krizlerden gelir olarak etkilenme düzeylerinin, krizden etkilenme düzeyinden daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür ($p=0.01$, $p<0.05$). Bu durum çiftçilerin krizden etkilenme göstergelerinin sadece gelir olmadığını, algılanan etki düzeyine gelirin yanında farklı etmenlerin de etkisi olduğunu bir göstergesidir.

Çizelge 4.13. Krizlerden etkilenme ile krizlerden gelirin etkilenmesi arasındaki ilişkinin incelenmesi (eşleştirilmiş t testi)

Uçak Krizi	x	s.s.	t	p
Etkilenme Düzeyi	3.14	1.33	5.25	0.01*
Gelirin Etkilenme Düzeyi	2.26	0.8		
Ekonomik Kriz	x	s.s.	t	p
Etkilenme Düzeyi	2.91	1.29	4.55	0.01*
Gelirin Etkilenme Düzeyi	2.18	0.81		

Çalışmanın bir diğer amacı, krizden etkilenme düzeyinin, çiftçilerin özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesidir. Bu amaçla analizler, çiftçilerin özelliklerinin demografik, ekonomik, üretim, katılımcılık ve yenileşimi benimseme başlıkları altında sınıflandırılması ile gerçekleştirilmiştir.

Demografik Özellikler

Bu başlık altında, krizlerin çiftçiler üzerindeki etkileri, ailedeki birey sayısı, yaş ve eğitim faktörlerine göre incelenmiştir.

Antalya çiftçilerinin genel çalışma şartları düşünüldüğünde, aile tipi çiftçiliğin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu yüzden ailedeki kişi sayısı arttıkça, işgücü sayısının da artacağı ve dışarıdan işgücüne yapılan masrafın azalacağı düşünülerek, krizin etkilerinin hafiflemesi beklenmiştir. Bu doğrultuda ailedeki birey sayısı ile krizden etkilenme arasında nasıl bir ilişki olduğuna bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda (Çizelge 4.14), çiftçilerin Uçak Krizi'nden ve Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeyleri ile ailedeki birey sayısının anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı görülmüştür ($p_u=0.47$, $p_e=0.09$, $p>0.05$).

Çizelge 4.14. Krizden etkilenme ile ailedeki birey sayısı arasındaki ilişki (korelasyon analizi)

		Uçak Krizi	Ekonomik Kriz
Ailedeki birey sayısı	r	0.04	-0.10
	p	0.47*	0.09*

Çalışma kapsamında yaş ve krizden etkilenme arasında bir ilişki olup olmadığına bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, çiftçilerin yaşlarına göre krizlerden etkilenme düzeylerinin farklı olduğu tespit edilmiştir ($p_u=0.04$, $p_e=0.01$, $p<0.05$). Analiz sonucunda 61 yaş ve üzeri çiftçilerin Uçak Krizi'nden diğer yaş gruplarına göre daha yüksek düzeyde etkilendikleri görülmüştür. Aynı şekilde 61 yaş ve üzeri olan çiftçilerin Ekonomik Kriz'den de diğer yaş gruplarına göre daha yüksek düzeyde etkilendikleri görülmüştür (Çizelge 4.15). Yani genç çiftçilerin krizlerden daha az etkilendikleri belirlenmiştir. Bu durum Okereke'nin (2012) gelişmiş tarım teknolojilerine erişim

eksikliğinin çiftçilerin kırılabilirliği olarak belirlenmesi ile ilişkilendirilebilir. Genç çiftçilerin teknoloji ile diğer çiftçilere oranla daha fazla etkileşim halinde olmalarından dolayı krizlerden daha az etkilenmiş olabilirler.

Çizelge 4.15. Krizden etkilenme düzeylerinin yaşa göre incelenmesi (varyans analizi)

Krizden Etkilenme	Yaş	n	x	s.s.	p
Uçak Krizi	20-30	88	2.84	1.26	0.04*
	31-40	86	3.08	1.31	
	41-50	73	3.42	1.31	
	51-60	44	3.27	1.42	
	61 ve üzeri	9	3.67	1.41	
Ekonomik Kriz	20-30	88	2.53	1.20	0.01*
	31-40	86	2.93	1.19	
	41-50	73	3.07	1.35	
	51-60	44	3.20	1.36	
	61 ve üzeri	9	3.67	1.41	

Eğitim ve beceri düzeyinin dayanıklılığı artırıcı bir etmen (Eraydın 2013) olmasından yola çıkarak, eğitim düzeyi ve krizden etkilenme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, çiftçilerin eğitim düzeylerine göre Uçak Krizi'nden etkilenme düzeylerinin farklı olduğu tespit edilmiştir ($p=0.01$, $p<0.05$). Çalışmada lisansüstü düzeyde olan çiftçiler, Uçak Krizi'nden diğer eğitim gruplarına göre daha yüksek düzeyde etkilenirken, Ekonomik Kriz'den ise lise mezunu olan çiftçilerin daha yüksek düzeyde etkilendikleri ($p=0.01$, $p<0.05$) görülmüştür (Çizelge 4.16). Uçak Krizi'nde, eğitim seviyesi arttıkça krizden etkilenmenin de arttığı tespit edilmiştir. Ekonomik Kriz için ise eğitim seviyesine göre bir artış veya azalış tespiti yapılamamış, krizden lise mezunlarıyla birlikte en çok ortaokul ve ilkokul mezunlarının etkilendikleri görülmüştür. Analiz sonucunda, krizden etkilenme ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki çıksa da, bu sonucu mevcut yazın ile ilişkili bir şekilde açıklayabilmek mümkün olamamıştır.

Çizelge 4.16. Krizden etkilenme düzeylerinin eğitime göre incelenmesi (varyans analizi)

Krizden Etkilenme	Eğitim	n	x	s.s.	p
Uçak Krizi	Okuryazar	13	2.46	1.13	0.01*
	İlkokul	55	3.07	1.12	
	Ortaokul	85	3.11	1.48	
	Lise	66	3.56	1.39	
	Yüksekokul	24	2.88	1.26	
	Üniversite	49	2.86	1.17	
	Lisansüstü	8	4.13	0.35	
Ekonomik Kriz	Okuryazar	13	2.46	1.13	0.01*
	İlkokul	55	2.78	1.05	
	Ortaokul	85	2.89	1.35	
	Lise	66	3.52	1.45	
	Yüksekokul	24	2.63	1.21	
	Üniversite	49	2.61	1.08	
	Lisansüstü	8	2.38	0.92	

Ekonomik Özellikler

Bu başlık altında, krizlerin çiftçiler üzerindeki etkileri, dönüm başına elde edilen gelir, sera büyüklüğü, borçlanma ve birikim yapma durumlarına göre incelenmiştir.

Geliri az olan çiftçilerin, krizlerin etkilerini geliri çok olanlara göre daha fazla hissedecekleri düşünülmektedir, çalışmada dönüm başına gelir düzeyi ve krizden etkilenme düzeyi arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucu, çiftçilerin dönüm başına gelir düzeyleri ile krizlerden etkilenmeleri arasında zayıf düzeyde ve ters orantılı olacak şekilde ilişki olduğu görülmüştür ($r_u = -0.13$, $p_u = 0.03$ $p < 0.05$, $r_e = -0.17$, $p_e = 0.01$, $p < 0.05$). Dönüm başına gelir düzeyleri fazla olan çiftçilerin krizlerden daha az etkilendikleri belirlenerek, gelir arttıkça, krizden etkilenme düzeyinin azaldığı görülmüştür (Çizelge 4.17). Ayrıca çiftçilerin %54'ünün gelirlerini günümüz şartlarında yetersiz ve kısmen yeterli olarak görmeleri, %83'ünün birikim yapamıyor olmaları ve %40'ının da borçlu durumda olmaları, gelirin kriz dönemlerinde olduğu gibi normal şartlar altında da bir kırılganlık olduğunu göstermektedir.

Gelir gibi sera büyüklüğü fazla olan çiftçilerin de krizin etkilerini daha az hissedecekleri düşünülmüş ve sera büyüklüğü ile krizden etkilenme düzeyi arasındaki ilişkiye bakılmıştır (Çizelge 4.17). Çiftçilerin sera büyüklüklerinin krizden etkilenme düzeyleri ile zayıf düzeyde ve doğru orantılı olacak şekilde ilişkili olduğu görülmüştür ($r_u = 0.12$, $p_u = 0.04$ $p < 0.05$, $r_e = 0.13$, $p_e = 0.03$, $p < 0.05$).

Çizelge 4.17. Gelir ve sera büyüklüğü ile krizden etkilenme arasındaki ilişki (korelasyon analizi)

		Uçak Krizi	Ekonomik Kriz
Dönüm başına yıllık gelir	r	-0.13	-0.17
	p	0.03*	0.01*
Sera büyüklüğü	r	0.12	0.13
	p	0.04*	0.03*

Bu durumu açıklayabilmek için ziraat mühendislerinin görüşü alınmıştır. Ziraat mühendisi (A)'nın açıklaması şu şekildedir:

“Sera büyüklüğü fazla olan çiftçi daha çok ürününü satamıyor demektir. Tabi masraflar da var. 10 dönüm serası olan çiftçi 2 dönüm serası olan çiftçiye göre çok daha fazla masraf yapıyor. Örneğin biri on bin lira fidan parası ödüyor, diğeri elli bin lira. Sadece fidan parası da değil, aldıkları ilaç miktarı artıyor, çalışan kişi sayısı artıyor. Yaptığı masraf miktarı fazla iken ürününü satamayan çiftçi daha çok mağdur oluyor...”

Ziraat mühendisi (B) ise bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Masraf arttıkça krizin etkileri daha fazla hissedilir tabi ama bence bu durum serada çalışma durumu ile ilgili. Serası küçük olan çiftçi kendisi çalışıyor serada. Sera büyüklüğü artınca ortak (ortakçı) ile çalışıyorlar. Seranın sahibi bütün masrafları kendisi karşılıyor, serada ortakçı çalışıyor ve gelirin yarısını ortakçı alıyor. Krizde ürünü satamayınca veya daha ucuza satınca mal sahibi hem gelirinden oluyor hem de masrafını ödeyemiyor ve borçlanıyor.”

Ziraat mühendisinin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere bu durum çiftçilerin borçlanmaları ile yakından ilişkilidir. Çiftçilerin borçlu olma durumları ile krizden etkilenme düzeyleri de bu çalışma kapsamında araştırılmıştır. Çiftçilerin borçlu olma durumlarına göre krizlerden etkilenme düzeylerinin farklı olduğu tespit edilerek ($p=0.01$, $p<0.05$), borcu olan çiftçilerin krizlerden daha yüksek düzeyde etkilendikleri belirlenmiştir (Çizelge 4.18).

Çizelge 4.18. Krizden etkilenme düzeylerinin borçlu olma durumuna göre incelenmesi (bağımsız örneklem t testi).

Krizden Etkilenme	Borçlu Olma	n	x	s.s.	p
Uçak Krizi	Evet	121	3.57	1.33	0.01*
	Hayır	179	2.85	1.25	
Ekonomik Kriz	Evet	121	3.37	1.41	0.01*
	Hayır	179	2.60	1.09	

Beklendiği üzere borçlanmanın kriz dönemlerinde çiftçiler için bir kırılma olduğu tespit edilmiştir. Usman ve diğerleri (2017)'nin yaptıkları çalışmada da normal şartlarda borçlu olmak çiftçilerin kırılma noktası olarak belirlenmiştir. Bu duruma örnek olarak bir çiftçinin (Kadın, 52, ilköğretim mezunu) ifadeleri şu şekildedir:

“Kriz olmuş olmamış çok fark etmiyor. Biz (çiftçi) her zaman borçluyuz. Her sene borcumuzu kapatsak (bitirsek) yeter diyoruz ama hiç kapatamıyoruz. O yüzden kriz bizi etkilemiyor, biz zaten hep krizdeyiz.”

Bunun üzerine çiftçiye “Peki ne zamana kadar böyle devam edeceksiniz? Bu durumu önlemek için bir çözümünüz yok mu?” sorusu yöneltilmiştir. Çiftçi soruyu şu şekilde açıklamıştır:

“Gittiği yere kadar devam edeceğiz. Çözümü yok En sonunda satarım seramı, maaşlı bir işe girerim, rahat rahat yaşarım.”

Bir başka çiftçi (Kadın, 48, ilköğretim mezunu) ise borçlu olmayı şu ifadelerle anlatmıştır:

“..... Bankaya borcumuz var, komisyoncuya borcumuz var, eşe dosta borcumuz var. Daha sezona başlamadan borç yapmaya başlıyoruz. Her şeyi borçla alıyoruz. Bu işin sonu yok.”

Çiftçi, yöneltilen soruyu şu şekilde cevaplamıştır:

“Masraflar (girdi maliyetleri) artmaya devam ettikçe biz çözüm bulamayız.”

Çiftçilerin konu hakkındaki görüşlerinin alınmasının ardından, bir ziraat mühendisinin de görüşlerine başvurulmuştur. Mühendis, çiftçilerin borçlu olmaları durumunu şu ifadelerle aktarmıştır:

“Çiftçilerin en büyük problemi borçlu olmaları. Bu bizim için de öyle. Sattığımız ürünlerin fiyatı dövize göre belirleniyor. O yüzden hep bir artış var. Dolayısıyla çiftçi de ödeyemiyor ama almak zorunda. Çiftçinin cebinde nakit parası olmayınca biz de mecbur veresiye veriyoruz ilacı.”

Mühendis, sorunun çözümüne yönelik görüşünü ise aşağıdaki gibi aktarmıştır:

“Bence çiftçiye bir sefer olmak üzere borçlarını ödemek için destek verilebilir. Çünkü çiftçi her sene bize ödeme yapıyor ama beş yıl öncenin borcunu ödüyor. Öyle olunca da borç hiç bitmiyor. Çiftçiye borcunu ödemek şartıyla faizsiz kredi verilirse belki biraz toparlanırlar.”

Yapılan analizler ve ziraat mühendisi ile görüşme sonucunda, borçlu olmanın çiftçilerin hem günümüz şartlarında hem de kriz dönemlerinde baş edemedikleri yani uyum yöntemi geliştiremedikleri bir kırılma noktası olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca çiftçilerin dezavantajlı olduklarını düşündükleri konular olarak masraflarının çok olmasını ve borçlu durumda olmalarını belirtmiş olmaları da bu durumu destekler niteliktedir.

Borçlu olmanın ilişkili olduğu bir başka konu da çiftçiler ve komisyoncular arasındaki birlikteliktir. Kriz dönemlerinde çiftçilerin yaklaşık üçte birinin komisyoncuya borçlu oldukları bulgular bölümünde sunulmuştur. Komisyoncular, belli bir ücret kesintisi karşılığında, tarımsal ürünlerin pazara erişimi için çiftçi ve pazar arasındaki bağlantıyı sağlamaktadırlar. Ayrıca çiftçi için faizsiz kredi kaynağı niteliği taşımaktadırlar. Günümüz koşullarında olduğu gibi kriz dönemlerinde de komisyoncular çiftçilerin %78'i için ekonomik açıdan bir avantaj olarak görülmektedir. Fakat çiftçilerin %55'i pazara erişimlerinde komisyoncuların varlığından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Buradan anlaşılabileceği üzere, komisyoncuların varlığı günümüz şartlarında çiftçiler için pazara erişimde bir kırılma noktası oluştururken, kriz dönemlerinde ise çiftçiler için ekonomik bir uyum yöntemidir. Çiftçilerin pazara erişim için önerilerine bakıldığında, öneri sunanların (93 kişi) %38'i kooperatifleşmenin olması gerektiğini, %27'si pazara erişimin devlet tarafından yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca çiftçilerin %19'u çiftçi ile pazarın etkileşiminin artırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Çiftçilerin mevcut durumdaki pazara erişim sisteminden memnun olmadıkları ve yeni bir yöntem bekledikleri açıkça görülmektedir. Önerilerden de anlaşılabileceği üzere, çiftçiler pazara erişim aşamasında devletin öncü aktör olmasını beklemektedirler.

Çiftçilerin borçlu olmaları ile ilgili bir diğer konu da birikim yapabilme durumlarıdır. Gelirinin bir kısmını biriktirebilen çiftçilerin krizlerden daha az etkilenecekleri düşünülerek, birikim yapma ve krizden etkilenme arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda (Çizelge 4.19), çiftçilerin Uçak Krizi'nden ve Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeylerinin birikim yapabilme durumuna göre farklı olmadığı, birikim yapan veya yapamayan çiftçilerin her iki krizden de benzer şekilde etkilendikleri tespit edilmiştir ($p_u=0.19$, $p_e=0.06$, $p>0.05$).

Çizelge 4.19. Çiftçilerin birikim yapabilme durumu ile krizden etkilenmeleri arasındaki ilişki (bağımsız örneklem t testi)

Krizden Etkilenme	Birikim Yapabilme Durumu	n	x	s.s.	p
Uçak Krizi	Evet	81	2,98	1,08	0,19*
	Hayır	219	3,20	1,41	
Ekonomik Kriz	Evet	81	2,64	0,93	0,06*
	Hayır	219	3,01	1,38	

Üretim Özellikleri

Bu başlık altında, krizlerin çiftçiler üzerindeki etkileri, çiftçilikle uğraşan yıl sayısı, dönüm başına üretim miktarı ve ürün çeşitliliği, serada çalışan kişi sayısı, kaç yıldır aynı ürünün yetiştirildiği, yetiştirilen ürün türü ve sigortalı olma durumları üzerinden incelenmiştir.

Yapılan korelasyon analizinin sonucuna göre çiftçilerin Uçak Krizi'nden ve Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeyleri ile ortalama üretim miktarının, serada çalışan

kişi sayısının ve aynı ürünün kaç yıldır yetiştirdiklerinin anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı ($P_1=0.91$, $P_2=0.09$, $P_3=0.20$, $p>0.05$) görülmüştür (Çizelge 4.20).

Çizelge 4.20. Çiftçilerin ortalama üretim miktarı, serada çalışan kişi sayısı ve aynı ürünün kaç yıldır ekildiği ile krizlerden etkilenme düzeyleri arasındaki ilişki (korelasyon analizi)

		Uçak Krizi	Ekonomik Kriz
Ortalama üretim miktarı	r	0.01	0.02
	P_1	0.91*	0.71*
Serada çalışan kişi sayısı	r	0.10	0.09
	P_2	0.09*	0.12*
Aynı ürünün kaç yıldır yetiştirildiği	r	0.07	-0.07
	P_3	0.20*	0.26*

Bazı çalışmalarda sigorta yaptırmanın normal şartlarda çiftçilerin risk önleme yöntemi olduğu belirlenmiştir (Otmann vd. 1995; Meuwissen vd. 2001). Buradan yola çıkarak sigortalı olmanın kriz dönemlerinde de bir avantajı olup olmadığı, yani uyum yöntemi olup olmadığı incelenmiştir. Çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeylerinin sigortalı olma durumlarına göre de farklı olmadığı ($p_u=0.18$, $p_e=0.67$, $p>0.05$), sigortalı ve sigortasız çiftçilerin krizlerden benzer şekilde etkilendikleri görülmüştür (Çizelge 4.21).

Çizelge 4.21. Çiftçilerin sigortalı olma durumlarına göre krizden etkilenme düzeyleri (Bağımsız örneklem t testi)

	Sigorta	n	x	s.s.	p
Uçak Krizi	Yok	219	3.08	1.33	0.18*
	Var	81	3.31	1.31	
Ekonomik Kriz	Yok	219	2.89	1.27	0.67*
	Var	81	2.96	1.33	

Bir çiftçi (Erkek, 30, üniversite mezunu) sigortalı olmanın faydasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Krizde ürünü satamazsan sigortanın bir faydası yok. Biz sigortayı hortum, dolu, sel ihtimaline karşı yaptırıyoruz. Mesela geçen yıl benim seramı hortum vurdu. İçindeki ürün de zarar gördü sera da. Uzman geldi, inceledi. Ne olsa sigorta karşılayacak, kalan ürünü bir an önce kurtaralım diye borç para bulduk hemen yaptırarak serayı. En az yarısı gitmişti ürünlerin ama sigorta benim hasarımı %20 olarak belirlemiş. Hasar çok daha fazlaydı ama yine de şükrettik, borcun bir kısmını o parayla kapattım.”

Çiftçinin ifadelerinden yola çıkarak “Peki yeniden sigorta yaptırdınız mı?” sorusu yöneltilmiş ve çiftçi aşağıdaki ifadelerle cevaplamıştır:

“Yaptırdım, ben her sene sigorta yaptırırım. Ne olacağı belli olmaz, o kadar masraf yapıyoruz, bütün seram yıkılırsa ne yaparım?....”

Görüldüğü gibi sigorta yaptırmak, ekonomik ve politik kriz dönemleri için olmasa da doğal afetlere karşı geliştirilen bir uyum yöntemi olarak belirlenmiştir.

Çiftçilerin yetiştirdikleri ürünlere göre krizlerden etkilenme düzeyleri incelendiğinde, yetiştirilen ürün türüne göre krizden etkilenme düzeyinin farklı olduğu tespit edilmiştir ($p=0.01$, $p<0.05$). Çalışmada Uçak Krizi döneminde sırasıyla en çok hıyar, biber ve domates üretimi yapan çiftçilerin, Ekonomik Kriz döneminde ise hıyar, biber ve patlıcan üretimi yapan çiftçilerin krizlerden daha yüksek düzeyde etkilendikleri görülmüştür (Çizelge 4.22). Domates üretimi yapan çiftçilerin Uçak Krizi’nden Ekonomik Krize göre daha fazla etkilenmelerinin sebebi, Uçak Krizi’nin domates ihracatının en çok yapıldığı ülke olan Rusya (BAİB 2015 verisine göre) ile gerçekleşmiş olmasıdır.

Çizelge 4.22. Çiftçilerin yetiştirdikleri ürün türüne göre krizden etkilenme düzeyleri (varyans analizi)

Krizden Etkilenme	Yetiştirilen Ürün	n	x	s.s.	p
Uçak Krizi	Domates	66	3.05	1.39	0.01
	Biber	107	3.38	1.14	
	Hıyar	24	4.33	0.96	
	Patlıcan	59	2.88	1.39	
	Kavun	24	2.38	1.28	
	Mısır	20	2.40	1.14	
Ekonomik Kriz	Domates	66	2.58	1.14	0.01
	Biber	107	3.26	1.21	
	Hıyar	24	3.46	1.28	
	Patlıcan	59	2.78	1.39	
	Kavun	24	2.38	1.28	
	Mısır	20	2.50	1.24	

Yetiştirilen ürün türü gibi ürün çeşitliliğine göre krizlerden etkilenme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu ($p_u=0.02$, $p_e=0.01$, $p<0.05$), her iki kriz döneminde de ürün çeşitliliği olan çiftçilerin krizlerden daha az düzeyde etkilendikleri görülmüştür (Çizelge 4.23). Uçak Krizi için, Antalya’dan Rusya’ya yapılan en fazla ihracat ürününün domates olduğu bilindiğinden (BAİB 2015 verisine göre), beklendiği gibi ürün çeşitliliğinin olması krizin etkilerini hafifletmiştir. Ekonomik Kriz için de bu durum yazın ile desteklenmektedir. Yazında çeşitliliğin, krizin etkilerinin hafifletilmesini sağladığı bilinmektedir (Milestad ve Darnhofer 2008). Ayrıca kriz

dönemi için olmasa da normal şartlar altında ürün çeşitliliğinin tarım sektöründe dayanıklılığı artıran bir uyum yöntemi olduğu birçok çalışmada ortaya konulmuştur (Akçaöz ve Özkan 2005; Kouame 2010; Lin 2011; Okereke 2012). Khoury ve diğerleri (2014)'nin yaptıkları çalışmada ise az sayıdaki ürüne bağımlılık çiftçilerin kırılganlığı olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada da ürün çeşitliliği kriz dönemlerinde çiftçiler için bir uyum yöntemi olarak belirlenmiştir.

Çizelge 4.23. Krizden etkilenme düzeylerinin ürün çeşitliliğine göre incelenmesi (bağımsız örneklem t testi)

Krizden Etkilenme	Ürün Çeşitliliği	n	x	s.s.	p
Uçak Krizi	Birden fazla ürün	107	3.05	1.39	0.02*
	Tek ürün	193	3.38	1.14	
Ekonomik Kriz	Birden fazla ürün	107	2.58	1.14	0.01*
	Tek ürün	193	3.26	1.21	

Tecrübenin normal şartlar altında dayanıklılığı artıran bir unsur olduğu bilinmektedir (Bentley 2006; Kummer vd. 2012). Tecrübe ilişkili bir kavram olan yol bağımlılığın ise, artan getirilerle desteklendiği zaman dayanıklılığı artıran bir etmen olduğu bilinmektedir (Röhring ve Gailing 2010). Kriz dönemlerinin, tarihsel bir yol bağımlılığın kırılma anı olduğu düşünüldüğünde, geçmişten gelen tecrübelerin, dayanıklılık üzerinde olumlu etkilerinin olmayacağı düşünüülerek, çiftçilik yapılan yıl sayısı ile krizden etkilenme arasında nasıl bir ilişki olduğuna bakılmıştır. Çiftçilik yaptıkları yıl sayısı ile Uçak Krizi'nden etkilenme düzeyleri arasında zayıf düzeyde ve doğru orantılı bir ilişkili olduğu görülmüştür ($r=0.39$, $p=0.01$, $p<0.05$). Çiftçilik yaptığı yıl sayısı fazla olan çiftçiler Uçak Krizi'nden daha çok etkilenmişlerdir (Çizelge 4.24). Benzer bir sonuç Ekonomik Kriz için de gözlemlenmiştir. Çiftçilerin çiftçilik yaptıkları yıl sayısı ile Ekonomik Kriz'den etkilenme düzeyleri arasında orta düzeyde ve doğru orantılı bir ilişkili olduğu görülmüştür ($r=0.42$, $p=0.01$, $p<0.05$). Çiftçilik yaptığı yıl sayısı fazla olan çiftçiler Ekonomik Kriz'den daha çok etkilenmiştir (Çizelge 4.24). Her ne kadar yazında tecrübenin dayanıklılığı artırdığı (Bentley 2006; Kummer vd. 2012) bilinse de, Kumluca'da tam tersi bir sonuç elde edilmiştir. Aniden meydana gelmeleri ve ortaya çıkardıkları öngörülemeyen etkiler sebebiyle kriz dönemleri, yol bağımlılığın kırıldığı anlardır. Tecrübenin yol bağımlılığı artıran bir unsur olduğu düşünüldüğünde, beklendiği üzere kriz dönemleri için tecrübe (yol bağımlılık) dayanıklılığı azaltan bir etmen olarak belirlenmiştir. Bu sebeple sektördeki yeni aktörler (new comers), tarihsel bir yol bağımlılığa hapsolmadıkları için kriz dönemlerinde daha fazla avantaja sahiptirler.

Çizelge 4.24. Krizden etkilenme ve çiftçilik yapılan yıl arasındaki ilişki (korelasyon analizi)

Krizden Etkilenme		Çiftçilik yapılan yıl
Uçak Krizi	r	0.39**
	p	0.01*
Ekonomik Kriz	r	0.42**
	p	0.01*

Katılımcılık Durumu

Bu başlık altında, krizlerin çiftçiler üzerindeki etkileri, birliklere üye olma, karar alma süreçlerine katılım, destek ve/veya teşvik alma durumları üzerinden incelenmiştir. Ayrıca hem kriz dönemleri için hem de günümüz için tarım sektörüne yönelik geliştirilen politikalar da bu başlık altında tartışılmıştır.

Usmann ve diğerleri (2017)'nin yaptıkları çalışmada, birliklere üyelik normal şartlarda çiftçilerin geliştirdikleri risk önleme yöntemlerindendir. Buradan yola çıkarak birliklere üye olmak ile krizden etkilenme düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan t testi analizinin sonucuna göre (Çizelge 4.25) çiftçilerin birliklere üye olup olmama durumlarının krizlerden etkilenme düzeylerine etki etmediği belirlenmiştir ($p_u=0.32$, $p_e=0.06$, $p>0.05$).

Çizelge 4.25. Birliklere üyelik ve krizden etkilenme arasındaki ilişki (bağımsız örneklem t testi)

Krizden Etkilenme	Birliklere Üyelik	n	x	s.s	p
Uçak Krizi	Evet	39	3.07	1.32	0.32*
	Hayır	261	3.23	1.33	
Ekonomik Kriz	Evet	39	2.77	1.26	0.06*
	Hayır	261	3.08	1.30	

Çiftçilerin mevcut çalışma şartlarını iyileştirmek adına birliklere üyelikleri bir avantaj sağlarken aniden ortaya çıkan bir kriz esnasında, birliklere üye olmanın bir avantaj sağlamadığı görülmektedir. Ayrıca birliklere üyeliği bulunan çiftçilerin (39 kişi) çok az olması, sektörde çiftçileri sınırlayıcı bir güç olabilmektedir. Bu durumu bir çiftçi (Erkek, 39, lise mezunu) şu şekilde açıklamaktadır:

“Bizim devlete sesimizi duyurabileceğimiz bir platform yok. Her sene haberlerde sebze fiyatları çok yüksek diye haber yapılır, çiftçiye suç atılır, biz televizyon karşısında çaresiz dinleriz. Keşke bizi de dinleseler, kim suçlu o zaman anlarlar. Bizim çiftçi olarak birlik olmamız sesimizi birleştirip duyurmamız gerekiyor.”

Bitkisel üretimle uğraşan her ilçede ziraat odası ve tarım kredi kooperatifi olmasına rağmen bu birlikler sadece yerelde çiftçiye bilgilendirici ve destekleyici faaliyetlerde bulunmakta, ulusal düzeyde çiftçilerin sesini duyurabilmek için başvuracakları bir platform görevi yapamamaktadırlar. Bu yüzden çiftçilerin birliklere erişim sağlayamıyor olması, kriz döneminde olduğu gibi normal şartlar altında da çiftçiler için bir kırılma noktası oluşturmaktadır.

Yönetişimin bölgesel dayanıklılığı artırıcı bir güç olduğu (Jarayaman 2004; Briguglio vd. 2009) bilinmektedir. Bu durumun kriz dönemlerinde çiftçiler için bir avantaj sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Yönetişimin sağlanabilmesi için çiftçilerin karar alma süreçlerine katılım sağlamaları gerektiğinden, karar alma süreçlerine katılım ile krizden etkilenme arasındaki ilişkiye bakılmıştır (Çizelge 4.26). Çiftçilerin karar alma süreçlerine katılım durumlarının krizlerden etkilenme düzeylerine etki etmediği tespit edilmiştir ($p_u=0.08$, $p_e=0.07$, $p>0.05$).

Çizelge 4.26. Yönetişim (katılımcılık düzeyi) ile krizden etkilenme arasındaki ilişki (bağımsız örneklem t testi)

Krizden Etkilenme	Karar alma süreçlerine katılım	n	x	s.s	p
Uçak Krizi	Evet	173	3.02	1.34	0.08*
	Hayır	127	3.33	1.33	
Ekonomik Kriz	Evet	173	2.97	1.30	0.07*
	Hayır	127	3.03	1.30	

Yönetişim ile krizden etkilenme arasında bir ilişki olmasa da çiftçilerin ifadelerinden yönetişimin sektörde eksikliği ortaya çıkmaktadır. Çiftçilerin size yetki verilseydi sorunlarınızı nasıl çözerdiniz? sorusuna %22 ile çiftçiye dinlerdim yanıtını vermeleri bu durumu destekler niteliktedir. Bir çiftçi (Erkek, 56, lise mezunu) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bana yetki verilseydi önce bütün çiftçileri dinlerdim. Bu çok zor değil, her ilçede bir gün toplantı yapacağız desinler biz koş koş gideriz. Bizim yaşadığımız zorlukları bilseler çözmek için çaba gösterirlerdi.”

Yetki verilseydi üretim planlaması yapacağını ifade eden bir çiftçi (Erkek, 49, üniversite mezunu) ise şu şekilde ifade etmektedir:

“Ben olsam üretim planlaması yapardım. Devlet komisyoncuyla, aracıyı kaldırsın. Her çiftçiye sen şu kadar domates yetiştir, sen biber, sen salatalık yetiştir desin. Bize pazar ve fiyat garantisi versin, biz yetiştiririz. Sonra da devlet kârını koyup

dış pazara göndersin. İç pazarda da maliyetine satsın. Hem çiftçi kazansın hem de şehirlerde millet on liraya domates almak zorunda kalmasın.”

Çiftçilerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, yönetim eksikliği çiftçiler için bir kırılma noktası oluşturmaktadır.

Destek ve/veya teşvik almanın krizin etkilerini hafifleteceği düşünülerek, destek ve/veya teşvik alma ile krizden etkilenme arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Çiftçilerin destek ve/veya teşvik alma durumuna göre krizlerden etkilenme düzeylerinin farklı olduğu ($p_u=0.01$, $p_e=0.04$, $p<0.05$) destek ve/veya teşvik alan çiftçilerin her iki krizden de daha düşük düzeyde etkilendikleri görülmüştür (Çizelge 4.27).

Çizelge 4.27. Krizden etkilenme ve destek ve/veya teşvik alma arasındaki ilişki (bağımsız örneklem t testi)

Krizden Etkilenme	Destek ve/veya teşvik alma	n	x	s.s	p
Uçak Krizi	Evet	182	2.90	1.07	0.01*
	Hayır	127	3.36	1.08	
Çizelge 4.27'nin devamı					
Ekonomik Kriz	Evet	173	2.94	1.37	0.04*
	Hayır	127	3.33	1.08	

Usmann ve diğerleri (2017) de normal şartlar altında çiftçilerin benimsedikleri uyum yöntemlerinden birinin destek almak olduğunu belirlemişlerdir. Bu durum beklendiği üzere kriz döneminde de aynı sonucu vermiştir. Başka bir deyişle destek ve/veya teşvik almak, çiftçilerin krizlere karşı benimsedikleri bir uyum yöntemidir. Çiftçilerin politikacılardan beklentilerinin %23 ile desteklerin artırılması olması da bu sonucu destekler niteliktedir.

Yenileşimi Benimseme

Bu başlık altında, krizlerin çiftçiler üzerindeki etkileri, yenileşimi benimseme durumu üzerinden incelenmiştir.

Yenilikçi uygulamaların bölgesel dayanıklılığı artırdığı gibi (Eraydın 2013) tarım sektörünün dayanıklılığını da artırdığı bilinmektedir (Mlenga ve Maseko 2015). Bu doğrultuda yenileşimi benimseme (yenilikçi uygulama yapan) ile krizden etkilenme arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre, çiftçilerin yenileşimi benimseme durumlarına göre krizlerden etkilenme düzeylerinin farklı olduğu ($p=0.01$, $p<0.05$), her iki kriz döneminde de yenileşimi benimseyen çiftçilerin krizlerden daha düşük düzeyde etkilendikleri belirlenmiştir (Çizelge 4.28). Yani yenileşimi benimsemenin çiftçiler için kriz dönemlerinde bir uyum yöntemi olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 4.28. Krizden etkilenme ile yenileşimi benimseme arasındaki ilişki (bağımsız örneklem t testi)

Krizden Etkilenme	Yenileşimi Benimseme	n	x	s.s	p
Uçak Krizi	Evet	30	2.93	1.05	0.01*
	Hayır	270	3.33	1.06	
Ekonomik Kriz	Evet	30	2.91	1.22	0.01*
	Hayır	270	3.36	1.12	

Kumluca’da yenileşimi benimseyen çiftçi sayısı çok sınırlı olmakla birlikte (30 kişi) yenileşimi benimseyen çiftçilerin de çoğunlukla yeni ürün türü yetiştirerek yenileşimi benimsedikleri görülmüştür. Yenileşimi benimseyen çiftçilerin yeni bir ürün türü yetiştirdikleri düşünüldüğünde, politik krizde pazarı kaybedilen ürünü yetiştirmemeleri dayanıklılıklarını artırmıştır. Bu durumu bir çiftçi (Kadın, 32, lise mezunu) şu şekilde anlatmaktadır:

“Biz eşimle fide firmasında çalışıyoruz. Serada arta kalan zamanda çalıştığımız için işçiliği kolay diye biber yetiştiriyoruz. O yüzden Uçak Krizi bizi çok etkilemedi. Ama domates yetiştirenler için baya ağır geçti.”

Ekonomik kriz için ise diğer çiftçilerin yetiştirdikleri üründen farklı bir ürün türünü yetiştiriyor olmaları, ürün fiyatının artmasından dolayı (ürünü yetiştiren çiftçi sayısının az olmasından dolayı) çiftçilerin dayanıklılığını artırmıştır. Bu durum aynı zamanda komisyonculuk da yapan bir çiftçinin (Erkek, 36, üniversite mezunu) ifadelerinden de anlaşılmaktadır:

“Şirketler bize yeni bir ürün türü tanıttığında (çoğunlukla bilinen ürünlerin farklı bir türü, bitkisel hastalıklara karşı daha dayanıklı, raf ömrü daha uzun, görsel olarak daha çekici bir domates gibi) önce pazarını araştırıyoruz. Zaten genelde ürün yeni olunca pazarı da iyi oluyor. Eğer hoşumuza giderse çiftçilere söylüyoruz. Bu ürünü yetiştirirseniz en az şu paraya ürünü sizden alacağız, artı olarak şu kadar para vereceğiz, fidan parasında indirim yapacağız, destek olacağız gibi teşviklerle çiftçiye ürünü yetiştiriyoruz. Hem çiftçi kazanıyor hem biz.”

Elde edilen bulgular ve çiftçilerle yapılan görüşmeler sonucunda yenileşimi benimsemenin kriz dönemlerinde çiftçiler için bir uyum yöntemi olduğu açıkça görülmektedir. Çiftçilerin yenileşimi benimsemeleri için (yenilikçi üretim yapmaları için) beklentileri incelendiğinde %36 ile destek bekledikleri, %29 ile girdi maliyetlerinin düşürülmesini istedikleri belirlenmiştir. Kumluca’daki çiftçilerin %66’sının tarımsal verimliliği arttırmak için zirai ilaç ve gübre gibi geleneksel yöntemleri kullandıkları düşünüldüğünde, politika yapıcıların bu göstergeler doğrultusunda önlem alarak, yenilikçi üretim için çiftçiye desteklemeleri gerekmektedir.

Çiftçilerin krizlerden etkilenme düzeylerinin değişkenlere göre incelenmesinin ardından, kriz dönemlerinde ve sonrasında nasıl uyum yöntemleri geliştirdikleri de incelenmiştir. Kriz döneminde, Uçak Krizi için ürün değişikliği yapmak ve maliyetleri

azaltmak yani tasarruf yapmak, Ekonomik Kriz’de ise tasarruf yapmak ön plana çıkan uyum sağlama yöntemleridir. Kriz dönemlerinden sonra geliştirilen uyum sağlama yöntemlerine bakıldığında ise her iki kriz için de borçlanma yaparak krizin etkilerine uyum sağlamaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum çiftçilerin kriz dönemlerinde yatırımlarını yönlendirme eğilimleri ile de desteklenmektedir. Çiftçilerin %88’i kriz dönemlerinde yatırım yapamadıklarını belirtirken, %12’si de yatırım yapamadıklarını aksine tasarruf yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Çiftçilerin kriz dönemlerinde yaşadıkları zorluklar, “Geleceği nasıl gördünüz?” sorusuna verdikleri yanıtlardan da anlaşılmaktadır. Çiftçilerin verdikleri yanıtlar %49 ile umutsuz-karamsardır. Buna karşılık geleceği umutlu olarak gören çiftçiler %8 ile çok az bir oranda kalmıştır.

Burada değinilmesi gereken önemli bir konu da çiftçilerin mesleği bırakmayı düşünüyor olmalarıdır. Çiftçiler baş edemedikleri zorluklar yüzünden meslekten uzaklaşmaktadırlar. Oysa “Elinizde bir sermaye olsa neye yatırım yapardınız?” sorusunu çiftçilerin %47’si sera yaptırdım diye cevaplarırken, %21’i seramı geliştirdim diye cevaplamışlardır. Çiftçilerin, her ne kadar geleceği umutsuz ve karamsar olarak görseler de, sermayeleri olması durumunda yine tarım sektörüne yatırım yapmak istemeleri, yaşadıkları sorunların çözülmesi durumunda sektörden ayrılmayacaklarının göstergesidir. Bu yüzden çiftçilerin sorunlarının çözülmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, tarım sektörünün sürdürülebilirliği için önemlidir.

Bunun yanında, çiftçilerin politikaların sektör üzerindeki müdahalelerini değerlendirmelerine bakıldığında, %43 ile politikaları olumsuz olarak nitelendirdikleri, %33 ile politikaların sektör üzerinde bir müdahalesinin olmadığını düşündükleri ve %24 ile politikaları yetersiz buldukları görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda çiftçilerin politikacılar bekledikleri olarak %69 ile girdi maliyetlerinin düşürülmesinin geldiği, %23 ile de çiftçiye verilen desteklerin artırılmasının geldiği görülmektedir. Ortmann ve diğerleri (1995) ve Akçaöz ve Özkan (2005)’in yaptıkları çalışmalarda da mevcut şartlarda hükümet politikaları çiftçilerin karşılaştıkları risk kaynakları olarak belirlenmiştir. Kriz dönemleri için de aynı sonuç elde edilerek, kriz dönemlerinde yanlış geliştirilen politikaların çiftçilerin kırılgan bir yapı sergilemelerine sebep olduğu belirlenmiştir. Çiftçilerin beklentileri ve ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilecek olan politikalar, çiftçilerin dayanıklılığını arttırıcı nitelikte olabilecektir.

Yanlış geliştirilen politikaların yanında, çiftçilerin mevcut çalışma şartlarının zorluğu da çiftçileri kriz dönemlerinde etkilemiştir. Yaşadığı iki kriz arasındaki farkı bir çiftçi (erkek, 48, lise mezunu) şu şekilde anlatmaktadır:

“Bizim masrafımız çok fazla. Ne zaman ilaç almaya kalksam zam gelmiş oluyor. Ama çok şükür ürünümüzü satabiliyoruz. Uçak Krizi’nde de her şey pahalıydı, bizim yine masrafımız çoktu. Bunun üzerine bir de ürünlerimizi satamadık. Fiyatlar (ürün fiyatı) iyice düştü. O zamanlar çok stres yaşadık, ne olacak bu işin sonu diye bekledik. Elimizden gelen bir şey yoktu...”

Buradan çiftçilerin mevcut çalışma şartlarının zorluğu nedeni ile krizlerin etkisinin daha da arttığı anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgulara da çiftçilerin %51’inin tarımsal üretimini zorlayan faktörlerin zararlı böcekler ve bitkisel hastalıklar olduğu görülmüştür. Üretim aşamasında olduğu gibi ürünlerin pazarlanmasını da en çok %44

ile zararlı böcekler ve bitkisel hastalıkların etkilediği görülmüştür. Bitkisel hastalıklar ve zararlı böcekler yüzünden çiftçiler daha çok zirai ilaç kullanmak zorunda kalmakta, çiftçilerin girdilere olan bağımlılığı artmakta ve sonuç olarak çalışma şartları zorlaşmaktadır. Kırılganlığına etki eden bir faktör olan duyarlılık, sistemin rahatsızlığa (kriz) maruz kaldığında, rahatsızlığın etkilerini ne derece emebildiği (Adger 2006) olarak kabul edilirse, çiftçilerin mevcut çalışma koşulları (ürünlerin üretim ve pazarlama aşamasında yaşanan zorluklar) krizler karşısında duyarlılığını artıran, yani uyum sağlama kapasitelerini azaltan bir etmen olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle zararlı böcekler ve bitkisel hastalıklar çiftçiler için günümüz şartlarında bir kırılganlık oluşturmakta ve bu kırılganlıklar, kriz dönemlerinde çiftçilerin uyum sağlama kapasitelerini azaltmaktadır.

Elde edilen bulgulara da çiftçilerin kriz dönemlerinde en çok yüksek girdi maliyetlerini karşılamakta zorlandıkları belirlenmiştir. Bir çiftçi (Erkek, 45, lise mezunu) bu durumu şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Uçak Krizi’nde bir dönem ürün satamadık, sattıysak ucuza sattık, ama uzun sürmedi, düzeldi. Bu sene sebze güzel para kazandırdı ama ilacı, gübresi, mazotu o kadar pahalı ki bizim kârımız her geçen sene azalıyor. Maksat ne kadar para kazandığın değil, sezon sonunda cebine ne kadar kaldığı..... Biz her sezonu borçlu bitiriyoruz, önümüzdeki sezona hem önceki sezonun borçlarıyla hem de gelecek sezonun borcuyla giriyoruz.”

Elde edilen bulgular ve çiftçinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere kriz dönemlerinde yüksek girdi maliyetleri, günümüz şartlarında ise girdi maliyetlerinde yaşanan dalgalanmalar çiftçiler için kırılganlık oluşturmaktadır.

Elde edilen bulgularla birlikte çiftçilerle ve mühendislerle yapılan görüşmeler sonucunda, tarım sektörünün devamlılığı için çiftçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Bunun yanında sektörün kırılganlıklarının ortadan kaldırılması ve çiftçilerin aniden ortaya çıkabilecek bir krize karşı uyum yöntemleri geliştirebilmeleri için yapılacak olan düzenlemeler önem arz etmektedir.

5. SONUÇLAR

Bu tezde meydana gelme biçimi ile farklı niteliğe sahip iki krizin, tarım sektörü ve çiftçilerin dayanıklılığı üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Ayrıca bu tez yazında sıklıkla rastlanan, çiftçilerin karşı karşıya kaldıkları riskleri (kırılganlıklar) ve risk önleme kaynaklarını (uyum yöntemlerini) araştıran çalışmaların bir boşluğunu kapatmaya yönelik çaba içerisinde olup, kriz dönemlerinde karşılaşılan kırılganlıklar ve bu kırılganlıklara karşı geliştirilen uyum yöntemlerini, farklı nitelikteki iki kriz dönemi özelinde araştırmıştır.

Tez çalışmasında, her iki kriz döneminin de çiftçileri olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Krizden genel etkilenme düzeyinin gelirin etkilenmesinden daha fazla olduğu tespit edilmiş ve krizlerin çiftçiler üzerindeki etkisinin sadece ekonomik etkiler olmadığı görülmüştür. Krizden genel etkilenme düzeyinde olduğu gibi ekonomik olarak etkilenme düzeyinde de politik kriz olan Uçak Krizi'nden Ekonomik Kriz'e oranla daha fazla etkilenildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, ürün çeşitliliği fazla olan, genç yaştaki, destek ve/veya teşvik alan ve yenileşimi benimseyen çiftçilerin krizlerden genel etkilenme düzeylerinin daha az olduğu belirlenmiştir. Ayrıca sera büyüklüğü ve çiftçilik yapılan yıl sayısı fazla olan ve borçlu durumda olan çiftçilerin krizlerden genel etkilenme düzeylerinin daha fazla olduğu, birikim yapabilme durumu, ailedeki birey sayısı, ortalama üretim miktarı, serada çalışan kişi sayısı, kaç yıldır aynı ürünün yetiştirildiği, sigortalı olma veya olmama durumu, birliklere üyelik ve karar alma süreçlerine katılım ile krizlerden etkilenme arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Bulgular sonucunda, 2015 Uçak Krizi'nin çiftçiler üzerinde yarattığı sarsıcı etkiler açıkça görülmektedir. Politik sebeplerle ortaya çıkan bu kriz, çiftçileri özellikle ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Çiftçilerin kriz öncesi dönemde borçlu durumda olmaları, krizin etkilerinin daha da artmasına sebep olurken, krizin tarım sektöründe ana pazar niteliğinde olan bir ülke ile gerçekleşmiş olması ve ana pazara satılan ürünlerin çeşitliliğinin az olması, sektörün kırılgan yapısını ön plana çıkararak, çiftçilerin gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Politik krizin çiftçiler üzerindeki bir başka olumsuz etkisi ise iki ülke arasında yaşanan gerilimlerin yani krizin ne zaman biteceğinin öngörülemiyor olmasıdır. Bu durum, çiftçiler krizin ve krizin etkilerinin bitmesini umutsuz şekilde beklemeleri ile sonuçlanmıştır. Yani yaşanan politik kriz, çiftçileri sadece ekonomik olarak değil psikolojik olarak da derinden etkilemiştir. Ayrıca çiftçileri kriz döneminde psikolojik olarak etkileyen tek etmen geleceği öngöremiyor olmaları değildir. Kriz döneminde seslerini duyurabilecekleri bir platformun olmaması da çiftçileri psikolojik olarak etkileyen diğer bir etmendir.

2018 Ekonomik Krizi'nin çiftçiler üzerindeki etkileri de 2015 Uçak Krizi ile benzer niteliktedir. Çiftçilerin mevcut ekonomik koşullarının yetersizliği, bu kriz döneminde de krizin etkilerinin artmasına sebep olmuştur. Ekonomik krizin etkileri en çok üretim aşamasında kullanılan girdilerin maliyetlerinde hissedilmiştir. Girdi maliyetlerinin döviz artışı ile orantılı şekilde artıyor olması, buna karşılık ürün fiyatlarının Türk Lirası üzerinden belirleniyor olması, çiftçilerin geliri ile maliyetlerinin orantısız şekilde değişmesine sebep olarak, çiftçilerin gelir-gider hesaplamasında zorlanmalarına neden olmuştur. Uçak krizi döneminde olduğu gibi bu kriz döneminde

de çiftçilerin seslerini duyurabilecekleri bir platformun olmaması, çiftçiler için bir kırılma noktası olmuştur.

Çalışma kapsamında her ne kadar iki farklı kriz dönemi kıyaslanırsa da, krizlere karşı kırılma noktaları ve geliştirilen uyum yöntemleri büyük oranda benzerlik göstermektedir (Çizelge 5.1). Bu durum, krizin etkilerinin bütüncül bir çerçevede incelenerek öneriler geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Çizelge 5.1. Çiftçilerin kırılma noktaları ve geliştirdikleri uyum yöntemleri

	2015 Politik Kriz	2018 Ekonomik Kriz
Çiftçilerin Günümüzdeki Kırılma Noktaları	• Çalışma şartlarının zorluğu (bitkisel hastalıklar ve zararlı böcekler) • Gelirin yetersizliği • Girdi fiyatlarında yaşanan dalgalanma • Borçlanma • Pazara erişimde komisyoncunun varlığı	
Çiftçilerin Kriz Döneminde Yaşadıkları Kırılma Noktaları	• Tek pazara bağımlılık • Tek ürüne bağımlılık • Politikalar • Mevcut çalışma şartları • Girdi maliyetleri • Borçlanma • Birliklere erişim eksikliği • Yönetişim eksikliği	• Politikalar • Mevcut çalışma şartları • Girdi maliyetleri • Borçlanma • Birliklere erişim eksikliği • Yönetişim eksikliği
Çiftçilerin Krizlere Karşı Geliştirdikleri Uyum Yöntemleri	• Ürün çeşitliliği • Destek ve/veya teşvik almak • Yenilikçi üretim yapmak • Tasarruf yapmak • Komisyoncudan faizsiz kredi almak • Borçlanmak	• Destek ve/veya teşvik almak • Yenilikçi üretim yapmak • Tasarruf yapmak • Komisyoncudan faizsiz kredi almak • Borçlanmak

Çalışma sonucunda, çiftçilerin mevcut çalışma şartlarının çiftçileri olumsuz yönde etkilediği ve krizlere karşı duyarlılıklarını artırdığı tespit edilmiştir. Bu duyarlılıklar sebebi ile çiftçiler kriz esnasında kırılma noktası sergilemektedirler. Çiftçilerin duyarlılıklarının azaltılması yani çalışma koşullarının iyileştirilmesi ile krizde ve krizden sonra uyum sağlama kapasitelerinin artması sağlanacaktır. Yani çiftçiler değişen koşullara daha hızlı uyum sağlayarak dayanıklı bir yapı sergileyebileceklerdir.

Çalışma sonucunda tek bir pazara bağımlı olmanın sektör ve çiftçiler için bir kırılma noktası oluşturduğu yani dayanıklılıklarını azalttığı tespit edilmiştir. Uçak Krizi'nin sonuçları bu durumu destekler niteliktedir. Antalya gibi sektörleri tek pazara bağımlı

kentlerde, yanlış geliştirilen politikalar sonucunda kırılganlıklar artarak, yerelde bireyin, bölgede sektörün ve ulusal düzeyde ülke ekonomisinin dayanıklılığı azalmaktadır. Öncelikle tarım sektörü için geliştirilen politikalarda yeni pazar arayışına girmek gereklidir çünkü tek pazara bağımlı olmak çiftçilerin krizden bu denli etkilenmelerine sebep olan en büyük kırılganlıktır. Pazar çeşitliliği sayesinde, bir kriz esnasında pazarlardan birinin ortadan kalkması sonucu, krizin etkileri diğer pazarlar sayesinde dağılabilecektir. Bu sayede krizin etkileri azalarak, hem çiftçilerin hem de sektörün dayanıklı bir yapıya kavuşmaları sağlanabilir.

Ekonomik kriz esnasında çiftçilerin karşılaştıkları en büyük kırılganlık ise girdi fiyatlarında oluşan artıştır. Sektörde kullanılan girdilerin dışa bağımlı olması fiyat artışının temel nedenidir. Kullanılan girdilerin dışa olan bağımlılığının azaltılması yani ülkemizde de girdi üretiminin sağlanması, çiftçilerin girdi maliyetlerinden kaynaklanan kırılganlıklarına çözüm olacaktır. Ayrıca günümüzde çiftçilerin üretim aşamasında bitkisel hastalıklar ve zararlı böceklerle mücadele etmek için çoğunlukla zirai ilaçlara başvurdukları bilinmektedir. İleri teknoloji kullanımı ve yeni üretim yöntemlerinin benimsenmesi ile zirai ilaçlara olan bağımlılık azalarak, çiftçinin girdi maliyetlerinde yaşanan artışa karşı daha dayanıklı hale gelmesi sağlanacaktır. Yapılacak olan destekler ve teşvikler ile çiftçinin ileri teknolojiyi ve yeni üretim yöntemlerini benimsenmesi sağlanabilir. Böylece üretim ve pazarlama aşamasında çiftçilerin yaşadıkları sorunlar da çözüme kavuşabilecektir.

Kriz dönemlerinde çiftçilerin gelirlerinin azaldığı ve çeşitli sebeplerle çiftçilerin borçlandıkları bilinmektedir. Borçlu olma durumu krizlere karşı bir kırılganlık olarak belirlenmiştir. Çiftçilerin üretim aşamalarında yapılacak olan planlama ile ürün fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların önüne geçilerek, çiftçilerin sabit bir gelire kavuşmaları sağlanabilir. Böylece çiftçilerin gelir-gider planlaması yaparak, borçlanma eğilimine girmeleri önlenabilir. Ayrıca çiftçilerin mevcut birikmiş borçlarını ödemeleri için bir seferliğine düşük faizli kredi gibi destekler verilerek borçlarını ödemeleri sağlanabilir. Çiftçilerin borçlu olmaya karşı geliştirdikleri bir uyum yönteminin olmadığı ve baş edemedikleri noktada çiftçilik mesleğini bırakmayı düşündükleri göz önünde bulundurulursa, alınacak olan önlemlerin tarım sektörünün devamlılığı için ne denli önemli olduğu açıkça görülmektedir.

Borçlanma ile ilişkili bir konu olan komisyoncuların varlığı, çiftçiler için kriz dönemlerinde uyum yöntemi, ürünlerin pazara erişiminde ise bir kırılganlık olarak belirlenmiştir. Komisyoncuların çiftçiler için uyum yöntemi olmalarının sebebi, komisyonculardan faizsiz kredi alabilmeleridir. Özellikle kriz döneminde bu durum çiftçiler için bir avantaj oluşturmaktadır. Fakat ürünlerin pazarlanması aşamasında komisyoncuların çiftçilerden aldıkları kesinti miktarının fazla olması, çiftçileri pazara erişimde yeni arayışlar içerisine itmektedir. Çiftçilerin önerileri de göz önünde bulundurulunca, devletin pazara erişimde öncü aktör olması gerektiği görülmektedir. Yeni bir sistem arayışından önce mevcut sistemi iyileştirme çabasına girilmesi hem çiftçiler hem de komisyoncular açısından faydalı olacaktır. Çiftçi ve komisyoncu arasındaki ilişki her ne kadar yasalarla belirlenmiş olsa da bir takım aksaklıklar olduğu bilinmektedir. Bu aksaklıkların giderilmesi için, sektörde yapılan denetlemelerin artması ve bu denetlemelerin çiftçinin haklarını korumaya yönelik olması ile mevcut sistemin iyileşmesi sağlanabilir. Bu aşamada merkezi ve yerel yönetimlerle birlikte, ziraat odaları gibi birliklerin ve sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil olmaları,

sistemin iyileşmesine katkı sağlayacaktır. Yeni bir yöntem arayışına girilecek olursa, kurulacak olan kooperatifler ile çiftçinin pazara erişiminde rol oynayan aktör sayısı azaltılarak, çiftçi-pazar etkileşimin artırılması sağlanabilir. Yaş sebze ve meyvenin kısa ömürlü olmasından kaynaklanan lojistik aşamasındaki zaman problemi, belirli bölgelere kurulacak olan depolama alanları ile çözülebilir. Ayrıca üretim planlamasını da içeren bir organizasyon sistemi ile her çiftçinin hangi ürünü yetiştireceği (üretim planlaması), ürünlerin hangi çiftçiden, hangi zaman aralığında, hangi ile veya ülkeye gideceğinin belirlenmesi ile planlı bir yapıya ulaşılarak sektörün ve çiftçinin dayanıklılığının artırılması sağlanabilir.

Krizlere karşı belirlenen bir başka kırılma noktası ürün çeşitliliğinin olmamasıdır. Bu durum özellikle Uçak Krizi döneminde etkilerini göstermiştir. Kriz esnasında (ürün pazarının kaybedilmesi, bitkisel hastalıkların bir ürün türünü etkilemesi gibi) ürün çeşitliliği sayesinde krizin etkilerinin dağılması sağlanacaktır. Bu yüzden çiftçiler tarafından ürün çeşitliliğinin artırılması ve tek bir ürüne olan bağımlılığın kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca yüksek fiyatlı yeni ürünlerin çiftçiler tarafından benimsenerek yetiştirilmesi ve devlet tarafından gerekli pazarın sağlanması yolu ile üründen elde edilen kazanç artırılabilir. Bu sayede ürün çeşitliliğinin yanında pazar çeşitliliği de sağlanmış olacak, sektörün ve çiftçinin dayanıklılığı ile birlikte yerel, bölgesel ve ulusal kalkınma sağlanarak, her düzeyde dayanıklı bir yapının oluşması sağlanacaktır.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç genç çiftçilerin krizlerden daha az etkilendikleridir. Genç çiftçilerin krizden etkilenme düzeyleri, gelişmiş tarım teknolojilerine erişimlerinin fazla olması ile ilişkilendirilirse, çiftçilerin teknolojiye erişimlerinin artırılması için gerekli altyapı hizmetlerinin ve destek ve teşviklerin sağlanması ile çiftçilerin uyum sağlama kapasitelerinin artırılması yani daha dayanıklı bir yapı sergilemeleri sağlanacaktır. Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer önemli bulgu, sektördeki yeni aktörlerin tarihsel bir yol bağımlılığına hapsolmadıkları için kriz dönemlerinde daha avantajlı konumda olduklarıdır. Bu sebeplerden dolayı, sektörün dayanıklı bir yapıya kavuşması için genç çiftçileri meslekte tutmak önem arz etmektedir. Bu yönde var olan teşviklerin artırılması ve sektörün iyileştirilmesi ile gençlerin çiftçiliğe yönelmeleri sağlanacaktır.

Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlardan bir diğeri çiftçilerin birliklere erişim sağlayamıyor olmalarıdır. Çiftçilerin sorunlarını, isteklerini ve önerilerini dile getirebilecekleri bir birliğin olmaması çiftçiler için kırılma noktası yaratmaktadır. Bu durum aynı zamanda çiftçilerin karar alma süreçlerine katılımı için de bir engel oluşturarak yönetişimin zayıflamasına neden olmaktadır. Çiftçi birliklerinin kurulması sayesinde çiftçinin karar alma süreçlerine katılım fırsatı artacak ve yönetim yapısı güçlenecektir. Yerel düzeyde, birliklerin önemi ve gereği üzerine yapılacak bilgilendirme ve eğitimlerle birlikte çiftçilerin birliklere üyelik süreçleri desteklenmelidir. Bu aşamada BAKA öncülüğünde ziraat odaları, ilçe tarım müdürlükleri ile koordineli olarak çiftçiyi bilgilendirici, eğitici ve destekleyici faaliyetlerde bulunmalarını sağlamalı ve politikaların şekillenmesi ve uygulanmasında katılımcılığı ön plana çıkaran bir yaklaşım benimsenmelidir.

6. KAYNAKLAR

- Adessine, A. A. and Zinna, M. M. 1993. Technology characteristics, farmers' perceptions and adoption decisions: A Tobit model application in Sierra Leone. *Agricultural Economics*, 9 (1993): 297-311.
- Adger, W. N. 2000. Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*, 24 (3): 347-364.
- Adger, W.N. 2006. Vulnerability. *Global Environmental Change*, 16 (3): 268-281.
- Akçaöz, H. ve Özkan, B. 2005. Determining risk sources and strategies among farmers of contrasting risk awareness: A case study for Cukurova region of Turkey. *Journal of Arid Environments*, 62 (4): 661-675.
- Akpınar, R. 2010. Türkiye’de kalkınma ajanslarınca hazırlanan bölge planlarına dair bir kritik: İzka’nın İzmir Bölge Planı (2010-2013) örneği. *DEÜ SBE Dergisi*, 12 (4): 7-18.
- Anonim 1: <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=226> [Son erişim tarihi: 19.04.2020].
- Anonim 2: <http://www.tdk.gov.tr> [Son erişim tarihi: 05.12.2018].
- Anonim 3: <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=244> [Son erişim tarihi: 21.01.2019].
- Anonim 4: <http://www.ziraat.ege.edu.tr/~kaymakci/tarim/09.pdf> [Son erişim tarihi: 23.01.2019].
- Anonim 5: <http://www.clusterobservatory.eu/index.html> [Son erişim tarihi: 21.11.2019].
- Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Çalışmaları. 2018. <https://antalya.tarimorman.gov.tr/Menu/72/Brifingler> [Son erişim tarihi: 17.03.2019].
- Antalya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Çalışmaları. 2019. <https://antalya.tarimorman.gov.tr/Menu/72/Brifingler> [Son erişim tarihi: 17.03.2019].
- Antalya Ticaret Borsası (ATB). 2018. 2018 Yılı Ekonomik Raporu. <https://www.antalyaborsa.org.tr/yonetim/pdf/882019103541.pdf> [Son erişim tarihi: 27.04.2020].
- Antonescu, D. 2012. Theoretical Approaches of Regional Development, 9th World Congress of Regional Science Association International, ss.1-14, 9-12 May, Romania.
- Aslan, S., Demirhan, Y. ve Ertaş, M. 2016. Avrupa Birliği katılım öncesi mali yardım aracı kırsal kalkınma bileşeni (IPARD I) ve Mardin iline etkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7 (1): 232-254.
- Atak, A. 2011. Bölgesel kalkınma ve Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları. Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul, 126 s.
- Baquet, A., R. Hambleton, and D. Jose. 1997. Introduction to Risk Management. <https://play.google.com/books/reader?id=VkSTWaRUHHAC&hl=tr&pg=GBS.PA19> [Son erişim tarihi: 10.03.2020].

- Batı Akdeniz İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliği. 2019a. Sektörel İhracat Raporu. <https://www.baib.gov.tr/tr/online-islemler-istatistikler-urun-grubu-bazinda-rapor.html> [Son erişim tarihi: 21.02.2019].
- Batı Akdeniz İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliği. 2019b. Ürün Grubu İhracat Raporu. <https://www.baib.gov.tr/tr/online-islemler-istatistikler-urun-grubu-bazinda-rapor.html> [Son erişim tarihi: 21.02.2019].
- Bentley, J. W. 2006. Folk experiments. *Agriculture and Human Values*, 23: 251-462.
- Bernstein, H. 2014. Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri. Yordam Kitap, İstanbul, 160.
- Bodin, P. and Wiman, B., 2004. Resilience and other stability concepts in ecology: notes on their origin, validity and usefulness. *ESS Bulletin*, 2 (2): 33-43.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N. and Vella, S. 2009. Economic vulnerability and resilience: Concepts and measurements. *Oxford Development Studies*, 37 (3): 229-247.
- Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA). 2012. TR41 Bölgesi İlleri Kümelenme Analizleri. https://www.bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/files/TR41_Boelgesi_%C4%B0ller_i_Kuemelenme_Analizleri.pdf [Son erişim tarihi: 19.04.2020].
- Byres, T. 2016. Tarım ve kalkınma, yeni neoklasik kalkınma iktisadının ve neoklasik noe-popülizmin eleştirisine doğru. İçinde; Şenses, F. (Ed.), Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.387-429.
- Can, M. ve Esengün, K. 2007. Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye'nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği. *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 24 (2): 43-56.
- Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J.M. and Abel, M. 2001. From metaphor to measurement: Resilience of what to what? *Ecosystems*, 4 (8): 765-781.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B. ve Turner, L. A. 2015. Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz. Aypak, A. (Ed.), Anı Yayıncılık, Ankara, 590 s.
- Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA). 2014. 2014-2023 Çukurova Bölge Planı. https://www.cka.org.tr/uploads/pages_v/2014--2023-cukurova-bolge-planı.pdf [Son erişim tarihi: 19.04.2020].
- D'Lima, M. ve Medda, F. 2015. A new measure of resilience: An application to the London Underground. *Transportation Research Part A*. 81:35-46.
- Dedieu, B. 2009. Qualification of the adaptive capacities of livestock farming systems. *Revista Brasileira de Zootecnia*, 38:397-404.
- Deviren, N. ve Yıldız, O. 2014. Bölgesel kalkınma teorileri ve yeni bölgeselcilik yaklaşımının Türkiye'deki bölgesel kalkınma politikalarına etkileri, *Akademik Bakış Dergisi*, 44: 1-35.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). 2003. Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri. Ankara.

- Devlet Planlama Teşkilatı. 2006. Ulusal kırsal kalkınma stratejisi. [https://kkp.tarim.gov.tr/Ulusal_kirsal_kalkinma_stratejisi%20\(2007-2013\).pdf](https://kkp.tarim.gov.tr/Ulusal_kirsal_kalkinma_stratejisi%20(2007-2013).pdf) [Son erişim tarihi: 19.04.2020].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1963. Birinci beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1968. İkinci beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0ikinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1973. Üçüncü beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1979. Dördüncü beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/D%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1979-1983%E2%80%8B.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1985. Beşinci beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1990. Altıncı beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Alt%C4%B1nc%C4%B1-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1990-1994%E2%80%8B.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1996. Yedinci beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 2001. Sekizinci beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Devlet Planlama Teşkilatı. 2007. Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2019].
- Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman, A.N. 2015. Türkiye’de tarım sektörünün iktisadi gelişimi ve sorunları: Tarihsel bir bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8 (1): 29-41.

- Egeland, B., Carlson, E. and Sroufe, L. 1993. Resilience as process. *Development and Psychopathology*, 5 (4): 517-528.
- Engle, N. L. 2011. Adaptive capacity and its assessment. *Global Environmental Change*. S. 21 (2): 647-656.
- Eraydın, A. 2004. Bölgesel Kalkınma Kavramı, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, ss. 126-146, Mart, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Eraydın, A. 2013. Bölgesel ekonomik uyum kapasitesi: Türkiye'deki bölgelerin ekonomik krizler ve sonrasındaki başarımlarını belirleyen etkenler. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 40:179-208.
- Erikli, S. ve Bayat, B. 2016. Kamu istihdam yaratma programı olarak "Tennessee Vadi Projesi" ve toplum yararına çalışma programının incelenmesi. *İş ve Hayat*. 2(3): 77-88.
- European Commission. 2017. Economic Resilience in EMU Thematic Discussion on Growth and Jobs. Brüksel.
- Ezcurra, R. and Rios, V. 2019. Quality Of Government And Regional Resilience In The European Union: Evidence From The Great Recession. https://www.researchgate.net/publication/330705070_Quality_of_government_and_regional_resilience_in_the_European_Union_Evidence_from_the_Great_Recession [Son erişim tarihi: 15.08.2019].
- Folke, C. 2006. Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16 (2006): 253-267.
- Folke, C., Carpenter, S., Walker, B., Scheffer, M., Elmqvist, T., Gunderson, L. and Holling, C. S. 2004. Regime shifts, resilience and biodiversity in ecosystem management. *Annual Review of Ecology, Evolution and Systematics* 35:557-581.
- Food and Agriculture Organizations (FAO). 2014. Building A Common Vision For Sustainable Food And Agriculture. <http://www.fao.org/3/a-i3940e.pdf> [Son erişim tarihi: 28.04.2020].
- Food and Agriculture Organizations (FAO). 2018. Transforming Food And Agriculture To Achieve The Sdgs. Rome. pp. 71.
- Foster, K. A. 2007. A Case Study Approach To Understanding Regional Resilience. Macarthur Foundation Research Network On Building Resilient Regions. University Of California.
- Gabre-Madhin, E.Z. and Haggblade S. 2001. Success in African Agriculture: Results of an Expert Survey. International Food Policy Research Institute, Washington DC.
- Gallopın, G. C. 2003. A systemic synthesis of the relations between vulnerability, hazard, exposure and impact, aimed at policy identification. In; Economic Commission for Latin American and the Caribbean (ECLAC). Handbook for Estimating the Socio-Economic and Environmental Effects of Disasters, Mexico, pp. 2-5.
- Gallopın, G. C. 2006. Linkages between vulnerability, resilience, and adaptive capacity. *Global Environmental Change*, 16 (3):293-303.

- Gunderson, L. H. 2000. Ecological resilience—in theory and application. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 31 (1):425-439.
- Günaydın, G. 2010. Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm Politika Transferi Süreci, AB ve Türkiye. Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 503 s.
- Güreşci, E. Kırsal Göçün Tarıma Etkisi. Kırsal Göç, Tarım ve Toplum Üzerine Köşede Kalan Yazılar. Semerci Yayınları, İstanbul, ss.142.
- Hill, E. W., Wial, H. and Wolman, H. 2008. Exploring Regional Resilience. https://www.researchgate.net/publication/286379676_Exploring_Regional_Economic_Resilience [Son erişim tarihi: 17.04.2020].
- Hoffmann, V., Probst, K. and Christinck, A. 2007. Farmers and researchers: how can collaborative advantages be created in participatory research and technology development? *Agriculture and Human Values*, 24: 355–368.
- Holling, C. S. 1973. Resilience And Stability Of Ecological Systms. <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.es.04.110173.000245> [Son erişim tarihi: 17.04.2020].
- Hu, X., Hassink, R. 2018. Adaptation, adaptability and regional economic resilience: a conceptual framework. In; Bristow, G. and Healy, A. (Eds.), *Handbook on Regional Resilience*, Elgar, UK, ss. 1-25.
- İlbay, M. E. 2015. TR63 Bölgesi Seracılık Sektör Raporu. <https://docplayer.biz.tr/19425718-Seracilik-sektor-raporu-tr63-bolgesi-ortulti-bitki-yetistirciligi-hazirlayan.html> [Son erişim tarihi: 18.04.2020].
- Janssen, M. A., Schoon, M. L., Ke, W. and Börner, K. 2006. Scholarly networks on resilience, vulnerability and adaptation within the human dimensions of global environmental change. *Global Environmental Change*, 16 (3): 240-252.
- Jarayaman, T.K. 2004. Coping With Vulnerability By Building Economic Resilience: The Case of Vanuatu. <https://pdfs.semanticscholar.org/3b67/e7bdff8f68b4a1582f0758d9550465ddc029.pdf> [Son erişim tarihi: 17.04.2020].
- Jirgi, A. J. 2013. Technical efficiency and risk preferences of cropping systems in Kebbi State, Nigeria. Ph.D Thesis, University of the Free State Bloemfontein, South Africa.
- Kalkınma Bakanlığı (KB). 2014. Onuncu beş yıllık kalkınma planı. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> [Son Erişim Tarihi: 18.04.2019].
- Katz, C. 2004. Growing up Global: Economic Restructuring and Children's Everyday Lives. *Antipode*, 41 (5): 1134-1137.
- Khoury, C. K., Bjorkman, A. D., Dempewolf, H., Ramirez-Villegas, J., Guarino, L., Jarvis, A., Reiseberg, L. H. Struik, P. C. 2014. Increasing homogeneity in global food supplies and the implications for food security. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111 (11): 4001-4006.
- Korten, F. G. 2012. Bölgesel kalkınma kuramları. İçinde; Ersoy, M. (Ed.), *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ninova Yayınları, İstanbul, ss. 39-41.

- Kouamé, E. B. H. 2010. Risk, Risk Aversion And Choice Of Risk Management Strategies By Cocoa Farmers In Western Cote D'ivoire. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.192.5506&rep=rep1&type=pdf> [Son erişim tarihi: 18.04.2020].
- Köroğlu, N. T. 2012. Bölge Planlama. Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük. Der. Melih Ersoy. ss. 31-33. Ninova Yayınları. İstanbul.
- Kroma, M. M. 2006. Organic farmer networks: Facilitating learning and innovation for sustainable agriculture. *Journal of Sustainable Agriculture*, 28 (4): 5-28.
- Kummer, S., Milestad, R., Leitgeb, F. and Vogl, C.L. 2012. Building resilience through farmers' experiments in organic agriculture: Examples from Eastern Austria. *Sustainable Agriculture Research*, 1 (2): 308-321.
- Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA). 2014. TR82 Bölgesi 3 Yıldız Küme Analiz Çalışması. https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_299_ER5G69MX_tr_82-bolgesi-3-yildiz-kume-analizi.pdf [Son erişim tarihi: 19.04.2020].
- Lin, B.B. 2011. Resilience in agriculture through crop diversification: adaptive management for environmental change. *Bioscience*, 61 (3): 183-193.
- Lucini, B. 2013. Social capital and sociological resilience in megacities context. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, 4 (1): 58-71.
- Luers, A. L. 2005. The surface of vulnerability: An analytical framework for examining environmental change. *Global Environmental Change*, 15 (3): 214-223.
- MacNical, R., Ortmann, G. F. And Ferrer, S. R. D. 2008. Management decisions on commercial sugarcane farms in KwaZulu-Natal: a focus on choice bracketing behaviour for risk management. *Agrekon*, 47 (1): 116-139.
- Mancini, A., Salvati, L., Sateriano, A., Mancino, G. and Ferrara, A. 2012. Conceptualizing and measuring the economy dimension in the evaluation of socio-ecological resilience: a brief commentary. *International Journal of Latest Trends in Finance and Economic Sciences*, 2 (3):190-196.
- Martin, R. 2012. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12 (1):1-32.
- Martin, R. and Sunley, P. 2015. On the notion of regional economic resilience: conceptualization and explanation. *Journal of Economic Geography*, 15 (1): 1-42.
- Meuwissen, M. P. M., Huirne, R. B. M. and Hardaker, J.B. 2001. Risk and risk management: an empirical analysis of Dutch livestock farmers. *Livestock Production Science*, 69 (1): 43-53.
- Milestad, R. and Darnhofer, I. 2008. Building farm resilience: The prospects and challenges of organic farming. *Journal of Sustainable Agriculture*. 22 (3): 81-97.
- Mlenga, D.H. and Maseko, H. 2015. Factors influencing adoption of conservation agriculture: A case for increasing resilience to climate change and variability in Swaziland. *Journal of Environment and Earth Science*, 5 (22): 16-25.

- Mollavelioğlu, M. Ş. 2018. Tarım-kalkınma ilişkisi ve tarımsal kalkınma teorileri. İçinde; Kanberoğlu, Z. (Ed.), Kalkınma Ekonomisinde Yeni Eğilimler, Gazi Kitabevi. Ankara, ss. 35-65.
- Musser, W. N. and Patrick, G. F. 2002. How Much Does Risk Really Matter To Farmers? A Comprehensive Assessment Of The Role Of Risk In U.S. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4757-3583-3_24 [Son erişim tarihi: 13.08.2019].
- Nmadu, J. N, Eze, G. P, and Jirgi, A. J. 2012. Determinants of risk status of small scale farmers in Niger State, Nigeria. *British Journal Of Economics, Management & Trade*, 2 (2): 92-108.
- Ofuoku, A.U., Egbuchua, C. and Okonmah, L.U. 2011. Tobit Analysis Of Propensity To Adopt Soil Conservation Practices Among Arable Crop Farmers In Delta State, Nigeria. <http://journals.usamvcluj.ro/index.php/agricultura/article/view/7215/6506> [Son erişim tarihi: 16.02.2020].
- Okçu, M., Gül, H. ve Dulupçu, M. 2005. Türkiye’de Bölgeselleştirme mi Bölgeselcilik mi?: Ayrımlar ve Açılımlar, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, ss. 2-4, 13-16 Haziran, Denizli.
- Okereke, C. O. 2012. Challenges of risk management among smallholder farmers in Ebonyi State, Nigeria: Implications for national food security. *International Journal of Agricultural Economics & Rural Development*, 5 (1): 18-27.
- Okoruwa, V. O., Ojo, O. A, Akintola, C. M, Ologhobo, A. D and Ewete, F. K 2002. Post harvest grain management storage techniques and pesticides used by farmers in south-west, Nigeria. *Journal of Economics and Rural Development*, 18 (1): 53-72.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2011. <http://www.oecd.org/development/stats/49154108.pdf> [Son erişim tarihi: 19.04.2020].
- Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN). 2015. TR72 Bölgesinde Öne Çıkan Sektörler. http://www.oran.org.tr/images/dosyalar/20190523171417_0.pdf [Son erişim tarihi: 19.04.2020].
- Ortmann, G. F., Woodburn, M. R. and Levin, J. B., 1995. Dimensions Of Risk And Managerial Responses To Risk On Commercial Farms In Kwazulu-Natal, South Africa. 10th International Farm Management Congress, ss. 95-106, 10-15 July, UK.
- Öztürk, N. 2010. Klasik Ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü. *Çalışma ve Toplum*. 2010 (1): 59-90.
- Pamak, M. 1980. Türkiyede Toprak Reformu. <http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101187> [Son erişim tarihi: 05.10.2019].
- Pike, A., Dawley, S. and Tomaney, J. 2010. Resilience, adaptation and adaptability. *Cambridge Journal of Regions Economy and Society*. 3 (1): 59-70.

- Pimm, S.L. 1984. The complexity and stability of ecosystems. *Nature*, 307 (5949): 321–326.
- Przygoda, M. 2015. New trends in the regional development, *International Journal of Management Science and Business Administration*, 1 (11): 47-54.
- Rao, P. P. and Rao V. G. K. 1996. Adoption of rice production technology by the tribal farmers. *Journal of research and ANGRAU*, 24 (1-2): 21-25.
- Resilience and sustainable development: building adaptive capacity in a world of transformations. *A Journal of the Human Environment*, 31 (5): 437-40.
- Ringwood, L., Watson, P. and Lewin, P. 2018. A quantitative method for measuring regional economic resilience to the great recession. https://www.researchgate.net/publication/327695100_A_quantitative_method_for_measuring_regional_economic_resilience_to_the_great_recession [Son erişim tarihi: 30.04.2020].
- Röhring, A. and Gailing, L. 2010. Path dependency and resilience – the example of landscape regions. https://www.researchgate.net/publication/226158646_Path_Dependency_and_Resilience_-_The_Example_of_Landscape_Regions [Son erişim tarihi: 12.06.2020].
- Saklı, A. R. 2013. Fordizm’den esnek üretim rejimine dönüşümün kamu yönetimi üzerindeki etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (44): 107-131.
- Sevinç, H. 2011. Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2): 35-54.
- Simmie, J. and Martin, R. L. 2009. The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy And Society*, 3 (1): 27–43.
- Smith, B. and Wandel, J. 2006. Adaptation, adaptive capacity and vulnerability. *Global Environmental Change*, 16 (3): 282-292.
- Sondermann, D. 2018. Towards more resilient economies: The role of well-functioning economic structures. *Journal of Policy Modeling*, 40 (1): 97-117.
- Stiglitz, J. E. 2016. Küreselleşen dünyada kalkınma politikaları. İçinde; Şenses, F. (Ed.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 281-306.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). 2019. Onbirinci beş yıllık kalkınma planı. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf [Son Erişim Tarihi: 27.04.2020].
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü. http://www.ipa.gov.tr/IPA_1070 [Son erişim tarihi: 12.10.2019].
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. 2015. Ulusal kırsal kalkınma stratejisi 2014-2020. [https://ktp.tarim.gov.tr/UKKS%20\(2014-2020\).pdf](https://ktp.tarim.gov.tr/UKKS%20(2014-2020).pdf) [Son erişim tarihi: 19.04.2020].

- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. 2014. Avrupa Birliği katılım öncesi yardım aracı kırsal kalkınma programı II. <https://ipard.tarim.gov.tr/Prog> [Son erişim tarihi: 12.10.2019].
- T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. 2007. Avrupa Birliği katılım öncesi yardım aracı kırsal kalkınma programı I. <https://ipard.tarim.gov.tr/Prog> [Son erişim tarihi: 12.10.2019].
- Tashakkori, A. and Cresswell, J. W. 2007. The new era of mixed methods. *Journal of mixed methods*, 1 (1): 2-8.
- Tekeli, İ. 2008. Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 324 s.
- Tekeli, İ. and Pınarcıoğlu, M. 2004. Commitment model for regional planning how to unlock the frozen gears of stagnant regions. https://www.academia.edu/31564675/Commitment_Model_for_Regional_Planning_How_to_Unlock_the_Frozen_Gears_of_Stagnant_Regions [Son erişim tarihi: 25.04.2020].
- Thangata, P. H. and Alavalapati, J. R. R. 2003. Agroforestry adoption in southern Malawi: the case of mixed intercropping of *Gliricidia sepium* and maize. *Agricultural Systems*, 78 (1): 57-71.
- Thorbecke, E. 2016. Kalkınma doktrinin evrimi 1950-2005. İçinde; Şenses, F. (Ed.), Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.123-175.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 2019a. Adrese dayalı nüfus kayıt sonuçları. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> [Son erişim tarihi: 05.11.2019].
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 2019b. Sektörlerin gayri safı yurt içi hasıla içindeki payı (2009 Bazlı). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=116&locale=tr> [Son erişim tarihi: 05.11.2019].
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 2019c. Turizm geliri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr> [Son erişim tarihi: 05.11.2019].
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 2019d. Bitkisel üretim istatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> [Son erişim tarihi: 05.11.2019].
- Uluslararası Rekabet Araştırma Kurulu. 2016. İllerarası rekabetçilik endeksi. http://www.urak.org/wp-content/uploads/2019/05/URAK_%C4%B0RE_2018-2.pdf [Son erişim tarihi: 27.04.2020].
- Usman, J., Jirgi, A. J., Ojo, M. A. and Tihamiyu, S. A. 2017. Sources of risk and management strategies among farmers in rice post harvest management in Niger State, Nigeria. *International Journal of Environmental and Agriculture Research*. 3 (7): 60-66.
- Warriner, D. 1969. Land Reform In Principle And Practice. <https://www.cabdirect.org/cabdirect/abstract/19691801176> [Son erişim tarihi: 21.01.2019].

- Windle, J. and Rolfe, J. 2005. Diversification choices in agriculture: A choice modelling case study of sugarcane growers. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 49 (1): 63-74.
- Yavuz, F. 2000. Türkiye’de tarım politikası. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31 (1-4): 9-22.
- Yavuz, F. 2005. Tarım politikası. İçinde; Yavuz, F. (Ed.), Türkiye’de Tarım, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara, ss. 43-67.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. 2018. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınevi, Ankara, ss. 427.

7. EKLER

EK-1. Yarı yapılandırılmış görüşme formu

A. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

1. Ailenizdeki birey sayısı? (yakınlık derecelerini belirtiniz eş/çocuk/anne/baba vb.)

2. Yaşınız?

- a. 20-30
- b. 31-40
- c. 41-50
- d. 51-60
- e. 60 üzeri

3. Eğitim Düzeyiniz?

- a. hiç eğitim görmedim
- b. ilkokul
- c. ortaokul
- d. lise (düz lise/meslek lisesi/anadolu lisesi/ fen lisesi)
- e. yüksekokul (bölüm?)
- d. üniversite(bölüm?)
- e. master/doktora (bölüm?)

B. EKONOMİK DURUM

4. Seranızın büyüklüğü ne kadar? (dönüm)

5. Ailenizin temel ihtiyaçlarını yeterince karşılayabilmeniz için gelir kaynağınızın / kaynaklarınızın yeterliliğini değerlendiriniz.

- a. Temel ihtiyaçlarımızı mevcut gelirimizle karşılayamıyoruz
- c. Gelirimiz çok temel ihtiyaçları karşılamak için yeterli
- d. Gelirimiz temel ihtiyaçlarımızı karşılamamanın ötesinde yeterli
- e. Gelirimiz tüm harcamalarımız için yeterli

6. Çiftçilik dışındaki diğer gelir/geçim kaynaklarınız nelerdir?

- a. hane halkı ile yaşamayan aile üyeleri tarafından gönderilen nakit para
- b. işçilik
- c. ticaret
- d. resmi iş
- e. diğer (lütfen belirtiniz)

7. Gelirinizin bir bölümünü biriktirebiliyor musunuz?

- a. evet (% kaçını?)
- b. hayır

8. Herhangi bir kredi imkânı alıyor musunuz?

- a. evet
- b. hayır

9. Evet ise; nereden alıyorsunuz?

- a. komisyoncu
- b. banka
- c. yakın

10. Ne amaçla kredi alıyorsunuz?**11. Elinizde sermaye olsa hangi sektöre yatırım yapardınız?****C. ÜRETİM DURUMU****12. Ne zamandır çiftçilik yapıyorsunuz?**

- a. Doğumdan beri
- b. 5 yıl
- c. 10 yıl
- d. 15 yıl
- d. 20 yıl ve üstü

13. Seranızda hangi ürünleri yetiştiriyorsunuz? (birden fazla seçenek işaretlenebilir)

- a. domates
- b. biber
- c. hıyar
- d. diğer (lütfen belirtiniz)

14. Serada kaç kişi çalışıyorsunuz?

15. Kiminle çalışıyorsunuz? (birden fazla seçenek işaretlenebilir)

- a. yalnız
- b. eşimle
- c. hanehalkı üyelerinin desteğiyle
- d. geçici işçi ile (yerli / yabancı)
- e. toplumsal yardımlaşma ile
- f. diğer (lütfen belirtiniz)

16. Bir dönüm başına ortalama üretim miktarınız ne kadar?

17. Dönüm başına yıllık geliriniz ne kadar?

18. Seralarınızı korumaya yönelik sigortalar hakkında bilginiz var mı?

- a. evet
- b. hayır

19. Evet ise, sigortanız var mı?

- a. evet
- b. hayır

20. Evet ise, ne için sigorta yaptırıyorsunuz?

21. Sizce kriz döneminde sigortalı olmanın bir avantajı var mı? (kriz dönemi doğal afet ve ekonomik kriz olarak ayrılmıştır)

Ekonomik kriz için	Doğal Afet için
a.Avantajı var	a.Avantajı var
b.Avantajı yok	b.Avantajı yok

22. Tarımsal üretiminizi en çok hangisi zorladı?

- a. Zararlı böcekler
- b. Bitkisel hastalıklar
- c. Krizler
- d. Doğal afetler

23. Ürünlerinizin pazarlanmasını en çok hangisi engelledi?

- a. Zararlı böcekler
- b. Bitkisel hastalıklar
- c. Krizler
- d. Doğal afetler

24. Pazara erişiminizde araçların olmasından memnun musunuz? Neden?

25. Araçların olması ekonomik krizde bir avantaj sağlıyor mu?

26. Pazara erişim için alternatif bir öneriniz var mı?

27. Çiftçi olarak dezavantajlı olduğunuz konular var mı?

D. KATILIMCILIK

28. Herhangi bir destek veya teşvikten yararlandınız mı?

29. Evet ise, yararlandığınız destek/teşvik türü ve yılı?

30. Herhangi bir birliğe (STK) üyeliğiniz var mı?

- a. evet (lütfen hangi birlik olduğunu belirtiniz)
- b. hayır

31. Tarım faaliyetlerinizi etkileyen karar alma süreçlerine aktif olarak katılmanız için yollar var mı?

- a. hayır
- b. Sadece toplantılar yapılıyor
- c. Evet, bir miktar aktif katılımım var
- d. Evet, karar vermede kayda değer katılım düzeyine sahibim
- e. Evet, karar verme süreçlerinde güçlü katılım düzeyine sahibim

32. Tarım faaliyetlerinizi etkileyen karar alma süreçlerine katılım düzeyinizi değerlendiriniz.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

33. Evet ise; kaç olayda/ hangi olaylarda aktif olarak katılım sağladınız?

34. Politikaların tarım sektörü üzerindeki müdahalelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

35. Tarım faaliyetlerinizde özel ihtiyaçlarınızı karşılamak için politika yapıcılardan beklentileriniz ve önerileriniz nelerdir?

36. Size yetki verilseydi sorunlarınızı nasıl çözerdiniz?

E. YENİLEŞİMİ BENİMSEME

37. Tarımsal verimliliği artırmak için nelerden faydalanıyorsunuz? (birden fazla seçenek işaretlenebilir)

- a. zirai ilaç
- b. gübre
- c. arı
- d. diğer (lütfen belirtiniz)

38. Yeni bir sera kurma fikriniz var mı? Neden?

- a. evet
- b. hayır

39. Evet ise; nasıl bir sera kurmayı planlıyorsunuz? Mevcut seranızdan farkı olacak mı?

40. Yenilikçi üretim yapmanız için ne yapılırsa daha iyi olurdu?

F. KRİZ DÖNEMLERİ

41. Kriz dönemlerinde yaşadığınız başlıca zorluklar nelerdir?

42. Kriz dönemlerinde yatırımlarınızı nasıl yönlendirdiniz?

43. Kriz dönemlerinde geleceği nasıl gördünüz?

Soru	2015 Uçak Krizi					2018 Ekonomik Krizi				
44. Krizden etkilenme seviyenizi işaretleyiniz (1 en az, 5 en çok)	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
45. Kriz dönemleri gelirinizi nasıl etkiledi?	çok azaldı	azaldı	aynı kaldı	arttı	çok arttı	çok azaldı	azaldı	aynı kaldı	arttı	çok arttı
46. Krizden sonra ürün satışında zorluk yaşadınız mı?	a) Zorluk yaşadım					a) Zorluk yaşadım				
	b) Zorluk yaşamadım					b) Zorluk yaşamadım				
47. Kriz dönemlerinde nakit gereksiniminizi nasıl karşılıyorsunuz?	a) Aile bireylerinden yardım alıyorum					a) Aile bireylerinden yardım alıyorum				
	b) Ek iş yapıyorum					b) Ek iş yapıyorum				
	c) Bankadan kredi alıyorum					c) Bankadan kredi alıyorum				
	d) Komisyonculardan nakit para alıyorum					d) Komisyonculardan nakit para alıyorum				
48. Kriz dönemlerinde nasıl toparlandınız?	a) Ürün değişikliği yaptım					a) Ürün değişikliği yaptım				
	b) Maliyetleri azalttım					b) Maliyetleri azalttım				
	c) Ek iş yaptım					c) Ek iş yaptım				
	d) Çiftçiliği bırakmayı düşündüm					d) Çiftçiliği bırakmayı düşündüm				
	e) Borçlanma yapmadım					e) Borçlanma yapmadım				
49. Krizden sonra nasıl toparlandınız?	a) Arsa, sera, bahçe vb. mülk satarak					a) Arsa, sera, bahçe vb. mülk satarak				
	b) Yakın çevreden veya bankadan borç alarak					b) Yakın çevreden veya bankadan borç alarak				
	c) Yeni üretim yöntemlerine geçerek					c) Yeni üretim yöntemlerine geçerek				

ÖZGEÇMİŞ

ŞERİFE BETÜL ÇETİNKAYA

s.betulcetinkaya@gmail.com

ÖĞRENİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi
2017-Devam ediyor	Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Antalya
Lisans	Gazi Üniversitesi
2012-2017	Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara

MESLEKİ VE İDARİ GÖREVLER

Araştırma Görevlisi	Akdeniz Üniversitesi
2018-Devam Ediyor	Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Antalya

ESERLER

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan tam metin bildiriler

Çetinkaya Ş. B. and Erkuş Öztürk H. 2019. The Effect Of Tourism Sector On The Agriculture Sector: An Assessment On Turkey-Russia Aircraft Crisis On The Supply Chain Of Herbal Products. *Euro-Asia Tourism Studies Association*, Antalya, 25-30 June, pp.119-126.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan özet metin bildiriler

Çetinkaya Ş.B. and Erkuş Öztürk H. 2019. Adoption to Innovation: The Case of Turkish Farmers from Antalya Agriculture Region. ERSa Congress: Cities, Regions and Digital Transformations: Opportunities, Risks and Challenges, 27-30 August, Lyon, France.

Çetinkaya Ş.B. and Erkuş Öztürk H. 2019. Resilience in Agricultural Policies: An Investigation On Development Plans. International Disaster and Resilience Congress, from Risk to Resilience, pp. 10-10, 26-28 June. Eskişehir, Turkey.

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan özet metin bildiriler

Çetinkaya Ş.B. ve Erkuş Öztürk H. 2019. Kriz Dönemlerinde Tarım Sektörü: Antalya Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. 1. Mimarlık ve Şehircilik Sempozyumu, ss. 70-70. 28-29 Mart, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.